

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

РЕЗНІК ІГОР СЕРГІЙОВИЧ

УДК 94(477):336.71“1998/2015”

**ФУНКЦІОНУВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ У КОНТЕКСТІ
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ І СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ
ТРАНСФОРМАЦІЙ В УКРАЇНІ (КІН. 1990-Х – 2015 РР.)**

07.00.01 – історія України

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник
Пивовар Сергій Федорович
кандидат історичних наук, професор

КИЇВ – 2016

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	9
РОЗДІЛ 2. СТАНОВИЩЕ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ 90-Х РОКІВ ХХ ст.....	27
2.1. Сутність і структура банківської системи в умовах ринкової трансформації економіки України	27
2.2. Нормативно-правові засади функціонування української банківської системи.....	40
2.3. Фінансове становище та кадровий потенціал українських банків.....	56
РОЗДІЛ 3. ДІЯЛЬНІСТЬ НБУ І КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ ТА ЇХ РОЛЬ У СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ.....	66
3.1. Вплив банківської системи на економічний розвиток України.....	66
3.2. Соціальні аспекти діяльності українських банків.....	141
РОЗДІЛ 4. ВПЛИВ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ НА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ КРАЇНИ.....	156
4.1. Роль банківської системи в політиці органів державної влади України.....	156
4.2. Місце проблем банківського сектора в діяльності українських політичних партій.....	174
4.3. Вплив банківської сфери на суспільно-політичну активність населення України.....	189
ВИСНОВКИ.....	205
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	210
ДОДАТКИ.....	239

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- АТО – Антитерористична операція
- БЮТ – Блок Юлії Тимошенко
- ВО – Всеукраїнське об'єднання
- ДемПУ – Демократична партія України
- ЄБРР – Європейський банк реконструкції і розвитку
- МВФ – Міжнародний валютний фонд
- НАБУ – Незалежна асоціація банків України
- НБУ – Національний банк України
- НДП – Народно-демократична партія
- НРА – Національне рейтингове агентство
- НРУ – Народний рух України
- НУНС – Наша Україна – Народна самооборона
- Обком – Обласний комітет
- ОБСЄ – Організація з питань безпеки і співробітництва в Європі
- ОВДП – облігації внутрішньої державної позики
- СДПУ (о) – Соціал-демократична партія України (об'єднана)
- СПУ – Соціалістична партія України
- УБОЗ – Управління боротьби з організованою злочинністю
- ФГВФО – Фонд гарантування вкладів фізичних осіб
- ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади і управління України
- ЦДАГО України – Центральний державний архів громадських об'єднань України
- ЦК КПУ – Центральний комітет Комуністичної партії України

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Зі здобуттям Україною незалежності розпочався перехід до ринкових відносин, що обумовлював необхідність формування надійної й ефективної банківської системи, яка б відповідала світовим стандартам і втілювала в життя ринкові механізми грошово-кредитного регулювання. Питання адекватності діяльності НБУ і комерційних банків та пошуку шляхів її удосконалення опинилося в центрі уваги суспільства. Від їх вирішення залежить майбутнє країни, бо дієва фінансова політика є необхідною умовою становлення молодого державності. Безсумнівно, під час розбудови банківської системи необхідно спиратися на знання та досвід попередніх років. Відповідно, врахування історичного досвіду, набутого українською державою у ході здійснення численних економічних перетворень, особливо дослідження процесу розвитку банківської системи та її впливу на соціально-економічне та суспільно-політичне життя України, сприятиме аналізу успіхів і прорахунків влади та вдосконаленню державної політики.

Вивчення історії банківської системи України, особливо дослідження її впливу на перебіг соціально-економічних і суспільно-політичних процесів у країні, є важливим для розвитку української історичної науки. Воно може суттєво доповнити її новими фактами, глибше розкрити роль банківської системи як вагомого чинника розвитку незалежної України та сприяти пошуку шляхів виходу із складної соціально-економічної ситуації, що склалась у державі у 1990-х рр. і триває дотепер. Його результати також можуть бути використані істориками у процесі подальшого дослідження цього періоду.

В умовах сучасної економічної кризи банки потрапили в скрутне становище, багато з них збанкрутіли через відтік вкладів та непродуману політику. Тому важливо проаналізувати, як країна і її банківська система розвивались до кризи, чи були об'єктивні передумови масового краху банків.

В адміністративно-командній економіці СРСР банківська діяльність реалізовувалась через директиви і розпорядження, що не враховували інтере-

сів банку. В наш час основним чинником розвитку банку є вільна ініціатива його керівництва, частково обмежена НБУ. Це породжує потребу в дослідженні процесу функціонування банківської системи в перехідний період.

Актуальність теми посилюється тим, що історія банківської системи незалежної України є маловивченою. Зокрема, в українській історіографії відсутнє цілісне, всебічне дослідження процесу її розвитку наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., яке відображало б її вплив на різні сфери життя суспільства. Відповідно, ця робота є важливою для осмислення її ролі у перехідний період, та для виявлення і виправлення в майбутньому численних її вад.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами. Дисертація виконана відповідно до науково-дослідної теми історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Українська нація в загальноєвропейському вимірі: історія та сучасність» (державний реєстраційний номер 11БФ046-01).

Об'єкт дослідження – банківська система України, а саме: Національний банк України, державні і приватні комерційні банки як її взаємопов'язані складові.

Предметом дослідження є процес функціонування банківської системи України та її вплив на соціально-економічний і суспільно-політичний розвиток держави.

Мета дисертаційної роботи полягає у відтворенні і всебічному дослідженні процесу функціонування української банківської системи з кінця 1990-х рр. до 2015 р., виявленні основних тенденцій її розвитку та з'ясуванні її впливу на соціально-економічне і суспільно-політичне життя в Україні.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- проаналізувати стан наукової розробки теми та джерельну базу;
- висвітлити сутність, структуру і нормативно-правові засади функціонування української банківської системи;
- охарактеризувати фінансовий стан і кадровий потенціал українських банків наприкінці 1990-х рр.;

- дослідити процес функціонування банківської системи впродовж зазначеного періоду та її вплив на економічний розвиток держави;
- з'ясувати наслідки діяльності банків для населення України;
- розкрити роль банківської системи в політиці органів державної влади;
- визначити місце, яке займали проблеми банківського сектора в діяльності українських політичних партій;
- висвітлити вплив банків на суспільно-політичну активність громадян.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з кінця 1990-х рр. до 2015 р., коли відбувались розвиток і трансформація банківської системи відповідно до європейських стандартів і нових умов ринкової економіки.

Нижня хронологічна межа – кінець 1990-х рр., коли після тривалої стагнації розпочалось зростання української економіки, завершилось становлення банківської системи і створення законодавчої бази, що регулювала її діяльність, та активізувався процес її ринкової трансформації.

Верхньою хронологічною межею є кінець 2015 р., коли з'явилися перші ознаки стабілізації банківської системи та економіки України після тяжкої соціально-економічної і суспільно-політичної кризи.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію України у межах кордонів 1990-х рр. із включенням анексованої Російською Федерацією АР Крим.

Методологічну основу роботи склали принципи науковості, об'єктивності, історизму, структурності та системності, критичності, всебічності та багатофакторності. Вони реалізовані через використання загальнонаукових **методів** наукового пізнання: узагальнення, аналізу і синтезу (при визначенні ролі банків з іноземним капіталом в Україні), проблемно-хронологічного (дозволив проаналізувати кожну проблему в її часовій послідовності), класифікації (для виділення різних типів банків), системно-структурного (для виявлення закономірностей розвитку банківської системи), діалектичного (для розкриття теоретичних основ процесів), структурно-функціонального (для дослідження діяльності банків та з'ясування їх впливу на суспільне

життя), критичного (для визначення позитивних і негативних наслідків діяльності банків для держави і суспільства), порівняльного аналізу (для виявлення особливостей української банківської системи), логічної аргументації (для обґрунтування висновків), дедукції, індукції, узагальнюючих показників. Вжиті й спеціальні методи історичного дослідження (історико-порівняльний, історико-хронологічний, історико-системний).

Застосовано також міждисциплінарний підхід, що полягає у використанні термінології економіки, соціології, політології та статистичного методу. Поєднання цих методів дозволило реалізувати мету та завдання дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в розробці проблеми, яка не отримала об'єктивного та всебічного висвітлення в історичній літературі. Вперше в українській історіографії на основі аналізу широкої джерельної бази, наукових досліджень та введення в обіг нових архівних матеріалів проведено комплексне дослідження процесу функціонування банківської системи України, з'ясовано вплив НБУ та комерційних банків на суспільно-політичне життя країни наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., проаналізовано роль банківської системи як вагомого чинника розвитку України. Поглиблено знання про діяльність українських банків у період з кінця 1990-х рр. до 2015 р. та її наслідки для держави і суспільства, про фінансовий і кадровий потенціал банківської системи наприкінці 1990-х рр. та про взаємовплив банків і економіки України в різні періоди. Набули подальшого розвитку аналіз історіографічного доробку українських учених і вивчення ролі банківської системи у процесі переходу України до ринкових відносин.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що її фактичний матеріал, теоретичні узагальнення та результати можуть поглибити знання з історії української банківської системи ХХІ ст., сприяти подальшим дослідженням економічної історії незалежної України, повніше відобразити вплив банків на соціально-економічне і суспільно-політичне життя країни. Основні положення й висновки можуть бути використані у майбутній науково-дослідній роботі (при написанні наукових статей і монографій,

присвячених дослідженню соціально-економічного становища країни наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.), з метою розгортання подальших наукових розвідок з дотичних проблем; у навчальній діяльності – при підготовці та проведенні лекцій, семінарів, розробки навчальних курсів з новітньої історії України та економічної історії; у видавничій діяльності – при підготовці підручників, навчальних посібників з історії України.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною завершеною працею, в якій викладені власні ідеї дисертанта. Висновки сформульовані автором особисто. Використані в дисертації теоретичні положення та ідеї інших авторів мають відповідні посилання.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення та висновки дисертаційного дослідження обговорювались на наукових конференціях: на XII Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна 2014: Історія» (Київ, 2014 р.); XIII Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна 2015: Історія» (Київ, 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Роль суспільних наук у забезпеченні стабільності розвитку глобальних світових процесів у ХХІ ст.» (Київ, 2016 р.); IX Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Дні науки історичного факультету – 2016» (Київ, 2016 р.); XIV Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна 2016: Історія» (Київ, 2016 р.).

Публікації. Основні положення та результати дослідження викладено у 10-ти наукових публікаціях (4,5 д.а.): у 5 одноосібних наукових статтях (3,4 д.а.), з них 5 – у наукових фахових виданнях (у тому числі 1 – у зарубіжному виданні) та у 5 публікаціях тез доповідей на наукових конференціях (1,1 д.а.).

Структура дисертації обумовлена метою та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (29 с., 300 позицій) і 5 додатків. Загальний обсяг дисертації – 243 с.

РОЗДІЛ 1

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТЕМИ ТА ДжЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

Першою історичною працею, присвяченою історії банківської системи України 1990-х рр., є дисертація М.В. Сітайла¹, в якій ретельно досліджено складний процес її утворення, розкрито особливості її розвитку та проаналізовано вплив ринкових перетворень на її створення і функціонування. Також автор намагався визначити роль банківського сектору в проведенні грошової реформи та оцінити процес інтеграції банківської системи України у світові економічні процеси та його наслідки, що, на нашу думку, вдалося йому повною мірою. Судження і оцінки автора, подані в праці, є об'єктивними, оригінальними та обґрунтованими, що дає підстави називати її одним із найкращих досліджень з економічної історії України 1990-х рр.

Першими роботами економістів, у яких досліджена історія банківської системи України, стали монографія І.О. Лютого і праця С.К. Реверчука², в яких досить детально висвітлено етапи її розвитку до 2000 р. і процес утворення НБУ. С.К. Реверчук дослідив процес виникнення грошей і банків у всіх регіонах світу. Особливу увагу він приділив розвитку банківництва на території України з часів Київської Русі до сьогодення. Автор презентував оригінальну концепцію становлення банківської системи незалежної України в 1990-х рр. та проаналізував її структуру і особливості. І.О. Лютий один із розділів монографії присвятив дослідженню становлення і розвитку грошово-кредитної системи України в період ринкової трансформації економіки. Також автор проаналізував роль і функції НБУ у фінансово-економічному житті країни та стан грошово-кредитного ринку. Він висвітлив зміни, яких

¹ Сітайло М.В. Становлення банківської системи України 90-х років ХХ століття: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / М.В. Сітайло. – К., 2012. – 204 с.

² Лютий І.О. Грошово-кредитна політика в умовах перехідної економіки: монографія / І.О. Лютий. – К.: Атика, 2000. – 240 с.; Історія грошей і банківництва / За заг. ред. С.К. Реверчука. – К.: Атика, 2004. – 340 с.

зазнала вітчизняна економіка і банківська сфера у процесі їх реформування з метою переходу на європейські стандарти та обґрунтував стратегічну важливість для соціально-економічної і суспільно-політичної сфер забезпечення макроекономічної стабільності в державі.

В українській історіографії склалися три концептуальні підходи до висвітлення історії банківської системи: 1) позитивний (С.К. Реверчук, О.М. Петрук та ін.), за якого автори оцінюють події та процеси, що супроводжували її формування, в основному позитивно, а помилки влади виправдовують складністю економічних умов, у яких розвивалась Україна; 2) поміркований (І.І. Д'яконова, І.О. Лютий та ін.) – акцентуючи увагу як на позитивних, так і на негативних сторонах процесу формування банківської системи, визнаючи заслуги її творців, ці вчені також аналізують їхні помилки і прорахунки; 3) негативний підхід (О.Д. Заруба, М.А. Швайка, В.П. Пелішенко, В.М. Федоров та ін.) – автори, що його дотримуються, зосереджені на виявленні численних вад вітчизняної банківської системи та нещадно критикують керівництво держави та НБУ за помилки, які не дали їй трансформуватися за західноєвропейським зразком.

Проблемною і новаторською є монографія М.А. Швайки «Банківська система України: шляхи реформування і підвищення ефективності»³, в якій автор піддав нищівній критиці українську банківську систему і вказав на всі її недоліки, зазначив, що вона далека від досконалості та розвивається неправильно. Він наголосив, що українські банки потребують негайного реформування, оскільки більшість із них у своїй діяльності не тільки не наближається до західноєвропейських стандартів, а й нерідко сприяє реалізації корупційних схем з «відмивання» коштів та розкрадання держбюджету і за своєю суттю взагалі не є банками в повному розумінні цього слова. Дослідженню проблем розвитку банківської діяльності в Україні в умовах ринкової

³ Швайка М.А. Банківська система України: шляхи реформування і підвищення ефективності: монографія / М.А. Швайка. – К.: Парламентське Видавництво, 2000. – 196 с.

трансформації економіки присвячені праці таких українських учених, як О. Брегеда, В. Бойко, А. Вересюк, А. Гончарук, А. Єфімов, О. Журавльов, О. Іваницька⁴, І. Красюк та ін. І.О. Лютий, Б.М. Шевчик, С. Циганов⁵ розробили періодизацію розвитку банківської системи України і проаналізували кожний етап, а Т. Гончарук комплексно дослідив походження і сутність феномену трансформації української економіки після розпаду СРСР.

Статус, функції і особливості діяльності НБУ дослідили О.С. Любунь, І.І. Д'яконова⁶, його структуру і систему управління – Б.П. Адамик⁷. Ці вчені наголосили на важливості ролі НБУ в забезпеченні стабільного функціонування грошово-кредитної системи України. Деякі питання діяльності НБУ висвітлені в працях В.М. Бугулова, В.В. Козюка, І.В. Сала, К.Ф. Черкашиної⁸.

⁴ Брегеда О.А. Тенденції розвитку світової та вітчизняної банківських систем / О.А. Брегеда, С.М. Савлук // Фінанси України. – 2010. – №4. – С. 27-34; Журавльов О.С. Розвиток міжнародних комерційних банків в умовах глобалізації: Автореф. дис. ... канд. екон. наук / О.С. Журавльов. – К., 2004. – 17 с.; Іваницька О.М. Державне регулювання фінансових ринків в Україні у посткризовий період / О.М. Іваницька // Фінанси України. – 2011. – №2. – С. 35-42.

⁵ Шевчик Б.М. Ринкова трансформація перехідної економічної системи України в постіндустріальному континуумі: геостратегічні аспекти та історичні витоки / Б.М. Шевчик, С.С. Гринкевич // Екон. проблеми ринкової трансформації України: зб. наук. праць. – 2003. – Вип. 1. – С. 286-290; Циганов С.А. Формування банківської системи України в умовах ринкової трансформації економіки: дис. ... докт. екон. наук: 08.01.01 / С.А. Циганов. – К., 2000. – 396 с.

⁶ Національний банк України / За ред. О.С. Любуня. – К.: Ун-т «Крок», 2005. – 512 с.; Д'яконова І.І. Теоретико-методологічні основи функціонування банківської системи України: монографія / І.І. Д'яконова. – Суми: Університетська книга, 2007. – 400 с.

⁷ Адамик Б.П. Національний банк і грошово-кредитна політика / Б.П. Адамик. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 278 с.

⁸ Бугулов В.М. Національний банк та його операції. – К.: МАУП, 1997. – 44 с.; Козюк В.В. Центральний банк і грошово-кредитна політика. – Тернопіль: Джура, 1999. – 260 с.; Сало І.В. Розвиток монетарної політики Національного банку України / І.В. Сало // Вісник Української академії банківської справи. – 2006. – №1. – С. 9-17; Черкашина К.Ф. Центральний банк і грошово-кредитна політика / В.В. Коваленко, К.Ф. Черкашина. – Суми: ДВНЗ «УАБС» НБУ. – 2010. – 138 с.

Щодо комерційних банків, то їх статус, функції і роль у розвитку економіки висвітлені в економічних працях, присвячених особливостям банківської системи України. Зокрема, Д'яконова І.І. у згаданій вище монографії розкрила теоретичні основи розбудови банківської системи, визначила місце і роль банківської діяльності в сучасних умовах, глибину та якість її взаємодії з органами державної влади та суспільством. А.І. Жилінський⁹ детально розглянув механізми впливу операцій комерційних банків на фінансову стабільність держави, дослідив проблеми формування банківських активів і пасивів, проблему державного регулювання банківської діяльності. Також автор обґрунтував напрями вдосконалення роботи банків (особливо управління активами), показав їх роль у забезпеченні економічного зростання в Україні. Структура і система управління комерційного банку найповніше досліджені В.С. Стельмахом, який написав науково-практичний коментар до Закону України «Про банки і банківську діяльність»¹⁰. Важливою є праця О.А. Костюченка¹¹, в якій детально висвітлено етапи розвитку банківської системи і формування банків в Україні. Деякі проблеми діяльності комерційних банків висвітлені в працях О.М. Петрука, А.В. Калини, Р. Коцовської¹².

У наш час різноманітні проблеми, пов'язані зі створенням та діяльністю комерційних банків в Україні, порушуються у працях багатьох фахівців, а саме В.Л. Андрущенко, Т.В. Савелка, З.М. Васильченко, А.С. Гальчинського, В.І. Грушка, А.І. Даниленка, М.Я. Дем'яненко, І.Г. Ткачука, В.М. Геєця, Б.Є. Кваснюка, А.А. Пересади, Н.І. Костіної, І.І. Лукінова, О.І. Береславської,

⁹ Жилінський А.І. Комерційні банки у забезпеченні фінансової стабільності держави: дис. ... канд. екон. наук: 08.04.01 / А.І. Жилінський. – К., 2002. – 212 с.

¹⁰ Закон України «Про банки і банківську діяльність»: Науково-практичний коментар / За ред. В.С. Стельмаха. – К.: Концерн ВД Ін Юре, 2006. – 520с.

¹¹ Костюченко О.А. Банківське право України / О.А. Костюченко. – К.: А.С.К., 2006. – 624 с.

¹² Петрук О.М. Банківська справа / О. Петрук. – К.: Кондор, 2004. – 461 с.; Калина А.В., Кощев А.А. Работа современного коммерческого банка. – К.: МАУП, 1997. – 227 с.; Коцовська Р. Операції комерційних банків. – Львів: Центр Європи, 1997. – 277 с.

М.І. Савлука та А.М. Мороза¹³. Дослідженням функціонального призначення банків та формування їхньої інституційної структури займались О.О. Дзюблюк, Л.І. Рейкова, О.І. Пилипченко, А.М. Поддєрьогін, С.В. Науменкова¹⁴. Проблеми фінансової стійкості українських банків за нових економічних умов та наслідки зростання частки іноземного капіталу в банківській системі дослідила у своїх статтях та монографії¹⁵ В.М. Шелудько.

Негативні тенденції в розвитку банківської системи вивчали О.Д. Заруба, М.А. Швайка, Г.О. П'ятаченко, В.П. Пелішенко, В.В. Шокун, В.М. Федосов¹⁶. Проблему появи великої кількості проблемних банків у країні та

¹³ Савелко Т.В. / Особливості банківської системи України / Т.В. Савелко // Інвестиції: практика та досвід. – 2011. – №22. – С. 16-19; Геєць В.М. Ринкова трансформація в 1991-2000 рр.: здобутки, труднощі, уроки / В.М. Геєць // Вісник НАН України. – 2000. – №2. – С. 22-37; Пересада А.А. Управління банківськими інвестиціями: монографія / А.А. Пересада, Т.В. Майорова. – К.: Вид. КНЕУ, 2005. – 388 с.; Костіна Н.І. Банки: сучасні інформаційні технології / Н.І. Костіна, В.М. Антонов. – Ірпінь: Нац. акад. ДПС України, 2004. – 360 с.; Береславська О.І. Доларизація кредитного ринку в Україні: причини і наслідки / О.І. Береславська, Н.М. Шелудько // Економіка і прогнозування. – 2006. – №3. – С. 117-130; Банківські операції / А.М. Мороз, М.І. Савлук. – К.: Вид. КНЕУ, 2000. – 384 с.

¹⁴ Дзюблюк О.О. Комерційні банки в умовах переходу до ринкових відносин / О.О. Дзюблюк. – Тернопіль, 1996. – 140 с.; Грушко В.І., Пилипченко О.І. Управління фінансовими ризиками / В.І. Грушко, О.І. Пилипченко. – К.: Вид. «КРОК», 2000. – 168 с.; Науменкова С.В. Інституційний розвиток фінансового сектору України / С.В. Науменкова, В.І. Міщенко // Фінанси України. – 2008. – №7. – С. 53-71.

¹⁵ Шелудько Н.М. Іноземний капітал у банківському секторі України: проблеми і наслідки / Н.М. Шелудько // Фінанси України. – 2006. – №7. – С. 79-86; Шелудько Н.М. Кредитна експансія та стійкість банківського сектора в Україні / Н.М. Шелудько // Фінанси України. – 2007. – №10. – С. 148-156; Шелудько Н.М. Управління фінансовою стійкістю комерційних банків: монографія / Н.М. Шелудько. – К.: Ін-т економіки НАНУ, 2002. – 228 с.

¹⁶ Заруба О.Д. Нестабільність банківської сфери зберігається / О.Д. Заруба // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – Суми: Ініціатива, 1999. – 268 с.; Швайка М.А. Шляхи докорінної перебудови і реформування банківської системи України / М.А. Швайка. – К.: Вид. Київського міжнародного ун-ту, 2004. – 52 с.; Пелішенко В.О. Основні чинники формування клептократії в Україні / В.О. Пелішенко // Сучасне суспільство. – 2015. – Вип. 1. – С. 94-104; Федосов В.М. Фінансова

особливості їх функціонування у 2008-2014 рр. дослідила Н.І. Версаль¹⁷. Вона також розкрила у статті специфіку віднесення банків до категорії проблемних або неплатоспроможних та причини виникнення у них проблем.

Не менш важливою є проблема нагляду з боку держави та НБУ за діяльністю комерційних банків. Особливої актуальності в Україні вона набула у 2014-2015 рр., оскільки під час чергової соціально-економічної кризи стало зрозуміло, що існуючі механізми контролю банків були неефективними і допускали існування фінансово хворих установ, які, тим не менш, зовні виглядали цілком життєздатними і проходили усі перевірки на відповідність критеріям НБУ. Тож виникла гостра необхідність їх перегляду і вдосконалення. Це питання висвітлене у працях українських учених С.В. Мочерного, М.І. Савлука, В.Л. Кротка, А.П. Яценюка, Б.П. Адамика, Л.М. Стрельбицької, О.І. Кіреєва, А. М. Мороза, А.А. Пересади, Л.О. Примостки¹⁸; російського вченого А.Ю. Симановського¹⁹ та західних учених Ед. Доллана, Р. Бернда, Б. Едвардса, Ж. Матука, П. Роуза, К. Редхарда, Дж. Синкі, Е. Хелфферта²⁰.

Окремі проблеми становлення та функціонування банків висвітлені у працях таких українських учених, як А.О. Єпіфанов, В.С. Стельмах,

реструктуризація в Україні: проблеми і напрями: монографія / В.М. Федосов. – К. Вид. КНЕУ, 2002. – 342 с.

¹⁷ Версаль Н.І. Проблемні банки в Україні: причини появи та особливості функціонування в 2008-2014 рр. / Н.І. Версаль // Вісник КНУ. – К., 2014. – Економіка. Вип. 10. – С. 10-17.

¹⁸ Яценюк А.П. Організація системи банківського нагляду і регулювання в Україні: Автореф. дис. ... канд. екон. наук / А.П. Яценюк. – Суми, 2004. – 20 с.; Влада, банки, бізнес: політекономія взаємодії і розвитку / С.К. Реверчук, Л.М. Стрельбицька. – К.: Атика, 2002. – 320 с.; Примостка Л.О. Аналіз банківської діяльності: сучасні концепції, методи та моделі / Л.О. Примостка. – К.: Вид. КНЕУ, 2002. – 316 с.

¹⁹ Симановский А.Ю. Банковский сектор в переходной экономике / А.Ю. Симановский // Деньги и кредит. – 1999. – №11. – С. 26.

²⁰ Бернд Р. Банковская система и контроль за банковской деятельностью в условиях рыночной экономики / Р. Бернд. – Мюнхен, 1994. – 426 с.; Синки Дж. Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг / Дж. Синки. – М.: Альпина Паблицер, 2007. – 1024 с.; Хелфферт Э. Техника финансового анализа / Э. Хелфферт. – С-Пб.: Питер, 2003. – 640 с.

О.В. Дзюблюк, Л.Л. Гриценко, А.А. Грищенко, І.В. Сало, В.В. Глущенко, А.А. Мещеряков, А.М. Мороз, А.С. Гальчинський²¹, російських учених А.Г. Братко, Ю.С. Голикової, О.І. Лаврушина, І.Д. Мамонової²² та західних дослідників Дж. Сороса, С. Фішера, П. Вінсента, Ед. Доллана, П. Роуза²³.

Також велика кількість праць присвячена окремим хронологічним відрізням досліджуваного періоду. Основні дослідники економічної історії України кінця ХХ ст. (І.О. Лютий, Т.П. Вахненко, О.Д. Заруба, І.І. Д'яконова, В.А. Ющенко) у своїх працях проаналізували окремі питання теорії і практики функціонування української банківської системи у 1990-х рр. Зокрема, Т.П. Вахненко²⁴ виявив чинники та визначив механізми поширення кризових явищ у фінансовій сфері України. Проаналізувавши світовий досвід та перебіг двох українських криз, він запропонував комплекс заходів для зменшення її гостроти і подолання наслідків. Загальні причини та особливості розвитку кризових явищ в українській фінансовій сфері, що

²¹ Єпіфанов А.О. Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України / А.О. Єпіфанов. – Суми: Слобожанщина, 1999. – 266 с.; Грошово-кредитна політика в Україні: монографія / В.С. Стельмах, А.О. Єпіфанов. – К.: Знання, 2000. – 307 с.; Дзюблюк О.В. Грошово-кредитна система України в умовах переходу до ринкових відносин / О.В. Дзюблюк. – Т.: Карт-бланш, 2007. – 308 с.; Гриценко Л.Л. Банківська система України: сучасний стан і напрямки розвитку / Л.Л. Гриценко, Є.Ю. Онопрієнко // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – №10. – С. 111-116; Грищенко А.А. Економічна глобалізація та її наслідки для України // Стратегія розвитку України. – 2005. – №1. – С. 7-14; Гальчинський А.С. Криза і цикли світового розвитку / А.С. Гальчинський. – К.: АДЕФ-Україна, 2009. – 392 с.

²² Братко А.Г. Центральный банк в банковской системе России / А.Г. Братко. – М.: Спарк, 2001. – 336 с.; Голикова Ю.С. Организация деятельности центрального банка / Ю.С. Голикова, М.А. Хохленкова. – М.: Инфра-М, 2012. – 798 с.; Лаврушин О.И. Деньги, кредит, банки / О.И. Лаврушин. – М.: Кнорус, 2010. – 320 с.; Мамонова И.Д., Лаврушин О.И. Банковское дело / И.Д. Мамонова, О.И. Лаврушин. – М.: Кнорус, 2009. – 798 с.

²³ Сорос Дж. Алхимия финансов / Дж. Сорос. – М.: Инфра, 2001. – 208 с.; Дорнбуш Р., Фишер С. Макроэкономика / Р. Дорнбуш, С. Фишер. – М.: Инфра-М, 1997. – 784 с.; Роуз П. Банковский менеджмент / За ред. И.В. Башниш, И.Е. Новикова. – М.: Дело, 1997. – 744 с.

²⁴ Вахненко Т. П. Фінансова криза в Україні: фактори, механізми, дії, заходи подолання / Т.П. Вахненко // Фінанси України. – 2008. – №10. – С. 3-21.

впливають з національних особливостей розвитку вітчизняної економіки визначив Т.І. Павлюк²⁵. О.Д. Заруба²⁶ проаналізував події, які спричинили виникнення кризи 1998-1999 рр., та реакцію на них української влади. Автор зробив висновок, що вітчизняна банківська система є досить нестабільною і вразливою до будь-яких негативних чинників на фінансовому ринку, а уряд і керівництво НБУ так і не навчилися ефективно долати кризові явища. В.А. Ющенко проаналізував основні проблеми і фінансове становище банків України у 1998-1999 рр. (їхню капіталізацію, кредитний і депозитний портфель, рівень прибутковості і особливості санації). В. Багдай і А. Блінов²⁷ порівняли хід кризи у Росії та Україні, виділивши багато спільних її передумов і причин, а також з'ясували основні відмінності, які визначали перебіг кризи в нашій державі. Цікаву концепцію щодо українських економічних криз висловив О. Молдован²⁸. Він зробив висновок, що вони будуть повторюватися постійно через певні часові інтервали і є невід'ємною складовою українського економічного циклу. Вчений зазначив, що незалежна Україна пережила вже багато криз, що є закономірним побічним ефектом ринкової економіки, на побудову якої проголосила курс українська влада. Але станом на 2016 р. комплексне історичне дослідження ролі вітчизняних банків у подоланні кризи 1998–1999 рр. було відсутнє.

Ключові проблеми розвитку української банківської системи у проміжку між двома фінансово-економічними кризами (2000-2008 рр.) розглянуті у

²⁵ Павлюк Т.І. Особливості фінансово-економічних криз в Україні та їх наслідки / Т.І. Павлюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nauka.zinet.info/5/pavlyuk.php>.

²⁶ Заруба О.Д. Нестабільність банківської сфери зберігається / О.Д. Заруба / Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – Суми: Ініціатива, 1999. – 268 с.

²⁷ Багдай В., Блінов А. Чи може повторитися економічна криза 1998 року? / В. Багдай, А. Блінов // Вісник центру. Інформаційний бюлетень Міжнародного центру перспективних досліджень. – 2003. – №199.

²⁸ Молдован О. Економічний цикл по-українськи: криза як причина піднесення / О. Молдован // Економічна правда [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2009/03/19/186221/>.

працях Н.І. Версаль, І.О. Лютого, М.А. Швайки, М. Ормоцадзе та інших учених. Н.І. Версаль²⁹ у своїх статтях аргументовано доводила тезу про значне покращення становища комерційних банків у цей період і навела багато цифр на її підтвердження. М. Ормоцадзе³⁰ описала труднощі, які виникли в українській кредитно-фінансовій системі після «Помаранчевої Революції». Втім, вона зробила висновок, що НБУ попри складну політичну ситуацію у країні зумів стабілізувати банківську систему, хоч і змушений був при цьому вжити низку непопулярних заходів. Але попри всі позитивні цифри, які свідчать про ефективну діяльність НБУ та успішний розвиток української банківської системи протягом зазначеного періоду, деякі дослідники (зокрема, М.А. Швайка і І.О. Лютий) наголошують на величезній кількості проблем у ній, що гальмували ринкові перетворення і не дали їй стати основним механізмом економічного зростання у країні. Можна зробити висновок, що окремі аспекти проблеми були докладно висвітлені у згаданих вище історико-економічних працях, але існує потреба історичної реконструкції процесу розвитку української банківської системи у 2000-2008 рр. та визначення ступеня впливу «Помаранчевої Революції» на неї.

Період фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. став предметом досліджень багатьох учених у всьому світі, з огляду на її величезний вплив на світову економіку. Особливості її перебігу в Україні були проаналізовані таким вітчизняними дослідниками як І. Кравченко, О. Ватаманюк, Д. Гресько, В. Міщенко, Р. Лисенко, Г. Багратян, О. Тимошенко³¹ та ін. Однак вони зосередили зусилля на вивченні фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. як такої, визначенні її причин і наслідків. Тому дослідженню історії розвитку українських банків у цей період в їхніх роботах приділено мало уваги. Цей

²⁹ Версаль Н.І. Розвиток системи комерційних банків в Україні і Росії в 2000-2006 рр. / Н.І. Версаль // Фінанси України. – 2007. – №2. – С. 97-104.

³⁰ Ормоцадзе М. Як революція позначиться на фінансовій системі / Маргарита Ормоцадзе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/news/~/313990>.

³¹ Тимошенко О.П. Проблеми банківської системи України: шляхи вирішення / О.П. Тимошенко // Економіка та держава. – 2009. – №7. – С. 21-25.

аспект проблеми потребує додаткового вивчення. Серед праць, у яких порушена проблема розвитку українських банків під час економічної кризи 2008-2009 рр., на нашу думку, варто виділити праці таких вчених як О. Ватаманюк, М.А. Швайка, Д.С. Гресько, М.І. Сивульний, О. Петрик, Н.І. Версаль³². Всі вони наголошували на тому, що ця криза була спричинена низкою внутрішніх і зовнішніх факторів та завдала тяжкого удару вітчизняній економіці. Д.С. Гресько стверджує, що незважаючи на те, що протягом кількох передкризових років накопичилася низка ризиків для української економіки, зумовлених в основному макроекономічними факторами, вітчизняні банки і уряд все одно виявилися неготовими до подальшого розгортання подій. Автор зробив висновок, що криза виявилась фатальною для багатьох економічних суб'єктів, але її було подолано завдяки кардинальним змінам в економічній політиці держави (поширено регулюючу роль центрального банку, змінено законодавство в сфері кредитної і бюджетної політики), які сприяли посиленню контролю за банками, але разом з тим зменшили їх незалежність. М.І. Сивульний виділив національні особливості фінансово-економічної кризи в Україні та відзначив, що вона розпочалася пізніше, ніж у більшості розвинених країн світу, бо фактори, які викликали світову фінансову кризу (неповернення іпотечних кредитів, крах фондового ринку), не були дуже вагомими в нашій країні. О. Ватаманюк розглянув питання впливу світової кризи на економіку України,

³² Ватаманюк О. Хроніки кризи (зима 2008-2009 років) / О.Ватаманюк // Формування ринкової економіки в Україні. – 2009. – Вип. 19. – С. 7-15; Швайка М.А. Банківська система України: проблеми становлення і удосконалення / М.А. Швайка. – К.: Вид. КМУ, 2010. – 760 с.; Гресько Д.С. Фінансово-економічна криза 2008-2009 року в Україні / Д.С. Гресько [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=22286>; Сивульний М.І. Національні особливості фінансової кризи / М.І. Сивульний // Фінанси України. – 2009. – №7. – С. 3-19; Петрик О. Фінансова криза в Україні та заходи щодо її подолання / О. Петрик // Вісник НБУ. – 2009. – №8. – С. 4-10; Версаль Н.І. Проблемні банки в Україні: наслідки банківської кризи 2008-2009 рр. та ефективність відновлення їх функціонування / Н.І. Версаль, А.Г. Бондар // Економіка. Управління. Інновації [Електронний ресурс]. – 2013. – №1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eui_2013_1_9.pdf.

проаналізував її етапи і локальні прояви у всіх сферах фінансово-економічного життя країни. Н.І. Версаль вважає основним негативним наслідком кризи 2008-2009 рр. появу великої кількості проблемних банків. Вона проаналізувала їхню діяльність протягом цих років, виявила причини та наслідки введення до них тимчасових адміністрацій, визначила ефективність їх запровадження. Дослідниця дійшла висновку, що діяльність тимчасових адміністрацій була достатньо ефективною, бо призвела до зменшення навантаження на Фонд гарантування вкладів і збереження коштів клієнтів, незважаючи на те, що 75% проблемних банків було ліквідовано і лише чверть відновила нормальне функціонування. О. Петрик дослідив наслідки впливу фінансової кризи на українські банки, прослідкував динаміку їх фінансового стану, проаналізував ефективність заходів влади з подолання кризи (зокрема, націоналізацію урядом трьох крупних проблемних банків). Г. Карчева дослідила закономірності функціонування банківської системи під час кризи³³. Спільним висновком цих авторів є думка про те, що найбільшого удару криза 2008-2009 рр. завдала саме банківській системі, бо знищила 10% її установ і підірвала довіру населення до неї. Також науковці і журналісти у своїх статтях значну увагу приділили проблемі зростання частки «тіньової економіки» в Україні, яка у 2009 р. виросла до 36%, та висвітлили роль комерційних банків у її обслуговуванні. Вони вказували, що, з одного боку, це явище гальмує процес ринкових перетворень у країні та призводить до зменшення надходжень до бюджету, а, з іншого боку, в періоди соціально-економічних криз воно формує так звану «подушку безпеки», яка значно пом'якшує вплив негативних явищ на бізнес та на рівень життя населення. Дослідники зробили висновок, що для багатьох із 180 українських банків (в основному дрібних) обслуговування «тіньової економіки» та різноманітних корупційних фінансових оборудок було основним джерелом прибутку. Тобто

³³ Карчева Г. Особливості функціонування банківської системи України в умовах фінансово-економічної кризи / Г. Карчева // Вісник НБУ. – 2009. – №11. – С. 10-16.

вони не виконували своє основне призначення з кредитування економіки і населення, а були кишеньковими установами, що допомагали власникам вести незаконний бізнес та «відмивати» кошти.

Розвиток банківської системи за президентства В. Януковича (2010-2013 рр.) є дуже дискусійною темою, якій присвячено чимало аналітичних статей, незважаючи на те, що цей період є близьким минулим. Цієї теми торкалися В. Ваврищук, М. Швайка, О. Ватаманюк, І. Лютий, В. Геєць, Ю. Колобов та ін. Однак вони переважно розглядали конкретні питання з практики банківської справи, а історії розвитку банківської системи в цей період приділено мало уваги. Основні дискусії точаться довкола питання, як охарактеризувати цей період. Частина дослідників (наприклад, Ю. Колобов, В. Голуб, О. Буряк) називають його добою посткризового відновлення і високо оцінюють заслуги керівництва держави і НБУ в забезпеченні стабільності і розвитку банківської системи. Однак більшість учених (О. Ватаманюк, М. Швайка, І. Лютий та ін.) розглядають 2010-2013 рр. як час, коли відбувалось повільне занурення української економіки і банків у нову кризу. Вони не відносили тимчасові економічні успіхи 2010-2012 рр. до заслуг тодішньої влади, а пояснювали їх винятково наявністю сприятливої зовнішньоторговельної кон'юнктури (ціни на українські експортні товари зростали, що стало поштовхом для швидкого відновлення банків). Вони критикували діяльність уряду і НБУ за прагнення утримувати стабільний курс гривні ціною витрачання золотовалютних резервів і заганяння країни в боргову кабалу, відзначали збереження і загострення системних проблем банківської системи, яка залишалася дуже вразливою до несприятливих зовнішньоекономічних умов. Тому ця тема потребує додаткового вивчення з метою детальної реконструкції ключових подій і процесів.

Період 2014-2015 рр. в історії української банківської системи є водночас найбільш суперечливим і найменш дослідженим, з огляду на малу кількість достовірних джерел (прикметою часу стали зменшення популярності друкованих видань і фіксація переважної частини інформації на

електронних носіях і Інтернет-ресурсах, які часто є політично заангажованими і складно піддаються верифікації) і велику насиченість драматичними подіями. Варто підкреслити, що більшість ключових подій і процесів цього періоду (наприклад, стрімке скорочення кількості банків) отримали діаметрально протилежні оцінки як в експертному середовищі, так і в працях українських науковців. Оскільки вони відбувались у недалекому минулому, то дана проблема ще не стала об'єктом ґрунтовних досліджень учених, хоча окремі її аспекти висвітлені на сторінках періодичних видань, аналітичних оглядів та збірників наукових праць такими українськими вченими як О. Барановський, О.Ю. Жам, Л.В. Єлісеєва, С. Лямець, О.М. Мельник³⁴, А. Дробязко та ін. Тому вона потребує додаткового вивчення на основі аналізу офіційних і неофіційних джерел. У працях українських учених домінує точка зору, що нова банківська криза є найтяжчою за всі роки існування незалежної України, і спричинена передусім внутрішніми економічними і політичними проблемами та бездарною політикою уряду і НБУ. Звичайно, вони визнають великий негативний вплив на фінансово-економічну ситуацію в країні зовнішніх чинників (збройний конфлікт з Російською Федерацією, погіршення зовнішньоторговельної кон'юнктури, неспроможність України вчасно розрахуватись з кредиторами), але не вважають їх основними. Переважна більшість дослідників критикує спроби Президента, прем'єр-міністра та голови НБУ пояснити крах банків і погіршення соціально-економічного становища населення виключно руйнівною дією зовнішніх факторів та звинувачують владу у численних прорахунках, бездіяльності або навіть в умисних економічних злочинах.

³⁴ Барановський О. Безпека банківської сфери / О. Барановський // Вісник НБУ. – К., 2014. – №6. – С. 20-27; Жам О.Ю. Дослідження та аналіз стану банківської системи України / О.Ю. Жам, Р.Г. Крутін / Проблеми підвищення ефективності інфраструктури: збір. наук. праць. – К.: Вид. НАУ, 2015. – Вип. 40. – С. 45-50; Мельник О.М. Вплив банківської системи на економічне зростання в Україні / О.М. Мельник // Економіка: теорія та практика: науково-практичний журнал. – К.: Київ. ін-т банківської справи, 2015. – №1. – С. 4-11.

Зокрема, Л.В. Єлісеєва³⁵ дослідила взаємозв'язки між банківською кризою та кризою суспільної довіри до влади. Вона зазначила, що криза була спричинена непослідовною політикою уряду і НБУ та поглиблена розгортанням збройного конфлікту і песимістичними очікуваннями населення; а також провела паралелі з 1990-ми роками, коли значна частина клієнтів також втратила свої заощадження. Автор зробила висновок, що трикратна девальвація гривні продемонструвала неспроможність державних інституцій контролювати соціально-економічну ситуацію у країні і встановила, що подолання банківської кризи можливе лише за умов відновлення суспільної довіри до влади. О. Барановський дослідив сутність і складові банківської безпеки і дійшов висновку, що оскільки банки є основним елементом фінансово-кредитної системи, їхня економічна безпека всебічно впливає на життєдіяльність суспільства загалом і тому має стати одним з основних пріоритетів діяльності влади. Він підкреслив, що успішний розвиток банківської системи в Україні можливий лише за умов повного захисту інтересів вкладників, який гарантується, наприклад, банками Західної Європи і США, і поки що відсутній у нашій країні. О.М. Мельник та О.Ю. Жам дослідили стан банківської системи у 2014 р. та проаналізували її вплив на економічне зростання в Україні. Вони відзначили, що криза завдала великого удару по ній, і назвали основною проблемою незахищеність прав кредиторів і вкладників банків та погіршення інвестиційного клімату в країні. Вони зробили висновок, що банківська система поки що не стала провідним інструментом економічного зростання, хоча має потенціал до цього за умов проведення докорінної реформи і посилення захисту прав клієнтів банків. С. Лямець³⁶ піддав нищівній критиці діяльність голови НБУ

³⁵ Єлісеєва Л.В. Банківська криза як індикатор суспільної довіри / Л.В. Єлісеєва // Управління розвитком: збір. наук. праць. – Харків: Вид. Дім «Інжек», 2015. – № 2. – С. 38-42.

³⁶ Лямець С. Банкрутства банків як дзеркало «професіоналізму» НБУ / С. Лямець [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2014/11/24/508162/>.

В. Гонтаревої, Кабміну та Президента П. Порошенка за те, що вони за 2 роки після Революції Гідності так і не змогли побудувати здорову систему банківського нагляду, за що змушене розплачуватись населення. Автор заперечив популярну серед високопосадовців тезу про негативний вплив зовнішніх чинників (війна на Донбасі, зменшення ділової активності у світі і зменшення цін на сировину) як основну причину погіршення соціально-економічної ситуації у країні. Натомість він поклав всю відповідальність на владу за крах десятків крупних банків, за те, що жоден винний у цьому не поніс покарання, та звинуватив її у навмисному потаканні олігархам і валютним спекулянтам. А. Дробязко у своїй статті³⁷ запропонував шляхи виходу з банківської кризи, що розпочалася у 2014 р. Водночас варто зазначити, що майже не досліджена в науковій літературі проблема впливу банківської системи на різні сфери суспільно-політичного життя України (на політику влади, діяльність політичних партій і суспільно-політичну активність громадян) у 2014-2015 рр. і в попередні періоди.

Отже, майже всі дослідники вважають, що становлення української банківської системи відбулося до 2001 р., але процес її формування не завершений і у 2001–2015 рр. тривала її ринкова трансформація, що затягнулася через суто українські проблеми.

Огляд літератури показав, що українська історична наука досі не має цілісного, всебічного дослідження процесу розбудови банківської системи України в кінці 90-х рр. ХХ ст. – на початку ХХІ ст. та її впливу на соціально-економічне і суспільно-політичне життя. Це пов'язано, по-перше, з обмеженістю джерельної й історіографічної бази, бо цей період охоплює події недалекого минулого. По-друге, цією проблемою займалися переважно економісти, які дослідили її фінансові аспекти і уникали вивчення історії банківської системи у зв'язку з необізнаністю з історичними процесами. А в

³⁷ Дробязко А. Банківська система України: шляхи подолання кризи / А. Дробязко, А. Крисоватий // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2015. – №2. – С. 39-57.

історичних працях вплив банків на розвиток України є малодослідженим через складність розуміння фінансових аспектів їх функціонування. Брак досліджень з економічної історії та відсутність праці з відтворенням процесу функціонування банківської системи зумовлюють необхідність її написання.

Джерельну базу дослідження склали архівні та опубліковані матеріали:

1) архівна звітна документація органів влади і їх листування з НБУ та комерційними банками; архівні документи банків і партій; 2) нормативно-правові документи; 3) статистичні, інформаційно-аналітичні матеріали; 4) програми і статuti партій, програми діяльності урядів, стенограми виступів політиків.

Найбільше неопублікованих матеріалів по темі дослідження зберігається в ЦДАГО України. По-перше, це документи фондів «Народний рух України. 1989–1998» (ф. 270), «Українська республіканська партія. 1990–2002» (ф. 271), «Демократична партія України. 1990-1998» (ф. 272), «Республіканська християнська партія України. 1997-2004» (ф. 318), «Українська народна партія «Собор». 1999-2003» (ф. 325), «Соціалістична партія України. 1991-2006» (ф. 328), «Політична партія «Сильна Україна. 1999-2012» (ф. 345), а саме: проекти програм, рішень з'їздів, економічних доктрин партій і стенограми їх обговорення, листи, звернення до органів влади. Вони містять цінну інформацію, що дає змогу визначити ступінь впливу проблем банківської системи на зміст програм і діяльність партій. По-друге, комплекс документів «Центральний комітет Комуністичної партії України. 1917–1991» (ф. 1, оп. 32) розкриває особливості реорганізації радянських банків та виникнення на їх основі банківської системи України та дозволяє порівняти роль центрального банку в житті суспільства на початку і наприкінці 1990-х рр. Це доповіді секретарів обкомів КПУ, довідки, звіти економічного відділу ЦК КПУ, Промбудбанку СРСР, Агропромбанку СРСР, Інституту економіки АН УРСР щодо реорганізації банківської системи УРСР у 1987 – 1991 рр.

Велика кількість архівних матеріалів, що відображають місце банківської системи в політиці органів державної влади України та соціально-економічне становище держави наприкінці 1990-х рр. знаходиться

в ЦДАВО України. Вони зберігаються у фондах Кабінету Міністрів України (ф. 2) та Адміністрації Президента України (ф. 5233). У ф. 2 містяться стенограми та протоколи засідань уряду, проекти його резолюцій; звіти, звернення і пропозиції Мінфіну та Мінекономіки щодо діяльності банківської системи, подані прем'єр-міністру; листування Кабміну з Верховною Радою та банківськими установами з питань грошово-кредитної політики; звернення депутатів та зборів потерпілих вкладників Ощадбанку СРСР до уряду і Верховної Ради. У ф. 5233 зберігаються розпорядження та доручення Президента Л.Д. Кучми, звіти про їх виконання, цінні квартальні інформації про політичну і соціально-економічну ситуацію в регіонах та реакцію населення на політику влади, подані Президенту Управлінням економічної і соціальної політики. Також були використані документи з архіву комерційного банку «Даніель», що стосуються його діяльності у 2006 р.

Друга група джерел розкриває нормативно-правові засади функціонування банківської системи України та її взаємовідносини з органами державної влади. Це, зокрема, законодавчі акти (Конституція України, Закон УРСР «Про економічну самостійність Української РСР», Закони України «Про банки і банківську діяльність», «Про Національний банк України», «Про мораторій на стягнення майна громадян, наданого як забезпечення кредитів в іноземній валюті» та ін.); постанови Кабміну, Правління НБУ щодо регулювання діяльності банків, укази Президента України про заходи щодо покращення функціонування банківської системи; програми діяльності урядів та передвиборчі програми партій і кандидатів.

Третю групу джерел становлять статистичні матеріали, що розкривають динаміку процесу функціонування банківської системи та результати її діяльності. Вони опубліковані у періодичних виданнях (Бюлетені НБУ, Віснику НБУ, «Урядовому кур'єрі»), щорічних звітах, інформаційно-аналітичних бюлетенях, статистичних щорічниках НБУ, Держкомстату, Рахункової палати Верховної Ради, Мінекономіки, Мінфіну, комерційних банків. Важливі відомості з теми містять статистичні матеріали Незалежної

асоціації банків України, Асоціації українських банків, Національного рейтингового агентства «Рюрік» та соціологічні дослідження.

Також були проаналізовані програми діяльності українських урядів і статuti та програми політичних партій, стенограми виступів Голів НБУ, високопосадовців та відомих політиків; розроблені НБУ плани реформування банківської системи; президентські послання та Стратегії розвитку України.

З огляду на те, що ХХІ ст. характеризується глобальною комп'ютеризацією, при написанні дисертації використовувались інформаційні ресурси, серед яких найбільшу цінність складають офіційні сайти Верховної Ради України (rada.gov.ua), Президента України (president.gov.ua), НБУ (bank.gov.ua), ЦВК (cvk.gov.ua) та новинні сайти (pravda.com.ua, finance.ua, korrespondent.net). Значний інтерес для дисертанта становила інформація соціологічних досліджень КМІСу (<http://www.kiis.com.ua>) і соціологічної групи «Рейтинг» (<http://ratinggroup.ua/>).

Таким чином, джерельна база є достатньо репрезентативною та різноплановою для проведення наукового дослідження з обраної теми.

РОЗДІЛ 2

СТАНОВИЩЕ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ 90-Х РОКІВ ХХ ст.

2.1. Сутність і структура банківської системи в умовах ринкової трансформації економіки України

Одне з центральних місць в економіці будь-якої країни належить банківській системі, що подібна до кровоносної системи, бо підпорядкована головній меті – забезпеченню ефективного обігу фінансових ресурсів у державі. Від того, наскільки раціонально вона організована і чи відповідає політиці влади, залежить розвиток економіки країни і рівень добробуту її населення.

Поняття «банківська система» не має єдиного визначення. Відносно загальноприйнятою у світі є думка про те, що банківська система – це сукупність різних видів банків і банківських інститутів у їх взаємозв'язку, що існує в країні в певний проміжок часу³⁸. В українському законодавстві зафіксоване подібне тлумачення цього терміну. Згідно з ст. 4 Закону «Про банки і банківську діяльність» банківська система України складається з Національного банку України та інших банків, а також філій іноземних банків, що створені і діють на території України³⁹. Втім, українські вчені пропонують власні визначення. Наприклад, О. Орлюк визначає банківську систему як «сукупність різних за організаційно-правовою формою та спеціалізацією національних банківських установ, що існують у межах єдиної фінансової системи та єдиного грошово-фінансового механізму у певний історичний період»⁴⁰, а В.О. Онищенко – як «законодавчо визначену,

³⁸ Д'яконова І.І. Теоретико-методологічні основи функціонування банківської системи України: монографія. – Суми: Університетська книга, 2007. – С. 23.

³⁹ Закон України «Про банки і банківську діяльність». Науково-практичний коментар / За заг. ред. В.С. Стельмаха. – К.: «Ін Юре», 2006. – Ст. 4. – С. 47.

⁴⁰ Орлюк О.П. Банківська система України. Правові засади організації / О.П. Орлюк. – К.: Юніком Інтер, 2003. – С. 33.

чітко структуровану сукупність фінансових посередників грошового ринку, які займаються банківською діяльністю»⁴¹. С.М. Подік, на відміну від попередніх дослідників, зарахував до банківської системи кредитні установи: «Банківська система – це сукупність різних видів національних банків і кредитних установ, що функціонують у рамках єдиного грошово-кредитного механізму»⁴². Однак, М.Б. Колісник у своїй статті зазначає, що подані вище визначення не розкривають повністю сутності і ролі банківської системи, оскільки переважно трактують її як територіальне об'єднання суб'єктів господарювання без чітко визначеною мети⁴³. На нашу думку, подане автором тлумачення терміну найбільш точно відображає її сутність: «Банківська система України – це законодавчо визначена, ієрархічно структурована система взаємопов'язаних банків, що забезпечує ефективне функціонування грошового ринку та сприяє розвитку економіки». Вона була не механічним поєднанням установ, а цілісною системою, всі елементи якої були тісно взаємопов'язані і постійно взаємодіяли між собою та з іншими системними структурами (торговельна, податкова, бюджетна, валютна) і разом з ними, як підсистема, складала економічну систему держави. Варто підкреслити, що кредитні спілки вважаються частиною банківської системи, а небанківські кредитно-фінансові інститути (інвестиційні компанії і фонди, ломбарди, страхові і трастові компанії, пенсійні фонди) не входять до її складу, а є частиною більш загальної категорії – кредитної системи.

Терміни «банк» і «банківська діяльність» є менш дискусійними. В.Т. Сусіденко називає банками установи, функцією яких є кредитування суб'єктів господарської діяльності та громадян за рахунок залучення коштів підприємств, установ, організацій, населення та інших кредитних ресурсів,

⁴¹ Онищенко В.О. Основи банківської справи / В.О. Онищенко. – Полтава: Вид-во ПДТУ, 1999. – С. 5.

⁴² Подік С.М. Банки і банківська діяльність / С.М. Подік. – К.: Вид-во ФАДА ЛТД, 2006. – С. 21.

⁴³ Колісник М.Б. Сутність та структурна побудова банківської системи України / М.Б. Колісник // Наук. вісник НЛТУУ. – 2010. – Вип. 20.1. – С. 221.

касове та розрахункове обслуговування народного господарства, виконання валютних та інших банківських операцій⁴⁴. У словниках банківської справи подаються більш лаконічні визначення, наприклад: «Банк – це юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесено до Державного реєстру банків»⁴⁵. Термін «банківська діяльність» визначений в Законі України «Про банки і банківську діяльність» як «залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб»⁴⁶. Тобто, банківська діяльність є сукупністю посередницьких операцій на фінансовому ринку, які здійснюються уповноваженими Законом інститутами – банками.

Більшість дослідників вважають, що становлення банківської системи України завершилося наприкінці 1990-х рр.⁴⁷, коли в загальних рисах сформувалась її структура, була створена законодавча база, що регулювала діяльність НБУ і комерційних банків, та активізувався процес її ринкової трансформації. Разом з тим, вони відзначають, що процес її формування ще не завершився і буде тривати, доки вона не відповідатиме вимогам ринкової економіки. Тим не менш, у 1999 р. вона була найрозвинутішою економічною підсистемою, бо з огляду на ключову роль банків у переході до ринкових відносин реформування у ній почалося раніше, ніж у інших секторах.

У ході здійснення численних реформ, спрямованих на ринкову трансформацію економіки України, сформувалася дворівнева банківська

⁴⁴ Сусіденко В.Т. Комерційний банк як основа кредитної системи в умовах ринку / Банківська система України: Теорія і практика становлення: зб. наук. праць: В 2 Т. – Т. 1. – Суми: «Мрія-1», 1999. – С. 192.

⁴⁵ Словник фінансово-правових термінів / за заг. ред. Л.К. Воронової. – К.: Алерта, 2011. – С. 26.

⁴⁶ Закон України «Про банки і банківську діяльність» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>. – Ст. 2.

⁴⁷ Сітайло М.В. Становлення банківської системи України 90-х років ХХ століття: автореф. дис. ... канд. іст. наук / М.В. Сітайло. – К., 2012. – С. 2.

система, в якій перший рівень складав НБУ, другий – комерційні банки. Ця структура була закріплена законодавчо. Зокрема, у ст. 4 Закону України «Про банки і банківську діяльність» зазначено, що «банківська система України складається з Національного банку України та інших банків, а також філій іноземних банків, які створені і діють на території України»⁴⁸. Примітно, що деякі науковці критикують існування дворівневої системи. Наприклад, на думку В.Д. Лагутіна, для успішного розвитку української банківської системи потрібно утворити третій її рівень за рахунок створення Українського банку реконструкції та розвитку у центрі та мережі інвестиційних банків розвитку на місцях⁴⁹. Аналіз сутності банківської системи наприкінці ХХ ст. та її порівняння з іншими системами дозволяють виявити риси, які свідчать про її системний характер і специфічність: вона складалася з сукупності взаємопов'язаних і взаємодіючих елементів; мала дворівневу структуру; централізований механізм контролю за банками і регулювання їхньої діяльності; поєднання централізованої керованості банківської системи Національним банком та повної самостійності, яку мав кожен банк у її складі; інфраструктуру для забезпечення взаємодії банків⁵⁰.

До першого рівня банківської системи належав Національний банк України, створений 20 березня 1991 р. відповідно до закону «Про банки і банківську діяльність» і Статуту НБУ на базі Української республіканської контори Держбанку СРСР. За своєю сутністю він був стабілізуючим та контролюючим елементом і не мав на меті отримання прибутку.

У ході створення і становлення банківської системи України була сформована структура НБУ. Законодавче закріплення системи організації і управління має важливе значення для ефективної діяльності центрального

⁴⁸ Закон України «Про банки і банківську діяльність» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>. – Ст. 4.

⁴⁹ Лагутін В.Д. Догматизм грошово-кредитної політики як гальмо економічного зростання в Україні / В.Д. Лагутін // Банківська справа. – 2001. – №4. – С. 38.

⁵⁰ Савлук М.І. Гроші та кредит / М.І. Савлук. – К.: КНЕУ, 2002. – С. 450.

банку. Воно відбулося у 1999 р. з прийняттям Закону України «Про Національний банк України»⁵¹. Відповідно до статті 22 Закону структура НБУ побудована за принципом централізації з вертикальним підпорядкуванням. До системи Національного банку України увійшли⁵²:

- центральний апарат, розташований у м. Київ;
- Кримське республіканське і 24 обласних управління;
- розрахункові палати;
- банкотно-монетний двір та фабрика банкотного паперу;
- Державна скарбниця України;
- Центральне сховище;
- спеціалізовані підприємства та банківські навчальні заклади.

Структура центрального апарату НБУ заснована на засадах лінійно-функціонального принципу. До його складу увійшли 17 департаментів та 10 управлінь (див. додаток А). Керівними органами НБУ були визначені Рада НБУ та Правління НБУ. Таким чином, була сформована дворівнева система органів управління НБУ. Її фінансування здійснювалося таким чином: фінансовий департамент щорічно складав «Кошторис діяльності НБУ»⁵³, в якому закладалися заплановані доходи та витрати на фінансування структури. Доходна частина формувалася за рахунок доходів з наданих послуг і нарахованих процентів по кредитах і операціях з векселями, від операцій з цінними паперами, металами. Витратна складалася з витрат на утримання підрозділів (на фонд зарплатні, спецодяг, охорону, службу інкасації) і з валових витрат (сплачені проценти, витрати на папір, бланки тощо).

Рада НБУ була покликана здійснювати контроль за проведенням грошово-кредитної політики виконавчими структурами центрального

⁵¹ Закон України «Про Національний банк України». – К.: Парламентське видавництво, 2006. – 40 с.

⁵² Адамик Б.П. Національний банк і грошово-кредитна політика / Б.П. Адамик. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – С. 26.

⁵³ Козюк В.В. Центральний банк і грошово-кредитна політика / В.В. Козюк. – Тернопіль: Джура, 1999. – С. 52.

банку⁵⁴. Вона складалася з 15 осіб, 7 із яких призначалися Президентом, 7 – Верховною Радою, а Голова НБУ входив до складу Ради НБУ за посадою. Строк повноважень членів Ради – 7 років, окрім Голови Ради НБУ. Голова Ради НБУ та його заступник обиралися Радою НБУ строком на 3 роки.

Голова НБУ призначався на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України строком на 7 років. Голова НБУ керував діяльністю банку, діяв від імені НБУ і представляв його інтереси без доручення у відносинах з органами влади і банками, одноосібно несе відповідальність за його діяльність перед Верховною Радою і Президентом.

Виконавчим органом управління було Правління НБУ, яке керувало діяльністю НБУ і вирішувало організаційні, координаційні та контрольні питання. Очолював Правління Голова НБУ. До його складу входили також перший заступник і 3 заступники Голови. Склад Правління затверджувався Радою НБУ за поданням Голови НБУ і включав 15 осіб⁵⁵. Воно ухвалювало рішення про емісію валюти та вилучення з обігу банкнот і монет; про зміну процентних ставок НБУ; про диверсифікацію активів та їх ліквідності; про формування резервів та покриття фінансових ризиків; щодо розподілу прибутку та відрахування доходів до держбюджету; щодо мінімального розміру золотовалютних резервів НБУ; про перелік цінних паперів та інших цінностей, придатних для забезпечення кредитів; про участь у міжнародних фінансових організаціях⁵⁶. Також Правління подавало на затвердження Раді НБУ щорічний звіт НБУ, проект кошторису доходів та витрат на наступний рік та інші документи і рішення.

Посаду Голови Правління НБУ обіймали Віктор Ющенко (січень 1993 р. – лютий 2000 р.), Володимир Стельмах (лютий 2000 р. – грудень 2002 р.),

⁵⁴ Конституція України. – К.: Парламентське видавництво, 2001. – Ст. 100. – С. 50.

⁵⁵ Адамик Б.П. Національний банк і грошово-кредитна політика / Б.П. Адамик. – Тернопіль: «Карт-бланш», 2002. – С. 30.

⁵⁶ Закон України «Про Національний банк України». – К.: Парламентське видавництво, 2006. – 40 с. – Ст. 15. – С. 16

Сергій Тігіпко (грудень 2002 р. – грудень 2004 р.)⁵⁷, В. Стельмах (повторно з грудня 2004 р. до грудня 2010 р.), Сергій Арбузов (грудень 2010 р. – січень 2013 р.), Ігор Соркін (11 січня 2013 р. – 24 лютого 2014 р.), Степан Кубів (24 лютого – 19 червня 2014 р.), Валерія Гонтарєва (з 19 червня 2014 р.).

Комерційні банки (державні і приватні) як другий елемент дворівневої банківської системи України і невід’ємна частина її економіки займали особливе місце у кредитній системі та на фінансових ринках. Комерційний банк – це кредитна установа, що здійснює універсальні банківські операції та надає різноманітні банківські послуги фізичним та юридичним особам⁵⁸. За своєю сутністю, на відміну від НБУ, вони були прибутковими організаціями.

Всього станом на 1 січня 2000 р. в Україні було зареєстровано 203 комерційні банки, хоча ліцензію на здійснення банківських операцій мали лише 164⁵⁹. 85% їх були акціонерними товариствами (72% – відкриті, 28% – закриті) і 15% становили товариства з обмеженою відповідальністю. Кількість комерційних банків за участю іноземного капіталу у 2000 р. досягла 30, з яких 8 були зі 100% іноземним капіталом. Комерційні банки склали основу кредитної системи і поділялися на декілька типів:

1) Залежно від форми власності та способу формування капіталу – державні, публічні акціонерні банки і кооперативні⁶⁰. В Україні станом на кінець 2000 р. працювали 2 державних банки – «Ощадбанк» (повна назва – ВАТ «Державний ощадний банк», утворений 21 травня 1999 р. на основі Державного спеціалізованого комерційного ощадного банку України) та «Укресімбанк» (ВАТ «Державний експортно-імпортний банк України, створений 27 червня 2000 р.); з 2009 до 2015 рр. їх було 7 («Укресімбанк», «Ощадбанк», «Київ», «Укргазбанк», «Родовід Банк», «УБРР» (з 2003 р.) та «Держзембанк» (з 2013 р.)), а з 25 червня 2015 р. – 6 («Укргазбанк» поглинув

⁵⁷ Історія грошей і банківництва / За заг. ред. С.К. Реверчука. – К.: «Атика», 2004. – С. 285.

⁵⁸ Петрук О.М. Банківська справа / О. Петрук. – К.: Кондор, 2004. – С. 14.

⁵⁹ Савлук М.І. Гроші та кредит / М.І. Савлук. – К.: КНЕУ, 2002. – С. 553.

⁶⁰ Савлук М.І. Гроші та кредит / М.І. Савлук. – К.: КНЕУ, 2011. – С. 459.

«Київ»). Система кооперативних кредитних спілок в Україні знаходилась на стадії становлення, тому їх кількість і значення на кредитному ринку були малими. Це пов'язано з гальмуванням процесу розвитку малого бізнесу, виробничої кооперації, недостатнім залученням широких верств населення до операцій з цінними паперами і їх недовірою до фінансового посередництва.

2) За територіальним охопленням – регіональні, загальнодержавні, міжнародні. В Україні 50% банків зосередили свої відділення переважно в Києві і Київській області, тому за своєю суттю були регіональними;

3) За розмірами активів наприкінці 1990-х років банки поділялись на 4 категорії: невеликі (активи менше 10 млн грн), середні (понад 10 млн грн), великі (понад 100 млн грн) і найбільші (понад 1 млрд грн). Офіційний поділ банків на 4 групи за розміром існував до 2015 р. включно (див. додаток Д);

4) За юридичним статусом (акціонерні товариства відкритого чи закритого типу, пайові у вигляді товариств з обмеженою відповідальністю, з додатковою відповідальністю, за участю іноземного капіталу та ін.);

5) За господарською ознакою – промислові, торгові, сільськогосподарські, ощадні, депозитні банки⁶¹;

6) За видами операцій і сферами діяльності українські банки поділялись на спеціалізовані і універсальні. У світі до цієї групи також належать відсутні в Україні інвестиційні банки та банки реконструкції і розвитку.

Спеціалізовані банки спеціалізувалися на кредитуванні певної галузі економіки, групи населення або на формах депозитів. Вони виконували тільки окремі операції і діяли у вузькому секторі кредитного ринку. Наприклад, «ІНГ Банк Україна» займався лише корпоративним кредитуванням і не обслуговував фізичних осіб. Їх кількість швидко зменшувалась і була малою, бо їх ефективність ставилась під сумнів ще в СРСР, де згідно з постановою від 17 липня 1987 р. «Про вдосконалення системи банків у країні» почали

⁶¹ Сусіденко В.Т. Комерційний банк як основа кредитної системи в умовах ринку / В.Т. Сусіденко / Банківська система України: Теорія і практика становлення: зб. наук. праць: В 2 т. – Т. 1. – Суми: Мрія-1, 1999. – С. 194.

діяти 5 спеціалізованих банків: Зовнішекономбанк, Промбудбанк, Житлосоцбанк, Агропромбанк, Ощадбанк. Про це свідчить доповідь секретаря Запорізького обкому КПУ А. Причкіна секретарю ЦК КПУ А. Титаренку від 10 березня 1988 р. про результати реорганізації банків, що мали неоднозначні наслідки і на місцях були сприйняті в основному негативно⁶². Він відзначив недоліки спеціалізованих банків: дублювання функцій, відомчість, не забезпечене комплексне обслуговування підприємств, затримки в розрахунках.

Універсальні банки – кредитні установи, що здійснювали всі основні види банківських операцій: депозитні, кредитні, розрахункові, фондів, довірчі та ін. У банківській системі України більшість банків були універсальними⁶³, оскільки банківська система все ще знаходилась на стадії формування, кожен банк намагався завоювати своє місце на кредитному ринку і клієнтуру. Важливим є те, що їх становлення припало на період гіперінфляції і, намагаючись максимально диверсифікувати ризики, банки розширювали спектр спеціалізації. Тому статус спеціалізованих зберегли лише «Ощадбанк» і «Укресімбанк», бо від ризиків в умовах інфляції та необхідності боротьби за клієнтів їх захищали державні форма власності і підтримка.

Система управління комерційного банку включала загальні збори учасників, Наглядову (спостережну) раду, Правління (Раду директорів) й органи контролю (ревізійну комісію, внутрішній аудит). Також до структури банку входили функціональні підрозділи, що безпосередньо здійснювали банківські операції департаменти і спеціальні служби. Структура управління державного і приватного комерційного банку була подібною, але склад вищого органа управління держбанку – Наглядової ради – обирався за іншим принципом:⁶⁴ по 5 осіб до неї призначали Президент, Верховна Рада і Кабмін.

⁶² ЦДАГО України, ф. 1, оп. 32, спр. 2487, арк. 6.

⁶³ Лютий І.О. Грошово-кредитна політика в умовах перехідної економіки: монографія / І.О. Лютий. – К.: Атика, 2000. – С. 138.

⁶⁴ Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>. – Ст. 7.

До компетенції загальних зборів учасників банку належало прийняття рішень щодо: внесення змін до статуту; зміни розміру статутного капіталу банку; визначення напрямів його діяльності та затвердження річних звітів⁶⁵; призначення і звільнення голів та членів спостережної ради, ревізійної комісії; затвердження висновків ревізійної комісії та зовнішнього аудитора; розподілу прибутку; припинення діяльності банку, призначення ліквідатора.

Наглядова рада обиралася загальними зборами з числа учасників банку. Вона виконувала такі функції: призначала і звільняла голову та членів Правління, контролювала діяльність правління⁶⁶; визначала зовнішнього аудитора і порядок проведення ревізій та контролю за фінансово-господарською діяльністю банку; приймала рішення щодо покриття збитків та створення, реорганізації і ліквідації дочірніх підприємств, філій і представництв банку, затвердження їх статутів; затверджувала умови оплати праці членів правління; готувала пропозиції щодо питань, які виносилися на збори.

Головним керівним органом будь-якого приватного банку було Правління, яке складалось з голови і його заступників. Якщо банк був акціонерним товариством, то голова Правління обирався на зборах акціонерів раз на рік. У приватного банку його призначав власник. Правління було виконавчим органом, який здійснював управління поточною діяльністю банку, підписував договори, формував фонди, необхідні для статутної діяльності банку, та ніс відповідальність за ефективність його роботи. Правління діяло від імені банку і було підзвітне загальним зборам учасників та Наглядовій раді. Воно зазвичай збиралося не більше 2 разів на місяць⁶⁷. Голова Правління керував його роботою та мав право представляти банк без доручення.

При Правлінні діяв консультативний орган – кадрова комісія, чії висновки мали рекомендаційний характер. До її складу входили усі члени

⁶⁵ Петрук О.М. Банківська справа / О.М. Петрук. – К.: Кондор, 2004. – С. 46.

⁶⁶ Гладких Д. Типова структура та основні функції підрозділів банківської установи / Д. Гладких // Вісник КНУ. – 2000. – №11. – С. 20.

⁶⁷ Кредит і банківська справа / Вовчак О.Д., Руцишин Н.М. – К.: Знання, 2008. – С. 117.

правління і начальники всіх відділів. Основними завданнями кадрової комісії було проведення конкурсів на заміщення вакансій і атестацій працівників.

Ревізійна комісія обиралася загальними зборами з числа учасників або їх представників (але не працівників банку), була підзвітна їм і здійснювала перевірку діяльності банку за дорученням зборів, Наглядової ради або на вимогу учасників, які разом мали 10% голосів⁶⁸. Вона мала право залучати до ревізій та перевірок зовнішніх та внутрішніх аудиторів і доповідала про їх результати зборам чи Наглядовій раді. Також вона готувала висновки до звітів і балансів банку, без яких збори не могли затвердити звіт. Члени ревізійної комісії могли брати участь з правом дорадчого голосу в засіданнях Наглядової ради та Правління банку. Її засідання проводились не рідше одного разу на рік, а рішення приймалося більшістю голосів. Вона здійснювала контроль за фінансово-господарською діяльністю банку, дотриманням ним законодавства та нормативно-правових актів НБУ; розглядала звіти аудиторів і готувала пропозиції загальним зборам; вносила на збори пропозиції щодо фінансової безпеки, стабільності банку та захисту інтересів клієнтів.

Важливим підрозділом банку також був кредитний комітет, який створювався для прийняття остаточного рішення щодо надання кредиту і складався з усіх членів Правління і начальників кредитного, юридичного відділів.

Щодо функціональних підрозділів, які безпосередньо здійснювали банківську діяльність, то їх перелік був подібним у більшості установ. У типовому універсальному банку зазвичай діяли наступні департаменти:

- управління маркетингу і зв'язків з клієнтурою⁶⁹ (займалось залученням і консультуванням клієнтів, рекламою банку, вивченням кон'юнктури ринку);
- управління прогнозування (розробляло заходи з підвищення ефективності діяльності банку та зменшення витрат, аналізувало його потенціал та фактичні показники порівняно із запланованими);

⁶⁸ Гладких Д. Типова структура та основні функції підрозділів банківської установи / Д. Гладких // Вісник КНУ. – 2000. – №11. – С. 21.

⁶⁹ Кредит і банківська справа / Вовчак О.Д., Руцишин Н.М. – К.: Знання, 2008. – С. 118.

- кредитне управління – найважливіший і найбільший департамент, бо головним джерелом прибутку банків було надання позик (займався розробкою кредитного плану, видачею і погашенням кредитів, аналізом кредитних справ і платоспроможності клієнтів, операцій з іншими банками);
- управління депозитних операцій (розробляло заходи з залучення коштів, формувало власні кошти банків та купувало цінні папери);
- валютне управління – займалось проведенням валютних операцій, у тому числі залученням і розміщенням валютних вкладів);
- управління посередницькими операціями (здійснювало і координувало всю роботу з надання послуг клієнтам);
- управління філіями банку (контролювало правильність проведення кредитної і депозитної політики філіями, координувало їхню роботу та допомагало впроваджувати нові послуги та методи роботи в залежності від потреб населення того чи іншого регіону);
- управління розрахунково-касового обслуговування (займалось веденням рахунків клієнтів, укладенням угод, операціями з готівкою);
- управління аналізу і статистики (нагромаджувало і аналізувало інформацію про діяльність банку та надавало довідки клієнтам);
- тарифний комітет (аналізував собівартість банківських послуг і розробляв тарифну політику установи);
- комітет з питань управління пасивами і активами (на основі аналізу витратності пасивів і прибутковості активів розробляв проценту політику)⁷⁰.

Варто зазначити, що структура підрозділів комерційного банку не була жорстко визначеною, а залежала від його розміру та спеціалізації. Простежувалася тенденція до збільшення професійного навантаження на працівників та поглиблення їх спеціалізації. Вони часто не знали⁷¹, чим займаються

⁷⁰ Кредит і банківська справа / Вовчак О.Д., Руцишин Н.М. – К.: Знання, 2008. – С. 118.

⁷¹ Гладких Д. Типова структура та основні функції підрозділів банківської установи / Д. Гладких // Вісник КНУ. – 2000. – №11. – С. 22.

працівники інших відділів. Професійну замкнутість посилювала і специфіка роботи в банку і необхідність зберігати службову та комерційну таємниці.

Окрім департаментів, до структури банку також входили окремі служби: відділ кадрів (планував чисельність і використання персоналу, здійснював його набір, оплату праці, навчання); бухгалтерія (вела облік проведених установою операцій); адміністративно-господарський відділ (займався придбанням і продажем обладнання і споруд); ревізійний відділ (здійснював внутрішню перевірку роботи банку); юридичний відділ (розробляв нормативні документи і слідкував за правильністю укладення угод, вів справи банку у суді); відділ експлуатації ЕОМ (організовував комп'ютерну мережу установи і здійснював електронні розрахунки); служба охорони.

Отже, вивчення сутності і структури банківської системи України наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. дозволяє стверджувати, що це дворівнева перехідна модель, законодавчо визначена та ієрархічно структурована система взаємопов'язаних банків, яка повинна була забезпечувати ефективне функціонування грошового ринку, сприяти розвитку української економіки та її ринковій трансформації. Перший її рівень складав НБУ, який мав розгалужену структуру, зумовлену різноманітністю його функцій. Вона була побудована за принципом централізації з вертикальним підпорядкуванням і включала центральний апарат (складався з 17 департаментів та 10 управлінь), 24 обласних управлінь і управління в АР Крим та мережу спеціалізованих установ і підприємств. Керівними органами НБУ були Рада НБУ та Правління НБУ (15 осіб), очолюване Головою НБУ, який обирався Верховною Радою за поданням Президента строком на 7 років. Другим елементом були державні та приватні комерційні банки, що поділялись на 4 групи за розміром активів та 6 типів і також мали складні структури (центральний офіс, 11 департаментів, спеціальні служби, філії, відділення) та систему управління (включала загальні збори учасників, Наглядову раду, Правління і органи контролю).

2.2. Нормативно-правові засади функціонування української банківської системи

Законодавче закріплення статусу та функцій банків – один з найважливіших етапів становлення цього інституту в економіці. Воно має велике економічне і політичне значення для розвитку ринкової інфраструктури. Становище НБУ і комерційних банків відображає процеси в українській економіці, рівень розвитку політичних інститутів суспільства, його економічної культури та демократичних традицій.

Декларація про державний суверенітет України та Закон «Про економічну самостійність Української РСР»⁷², які законодавчо закріпили за Україною право самостійного формування власної банківської системи, склали правову основу для створення нових комерційних банків. Але розробка принципів побудови власної банківської системи стала можливе лише в умовах законодавчо закріпленої незалежності України.

Формування нормативно-правових засад функціонування банківської системи незалежної України розпочалося з ухвалення Верховною Радою 20 березня 1991 р. Закону України «Про банки і банківську діяльність»⁷³, до якого щорічно вносилися зміни і який втратив чинність з прийняттям нового Закону з аналогічною назвою 7 грудня 2000 р.⁷⁴ Редакція Закону від 1991 р. складалась з 6 розділів і 54 статей. У ньому була закріплена дворівнева структура банківської системи (причому окремо були згадані державні «Ощадбанк» і «Зовнішньоекономічний банк України»), правовий статус банків, перелік дозволених банківських операцій, принципи захисту інтересів банків і клієнтів. Другий розділ закріплював статус і функції НБУ. Статтею 7

⁷² Закон УРСР «Про економічну самостійність Української РСР» від 03.08.1990 р. / Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – №34. – С. 499.

⁷³ Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 20 березня 1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/872-12>.

⁷⁴ Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р. № 2112 // Урядовий кур'єр. – 2001. – №8.

Закону було визначено, що НБУ підзвітний лише Верховній Раді. Третій розділ Закону був присвячений комерційним банкам (закріплена процедура їх створення, функції, принципи діяльності, формування статуту і фондів).

Закон «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р. мав значно більший обсяг (7 розділів, 16 глав і 96 статей) і охоплював більше аспектів банківської діяльності. Серед основних його новел варто відзначити втрату чинності розділу 2 старого закону, що був присвячений НБУ, появу статті 2 з визначенням термінів та статті про державні банки, ширший опис структури банківської системи. Також були додані статті про банківські об'єднання і холдингові групи (статті 10-13), глава 3 (цілком присвячена детальному опису процедур реєстрації банків та отримання ними ліцензії на здійснення діяльності), розділ 3 (про капітал, фонди банку, його управління), розділ 5 про тимчасову адміністрацію і ліквідацію банку.

Другим етапом закріплення статусу і функцій банківської системи було ухвалення 28 червня 1996 р. Конституції України. У ній була закладена залежність НБУ від Верховної Ради та відбулось закріплення його як органу, який має здійснювати єдину грошово-кредитну політику в Україні, регулювати діяльність банківської системи та сприяти державному контролю за нею. Разом з тим, Конституція заклала фундамент для економічної самостійності і незалежності НБУ, оскільки відтепер він ніс повну відповідальність за проведення грошово-кредитної політики, стабільність гривні (забезпечення якої було визначено основною його функцією)⁷⁵ та мав сприяти реалізації економічного курсу уряду, але не залежав від нього. Також у її тексті був закріплений порядок призначення на посаду та звільнення Голови НБУ (призначається парламентом за поданням Президента на 7 років) та складу Ради НБУ (очолювати її за посадою міг Голова НБУ, половина складу призначалась Президентом, інша половина – Верховною Радою). Також варто зазначити, що стаття 100 визначила

⁷⁵ Конституція України. – К.: Парламентське видавництво, 2001. – Ст. 99. – С. 50.

доцільність створення Ради НБУ, яка мала розробляти основні засади грошово-кредитної політики та здійснювати контроль за її проведенням, будучи незалежною від втручання будь-яких суб'єктів⁷⁶.

Закон «Про банки і банківську діяльність» від 1991 р. хоча і став необхідним правовим фундаментом для розбудови банківської системи відповідно до вимог ринкової економіки та закріпив самостійність НБУ, але не забезпечував належним чином правову регламентацію його діяльності. Формально Закон забезпечував достатню незалежність центрального банку, але у зв'язку з постійною боротьбою законодавчої та виконавчої гілок влади за контроль над емісійною діяльністю Національного банку, законодавчо закріплена незалежність останнього на практиці зводилася до незалежності лише в технології банківської діяльності. Натомість визначенням стратегії грошово-кредитного регулювання НБУ самостійно займатися не міг⁷⁷.

Саме тому гостро назріла необхідність прийняття спеціального закону «Про Національний банк України», що підвищив би його відповідальність за забезпечення монетарної стабільності як запоруки успішного економічного розвитку, чітко визначав статус НБУ, його роль і місце у системі органів державної влади зокрема та суспільстві в цілому. Про важливість остаточного визначення статусу НБУ свідчить і той факт, що проект цього закону 4 роки існував у різних варіантах, а його прийняття постійно відкладалось. Це переконує в наявності серйозних розбіжностей у поглядах політиків і економістів на роль і місце НБУ у структурі економіки України.

Прийняття Верховною Радою II редакції Закону «Про банки і банківську діяльність» (7 грудня 2000 р.) та Закону «Про Національний банк України» (20 травня 1999 р.) стало завершальним етапом формування фундаменту законодавчої бази, що регламентувала функціонування банківської системи.

⁷⁶ Конституція України. – К.: Парламентське видавництво, 2001. – Ст. 100. – С. 50.

⁷⁷ Адамик Б.П. Національний банк і грошово-кредитна політика / Б.П. Адамик. – Тернопіль: «Карт-бланш», 2002. – С. 22.

Останній складався з 15 розділів і 74 статей⁷⁸ та остаточно закріпив статус, структуру органів управління, завдання та функції НБУ.

У подальшому формування законодавчої бази, що стосувалась діяльності банків продовжилось, але нові закони більше не змінювали докорінно нормативно-правові засади функціонування банків, а лише дублювали і деталізували зміст статей згаданих вище актів (наприклад, прийнятий 16 січня 2003 р. Господарський кодекс України був присвячений опису операцій банків та містив статті 334 «Правовий статус банків», 335 «Національний банк України та Рада Національного банку», 337 «Державні банки», 338 «Кооперативні банки») чи регламентували окремі сторони банківської діяльності (наприклад, Закони «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» 2001 р., «Про державне регулювання ринку цінних паперів» 1996 р., «Про фінансові послуги та їх державне регулювання» 2002 р., «Про захист персональних даних» 2010 р. та ін.).

Статус і принципи діяльності НБУ визначені у Конституції України. Статті, що стосуються його функціонування вміщені у двох розділах, присвячених законодавчій та виконавчій владі. Це не випадково, оскільки мова йшла про центральний банк України, що очолює її національну фінансово-кредитну систему. За своїм правовим статусом НБУ був однією з найважливіших інституцій держави, не входячи при цьому до жодної з гілок влади. Під час перебування України у складі СРСР статус центральних банків кардинально відрізнявся від теперішнього статусу НБУ. В умовах командно-адміністративної економіки державний банк підпорядковувався уряду країни. Права республіканських банків були ще більш обмеженими. Вони виконували роль філій у структурі Державного банку СРСР, який мав статус загальносоюзної банківської установи. В умовах ринкової економіки центральні банки стали установами, що не залежали юридично від органів державної влади. Головними їхніми завданнями були координація діяльності

⁷⁸ Закон України «Про Національний банк України». – К.: Парламентське видавництво, 2006. – 40 с.

банків, регулювання грошово-кредитної сфери та забезпечення стабільності національної грошової одиниці⁷⁹, причому у своїй діяльності вони керувалися лише державними інтересами та чинним законодавством.

Законодавчо закріплено, що НБУ – це юридична особа, що має відокремлене майно, є об'єктом права державної власності та перебуває у його повному господарському віданні, і має статутний капітал у розмірі 10 млн грн, який може бути збільшений і служить для забезпечення його зобов'язань⁸⁰. Він був центральним банком України, особливим самостійним центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначені Конституцією України та Законом «Про Національний банк України»⁸¹. НБУ – некомерційний банк, одержання прибутку ніколи не було метою його діяльності. Його філії (територіальні управління) не мали статусу юридичної особи і не могли видавати нормативні акти, діяли від його імені.

У сфері своєї безпосередньої діяльності (гроші, кредит, капітал, цінні папери, іноземна валюта та інші цінності) НБУ був наділений повною незалежністю. Не допускалося втручання органів законодавчої та виконавчої влади або їх посадових осіб у виконання функцій і повноважень Ради чи Правління НБУ⁸². Це означає, що будь-який орган державної влади, не мав права давати вказівки обов'язкового характеру центральному банку.

Важливо також відзначити, що НБУ відповідно до статті 93 Конституції було надане право законодавчої ініціативи. Таке положення ще раз підкреслює його незалежний статус, важливість якого особливо актуальна в Україні, оскільки грошово-кредитна політика в ній перебувала під значним впливом рішень органів виконавчої влади.

⁷⁹ Адамик Б.П. Національний банк і грошово-кредитна політика / Б.П. Адамик. – Тернопіль: «Карт-бланш», 2002. – С. 10.

⁸⁰ Національний банк України / За ред. О.С. Любуна. – К.: Ун-т «Крок», 2005. – С. 18.

⁸¹ Закон України «Про Національний банк України». – К.: Парламентське видавництво, 2006. – Ст. 2. – С. 1.

⁸² Так само. – Ст. 53. – С. 29.

Проте самостійність НБУ не стояла на заваді співпраці між ним, Верховною Радою і урядом, а також з комерційними банками. Вони зазвичай намагались узгоджувати здійснювану ними фінансово-економічну політику. Передусім ці інституції погоджували між собою засади грошово-кредитної політики, яку розробляв НБУ, і економічний блок держбюджету та програми діяльності Кабміну, що розроблялись урядом і схвалювались парламентом.

Незалежність НБУ полягала передусім у тому, що він розробляв засади грошово-кредитної політики і відповідав за їх проведення (ст. 100 Конституції). Фінансова і економічна політика розроблялась урядом і затверджувалась парламентом. НБУ після отримання документів, що визначали її, формував відповідну монетарну політику задля якісної реалізації затвердженої Верховною Радою програми. Вона не затверджувала монетарну політику і не втручалась у її розробку. Виведення центральних банків з-під контролю виконавчої влади вимагалось і відповідно до Маастрихтських угод. Україна, яка в 1995 р. стала 37-м членом Ради Європи, зобов'язалась зробити свої закони сумісними з принципами Угоди про створення ЄС, оскільки визнала своєю стратегічною метою входження до нього.

Як вже зазначалося, відповідно до статті 99 Конституції основною функцією⁸³ НБУ було забезпечення стабільності грошової одиниці та цінової стабільності. Отже, НБУ відповідав не тільки за стабільність гривні щодо іноземних валют, а й за стабільність споживчих цін, що було надзвичайно важливо для підвищення рівня життя населення. Центральний банк згідно з Конституцією повинен був підтримувати економічну політику уряду, доки вона не суперечила забезпеченню стабільності грошової одиниці.

У цілому, впродовж досліджуваного періоду НБУ виконував такі основні завдання⁸⁴: визначав та проводив грошово-кредитну політику; монопольно здійснював емісію гривні та організовував її обіг; виступав

⁸³ Конституція України. – К.: Парламентське видавництво, 2001. – Ст. 99. – С. 50.

⁸⁴ Петрук О.М. Банківська справа / О.М. Петрук. – К.: Кондор, 2004. – С. 30.

кредитором останньої інстанції для банків і організував рефінансування, ліцензував діяльність комерційних банків (а якщо вони не виконували економічних нормативів, НБУ вдавався до покарань, зокрема до припинення дії ліцензії⁸⁵, наприклад у 1999 р. у 4 банків було відкликано ліцензію на здійснення всіх операцій); встановлював для банків правила проведення операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів, майна; організував створення та методологічно забезпечував систему грошово-кредитної і банківської статистичної інформації та статистики платіжного балансу; визначав систему, порядок і форми платежів, у тому числі між банками; визначав напрямки розвитку сучасних електронних банківських технологій; здійснював банківське регулювання та нагляд; вів реєстр банків, їх філій та представництв, валютних бірж; представляв інтереси України в центральних банках інших держав та міжнародних банках; забезпечував накопичення та зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними та банківськими металами; аналізував стан грошово-кредитних, фінансових, цінових, валютних відносин; організував інкасацію та перевезення банкнот і монет та інших цінностей, видавав ліцензії на право їх інкасації та перевезення; реалізовував державну політику з питань захисту державних таємниць; готував кадри для банківської системи; здійснював сертифікацію ліквідаторів банку та аудиторів; здійснював операції з векселями, валютне регулювання, валютний контроль за комерційними банками та іншими кредитними установами; аналізував та прогнозував динаміку макроекономічних, грошово-кредитних, валютних та фінансових показників, у тому числі складав платіжний баланс країни⁸⁶. Державне регулювання діяльності банків здійснювалось НБУ у формі

⁸⁵ Шумська С.С. Банківська система України: проблеми і напрямки розвитку / С.С. Шумська / Банківська система України: Теорія і практика становлення: зб. наук. праць. – Суми: «Мрія-1», 1999. – С. 554.

⁸⁶ Закон України «Про Національний банк України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/872-12>. – Ст. 7.

адміністративного і індикативного регулювання⁸⁷. До адміністративного регулювання належать реєстрація банків і ліцензування їхньої діяльності, застосування адміністративних і фінансових санкцій, нагляд за ними і надання рекомендацій. До індикативного регулювання належить встановлення обов'язкових економічних нормативів, а також розміру резервів, визначення процентної політики, управління золотовалютними резервами, рефінансування банків. Наглядова діяльність НБУ охоплювала всі банки, їх підрозділи і філії, власників уставного капіталу банку.

З метою підтримки стабільності банківської системи та розширення її кредитних можливостей НБУ надавав комерційним банкам кредити⁸⁸, які використовувалися для задоволення тимчасових потреб банків і для кредитування цільових програм, пов'язаних з реорганізацією і модернізацією виробництва, розвитком окремих галузей економіки України та її структурною перебудовою. Надання комерційним банкам короткострокових кредитів здійснювалось через аукціон, що забезпечувало створення рівноправних умов доступу до централізованих кредитних ресурсів.

На нашу думку, на основі переліку визначених законодавчо завдань можна виділити 4 основні функції НБУ:

1) Функція емісії готівки, організації грошового обігу та забезпечення стабільності гривні, що були пов'язані з монопольним правом НБУ на випуск банкнот, які є єдиним законним платіжним засобом. Зосередження цієї функції в межах компетенції НБУ стало першоосновою його діяльності⁸⁹.

2) Функція «банку банків» полягала у кредитно-розрахунковому обслуговуванні НБУ інших банків. Вона передбачала діяльність НБУ в ролі міжбанківського розрахункового центру та кредитора останньої інстанції.

⁸⁷ Банковская система в Украине // Налоги и бухгалтерский учет. – 2001. – №2. – С. 97.

⁸⁸ Бугулов В.М. Національний банк та його операції / В.М. Бугулов. – К.: МАУП, 1997. – С. 6.

⁸⁹ Дзюблюк О. Генезис функцій центрального банку в ринкових умовах господарювання / О. Дзюблюк // Вісник НБУ. – 2002. – № 7. – С. 18.

3) Функція «банкіра уряду» полягала в організації НБУ кредитно-розрахункового обслуговування урядових структур, а також у проведенні операцій, пов'язаних з касовим виконанням держбюджету, обслуговуванням держборгу та зберіганням золотовалютних резервів країни⁹⁰. Зміст кредитно-розрахункового обслуговування держави визначався веденням НБУ поточних рахунків уряду, а також наданням коротко- і довгострокових кредитів шляхом придбання ОВДП або, як виняток, прямого кредитування бюджету.

4) Визначення і реалізація грошово-кредитної політики як функція НБУ визначає його місце і роль у ринковій системі організації господарських процесів. Вона була спрямована на стримання темпів інфляції, забезпечення стабільності гривні та ефективне функціонування банківської системи.

НБУ категорично заборонялося: покривати дефіцит держбюджету за рахунок власного капіталу; здійснювати банківські операції з підприємствами, установами, організаціями, які не мають ліцензії⁹¹; приймати вклади (депозити) від юридичних і фізичних осіб; отримувати будь-який прибуток в ході своєї діяльності; пролонгувати надані кредити та дозволяти поновлення векселів із закінченими строками; здійснювати придбання частки (акцій) банків; здійснювати операції з нерухомістю; займатися торгівельною, виробничою, страховою та іншими видами діяльності, що не відповідають завданням і функціям центрального банку. НБУ за порушення договорів ніс відповідальність перед банками та іншими фінансовими установами відповідно до цивільного законодавства України.

Таким чином, наприкінці 1990-х рр. НБУ був незалежним у сфері своєї компетенції органом державного управління, який самостійно розробляв і проводив грошово-кредитну політику, дбав про стабільність гривні.

Статус, завдання і функції комерційних банків остаточно були закріплені у 2000 р. Законом України «Про банки і банківську діяльність».

⁹⁰ Петрук О.М. Банківська справа / О.М. Петрук. – К.: Кондор, 2004. – С. 32.

⁹¹ Бугулов В.М. Національний банк та його операції / В.М. Бугулов. – К.: МАУП, 1997. – С. 9.

Вони були економічно самостійними юридичними особами, але водночас залежали від НБУ, який реєстрував їх, надавав їм ліцензію на здійснення банківської діяльності та контролював їх, складав перелік дозволених видів діяльності, встановлював мінімальний розмір статутного капіталу.

Як юридичні особи, комерційні банки мали свої ознаки:

1) Володіння майном на правах власності, наявність статутного фонду. Статутний фонд формувався за рахунок власних коштів акціонерів або пайових внесків засновників банків, причому заборонялося використовувати для формування капіталу бюджетні кошти, кошти з іншим цільовим призначенням, банківські метали, а також кошти, одержані в кредит або під заставу. Розмір статутного фонду визначався засновниками, але не міг бути меншим від розміру, встановленого НБУ. Його мінімальний розмір спочатку коливався від 1 до 5 млн євро, а за участю іноземних осіб – не менше ніж 5-10 млн євро⁹². У 2014 р. його було збільшено до 120 млн грн;

2) Наявність ознак юридичної особи: організаційна єдність, участь у господарських відносинах, відповідальність, фірмове найменування;

3) Націленість спеціальною правоздатністю, яка означає, що банк діяв на підставі свого статуту і здійснював банківську діяльність на підставі ліцензій, наданих НБУ, який міг відкликати ліцензію на окремі види діяльності;

4) Діяльність комерційних банків ґрунтувалася на економічній самостійності. Відповідно до ст. 5 Закону «Про банки і банківську діяльність» вони мали право самостійно володіти та розпоряджатися власним майном⁹³. Держава не відповідала за зобов'язаннями банків, а банки не відповідали за зобов'язаннями держави. Взаємовідносини комерційних банків з НБУ були побудовані аналогічно. Органам державної влади і місцевого самоврядування заборонялося впливати на керівництво банків або

⁹² Костюченко О.А. Банківське право України / О.А. Костюченко. – К.: А.С.К., 2006. – С. 122.

⁹³ Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>. – Ст. 5.

втручатись у їх діяльність, за винятком передбачених законом випадків. За своїми зобов'язаннями банки відповідали всім майном.

5) Від самого початку метою діяльності комерційних банків було отримання максимального прибутку. Задля її досягнення вони виконували різноманітні банківські операції, здійснювали банківське, касове, кредитно-розрахункове обслуговування громадян, установ, організацій і підприємств. За них клієнти сплачували винагороду, за рахунок якої утворювався прибуток банку. Головним джерелом отримання прибутків більшості банків були відсотки за користування кредитами, які сплачувались клієнтами (їх розмір визначався договором і був різним у різних банках, а також в одному банку для різних клієнтів)⁹⁴. Досить великий прибуток українські банки отримували в результаті здійснення операцій з іноземною валютою (він складався з комісійних за їх виконання і курсової різниці). Банки також отримували доходи від операцій з цінними паперами, але оскільки їх ринок перебував в Україні у стані формування, то вони були незначними.

6) Вони були суб'єктами ринкової економіки, діяли на основі саморегуляції і самоуправління.

Акумуляування грошей і подальша їх видача у борг клієнтам та вигідне інвестування залучених фінансових ресурсів складали суть діяльності комерційних банків. Вони таким чином виконували важливу роль посередників між власниками вільних грошей, і тими, хто хотів їх позичити. Метою цього посередництва було одержання банками чистого прибутку. Це відрізняло їх від НБУ, основною ціллю якого не було отримання прибутку, хоч він і мав значний чистий дохід, який сплачувався у державний бюджет.

Комерційні банки обслуговували громадян і підприємства, зконцентрували більшу частину кредитних ресурсів країни і утворили фундамент української кредитно-фінансової системи. Набір функцій, які вони виконували, залежав від їхнього типу та основного напрямку діяльності, але їх більшість була подібною для всіх банків.

⁹⁴ Петрук О.М. Банківська справа / О.М. Петрук. – К.: Кондор, 2004. – С. 20.

Особливістю державних комерційних банків було виконання спеціальних функцій, які не могли виконуватись приватними банками або були невігідними. Натомість, «Ощадбанк» отримав державну гарантію повного збереження вкладів громадян, довірених йому⁹⁵. Держбанки виконували місію підтримки економічного розвитку України шляхом кредитування держкомпаній («Нафтогаз», «Енергоатом» та ін.) і приватних підприємств та забезпечення населення надійними інструментами заощадження коштів.

Законодавство передбачало виконання спеціалізованими банками різних типів різних функцій: депозитними – здійснення кредитно-розрахункових та довірчих операції за рахунок залучення коштів населення та підприємств; ощадними – залучення тимчасово вільних коштів у населення⁹⁶ (вони були невеликими і діяли в регіональному масштабі); інвестиційними – мобілізацію грошових ресурсів для купівлі-продажу акцій, надання кредитів покупцям цінних паперів; банками розвитку – кредитування галузей економіки.

Але більшість комерційних банків були універсальними, що було зумовлено специфічними умовами їх формування і функціонування у 1990-х роках. Вони здійснювали всі основні види банківських операцій: депозитні, кредитні, розрахункові, фондові, довірчі та ін. і охоплювали більшість секторів грошово-кредитного ринку та різні галузі економіки і підприємницької діяльності.

Види діяльності комерційних банків регламентувала глава 8 Закону «Про банки і банківську діяльність»⁹⁷, а також відповідні статті Господарського кодексу. До основних видів банківських послуг належали: залучення у депозити коштів та банківських металів від необмеженого кола фізичних і юридичних осіб; відкриття і ведення поточних рахунків клієнтів;

⁹⁵ Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>. – Ст. 57.

⁹⁶ Петрук О.М. Банківська справа / О.М. Петрук. – К.: Кондор, 2004. – С. 14.

⁹⁷ Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>. – Ст. 47-51.

розміщення залучених коштів на власний ризик; видача позик; здійснення розрахункових, лізингових і трастових операцій. Окрім надання фінансових послуг банки могли займатися інвестиційною діяльністю, випуском цінних паперів і операціями на фондовому ринку, лотереями, зберіганням цінностей, інкасацією і перевезенням коштів; наданням посередницьких, поручительських, інформаційних і консультаційних послуг.

Законодавство категорично забороняло банкам здійснювати ризикову діяльність, що загрожувала інтересам вкладників та інших кредиторів; діяльність у сфері торгівлі (окрім реалізації пам'ятних монет і медалей), страхування і матеріального виробництва; мати нерухоме майно, вартість якого перевищувала 25% капіталу банку.

Комерційні банки виконували дуже важливі функції в економіці країни:

1) Утворення платіжних засобів, тобто на їх базі виникали кредитні гроші (чеки, банківські векселі, ощадні сертифікати)⁹⁸;

2) Забезпечення функціонування розрахунково-платіжного механізму, здійснення і організація розрахунків у економічній системі та організація платіжного обороту. Оскільки більша частина розрахунків між підприємствами стала здійснюватися безготівковим шляхом, банки виступали як посередники у платежах, отримуючи за це комісію. Для прискорення розрахунків, зменшення витрат і підвищення надійності операцій з середини 1990-х рр. широко впроваджувалися електронні системи розрахунків;

3) Мобілізація тимчасово вільних коштів держави, підприємств і заощаджень населення, шляхом залучення їх у вклади та виплати вкладникам відсотків. Акумуляовані у депозитах грошові кошти таким чином ставали позиковим капіталом, що використовувався банками для надання кредитів підприємствам і громадянам;

4) Кредитування окремих суб'єктів підприємницької діяльності, юридичних і фізичних осіб, а також держави. У реальному господарському

⁹⁸ Лютий І.О. Грошово-кредитна політика в умовах перехідної економіки: монографія / І.О. Лютий. – К.: Атика, 2000. – С. 137.

житті дуже рідко відбувалось пряме надання грошей у борг їх власниками користувачам. Відповідно, існував великий попит на посередницькі послуги банків, які залучали кошти у кредиторів і передавали їх кінцевим користувачам кредитів. Наприкінці 1990-х рр. в Україні став стрімко зростати попит на кредити, бо підприємства потребували значних фінансових вливань для нарощування виробничих потужностей і оновлення капіталу. Для того, щоб задовольнити його, банки вдосконалили механізм кредитування та активно розробляли нові його форми. Зазвичай, підприємці-позичальники використовували позики за цільовим призначенням (для закупівлі товарів, нерухомості, розширення виробництва), що забезпечувало розвиток виробничих потужностей в країні;

5) Кредитно-фінансове обслуговування господарського обороту;

6) Облік векселів та операції з ними;

7) Збереження фінансових та матеріальних цінностей;

8) Довірче управління майном клієнтів (трастові операції);

9) Емісія кредитних грошей була специфічною функцією, що відрізняла банки від інших фінансових інститутів. Процес грошової емісії включав банкнотну та депозитну емісії. Відповідно, грошова маса виступала в готівковій (банківські білети та розмінна монета) і безготівковій (кошти на рахунках і депозитах у комерційних банках) формах⁹⁹. У промислово розвинених країнах частка готівкових грошей не перевищувала 10%, причому вона постійно зменшувалась. Тим не менш, жодна держава не могла повністю відмовитись від готівки, попри бурхливе зростання популярності електронних грошей. А в Україні протягом другої половини 1990-х рр. частка готівки в грошовій масі навіть збільшилась у кілька разів. Особливо високими темпами готівкова маса зростала під час інфляційних процесів¹⁰⁰. Після відносної стабілізації фінансово-економічної ситуації в країні, що

⁹⁹ Петрук О.М. Банківська справа / О.М. Петрук. – К.: Кондор, 2004. – С. 15.

¹⁰⁰ Річний звіт Національного банку України за 2003 рік / За ред. А.П. Яценюка – К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2004. – С. 151.

супроводжувалася зменшенням інфляції розпочалося уповільнення темпу збільшення кількості готівки, в тому числі грошей, що зберігалися поза банківською системою. До 1998 р. частка гривневої готівки в грошовій масі зростала, але з 1999 р. стала повільно, але неухильно скорочувалася, хоча все ще була надто великою. Станом на початок 2000-х рр. вона складала 35%, що суттєво перевищувало питому вагу готівки у США та економічно розвинених країнах Західної Європи. Справа у тому, що в Україні в період трансформації економіки дуже сильно розширилася сфера використання готівкових коштів. Дослідники пояснили цей феномен різким зростанням кількості приватних підприємств у всіх областях країни. Передусім ця тенденція спостерігалась у сфері послуг і торгівлі. З появою нових суб'єктів господарювання відповідно збільшилась кількість розрахунково-платіжних операцій між ними і населенням та середній розмір платежів. Також популярність готівкових розрахунків була зумовлена високими ставками податків, що сприяли розвитку «тіньової» економіки, та недовірою громадян до банків. Причинами недовіри були через знецінення вкладів в Ощадбанку на початку 1990-х рр., ненадійність банків (які часто банкрутували) та низький розмір суми відшкодування вкладів – 3 тис. грн). Банкнотну емісію в Україні здійснював НБУ, який мав монопольне право випуску грошей. Але у структурі грошового обороту переважав безготівковий оборот, а основними емітентами грошей були комерційні банки, які здійснювали депозитну емісію – випуск кредитних інструментів обігу на основі видачі позик клієнтам.

10) Емісійно-засновницьку функцію банки виконували через випуск та розміщення акцій, облігацій та інших цінних паперів. Виконуючи її, банки забезпечували спрямування заощаджень на виробничі цілі¹⁰¹, стимулюючи розвиток української економіки. У США і Західній Європі система банківського кредитування зазвичай вдало доповнювалась функціонуванням фондового ринку (за винятком періоду світової фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр.). В Україні ж він був погано розвинений. Тим не менш, він

¹⁰¹ Петрук О.М. Банківська справа / О.М. Петрук. – К.: Кондор, 2004. – С. 16.

взаємодіяв з банками, які позичали учасникам ринку цінних паперів (компаніям-засновникам) кошти на придбання цінних паперів нових випусків, а ті продавали їх банкам для перепродажу в роздріб або входили в консорціум для їх розміщення на біржі, створений за посередництва банків.

11) Трансформаційні функції, які виконували комерційні банки, показують їхню особливість і важливість в економіці. Трансформуючи розміри, строки, ризики, неліквідні активи в ліквідні зобов'язання, купівельну спроможність, банки відігравали важливу роль у країні, оскільки це дозволяло зменшувати ризики в економічній системі держави та суспільні витрати, підвищувало ефективність функціонування економіки¹⁰².

Важливим є питання взаємовідносин комерційних банків з НБУ. Він частково обмежував свободу діяльності банків і контролював їх. НБУ виступав кредитором останньої інстанції для них і організовував систему рефінансування; ліцензував їхню діяльність і встановлював правила її ведення. Для підтримки стабільності банківської системи, розширення її кредитних можливостей НБУ надавав банкам кредити. Єдиним продавцем кредитів на кредитних аукціонах був НБУ, а валютою – гривня¹⁰³.

Отже, нормативно-правова база функціонування банківської системи була створена до 2001 р. НБУ був автономним органом, який самостійно розробляв і проводив грошово-кредитну політику, здійснював емісію гривні, відповідав за її стабільність, контролював інші банки і мав повну незалежність у сфері своєї компетенції. Комерційні банки були самостійними юридичними особами, що діяли під контролем НБУ і виконували низку важливих функцій в економіці України, основними з яких були мобілізація тимчасово вільних коштів шляхом залучення їх у вклади, кредитування підприємств, розрахунково-касове обслуговування і забезпечення платіжного обороту.

¹⁰² Жилінський А.І. Комерційні банки у забезпеченні фінансової стабільності держави: дис. ... канд. екон. наук / А.І. Жилінський. – К., 2002. – С. 35.

¹⁰³ Коцовська Р. Операції комерційних банків / Р. Коцовська. – Львів: Центр Європи, 1997. – С. 226.

2.3. Фінансове становище та кадровий потенціал українських банків

Економічне зростання у країні значною мірою залежить від стійкості, фінансового та кадрового потенціалу банківської системи. У ході її бурхливого розвитку у 1993–1995 рр. кількість українських банків та їхній капітал стали стрімко зростати, хоча різноманітні економічні проблеми призвели до ліквідації частини з них. Станом на 1999 р. в Україні було зареєстровано 203 банки, але реально працювали лише 164 (39 були у стані ліквідації або втратили ліцензію на здійснення банківської діяльності). Великий вплив на їхнє фінансове становище чинили економічна і платіжна криза 1998–1999 р. та негативні чинники, що не були подолані в минулі роки:

- значним був обсяг проблемних і безнадійних кредитів, бо надані банками кошти часто використовувались не за призначенням. Також упродовж 1998 р. так і не була вирішена проблема погашення кредитів, виданих баками під урядові гарантії;

- банки швидко нарощували капітал з метою розширення своєї діяльності, але криза частково знецінила їхній акціонерний капітал і їм було важко підтримувати ліквідність і збільшувати обсяги кредитування;

- зменшилась прибутковість державних цінних паперів (ОВДП), що спричинило зменшення доходів банків і зростання їхньої недовіри до уряду;

- низький рівень довіри населення до банківської системи заважав банкам залучати його заощадження, що підривало їхню фінансову стійкість;

- помітно погіршилось становище колишніх державних банків, що володіли більш ніж половиною активів банківської системи, а це чинило негативний вплив на всю фінансово-економічну сферу;

- рівень менеджменту керівників банків, на думку В. Ющенка, був досить низьким (некваліфіковані рішення, погане розуміння ризиків)¹⁰⁴, через що підривалась фінансова стабільність та репутація установ.

¹⁰⁴ Ющенко В.А. Оздоровлення банківської системи України – запорука зміцнення економіки / В. Ющенко // Економічний часопис. – № 5. – 2001. – С. 3.

Сукупний вплив зовнішніх і внутрішніх негативних чинників призвів до появи передумов для погіршення фінансового становища банків¹⁰⁵, що перш за все виражалося у скороченні можливостей для отримання прибутку та зростанні кількості різноманітних ризиків до небезпечного рівня.

Тим не менш, попри негативні чинники, розмір капіталу банків постійно зростав. Станом на 1999 р. їхні чисті активи становили 21,1 млрд грн, розмір статутного капіталу збільшився до 2,15 млрд грн, а загальний обсяг капіталу в банківській системі становив 4,197 млрд грн¹⁰⁶. Власний капітал (різниця між сумарними активами і зобов'язаннями) усіх комерційних банків станом на кінець 1999 р. становив 5,8 млрд грн. Він був сформований в основному за рахунок статутного капіталу (52%), поточного прибутку (8,4%), резервного фонду (4,3%) і прибутку минулих років (4,3%)¹⁰⁷. На думку експертів, постійне збільшення статутного капіталу і те, що він покривав більше половини загального капіталу свідчило про зміцнення банківської системи, хоча й зазначали про існування великої необхідності його подальшого нарощування за рахунок нерозподіленого прибутку (близько 2 млрд грн). Значної шкоди накопиченню статутного банківського капіталу також завдала девальвація гривні: з 1998 по 2000 р. його вартість знизилась з \$1 млрд до \$540 млн. Внаслідок цього всі комерційні банки України на той час мали нижчий капітал, аніж один середній банк у Західній Європі. Резервний фонд мав покривати кредитні ризики і складав 0,7 млрд грн.

Як вже зазначалося, за розмірами активів українські банки поділялися на 4 групи. Станом на кінець 1999 р. серед 164 діючих установ найбільших банків було 7 (4,3%), великих – 38 (23,2%), середніх – 108 (65,8%), малих – 11 (6,7%). Хоча середні банки становили майже 2/3, вони володіли лише 28,5% банківського капіталу, а на великі і найбільші, що разом складали 27%

¹⁰⁵ Примостка Л.О. Аналіз банківської діяльності: сучасні концепції, методи та моделі: монографія / Л.О. Примостка. – К.: Вид. КНЕУ, 2002. – С. 9.

¹⁰⁶ Ющенко В.А. Оздоровлення банківської системи України – запорука зміцнення економіки / В. Ющенко // Економічний часопис. – № 5. – 2001. – С. 3.

¹⁰⁷ Савлук М.І. Гроші та кредит / М.І. Савлук. – К.: КНЕУ, 2002. – С. 554.

припадав 71% капіталу, причому 7 найбільших банків контролювали 35,8%¹⁰⁸ капіталу комерційних банків, що свідчило про його поступову концентрацію. Недостатність капіталу, на думку фахівців, була однією з основних причин поганого становища малих і середніх банків та заважала їх розвитку.

Варто підкреслити, що статутний капітал мав невелику питому вагу (всього 11,8%) у структурі загальних зобов'язань і капіталу банків, що розцінювалось експертами (наприклад, М.І. Савлуком) як одна з найбільших загроз стабільності банківської системи. Найбільшу частку у структурі банківських зобов'язань становили депозити (64%), які в середньому щороку зростали на 6%. Через значний рівень недовіри населення до банків, переважали вклади до запитання (тобто клієнт міг зняти гроші в будь-який момент, а не чекати рік), хоча були менш дохідними. Комерційні банки намагалися збільшувати обсяги залучення коштів, постійно збільшуючи відсоткові ставки. У 1999 р. на їх рахунках зберігалось 20 млрд грн (5% ВВП), але в порівнянні з іншими країнами Східної Європи, де середня частка сягала 40% ВВП, такий обсяг пасивів був явно недостатнім. За підрахунками експертів, на руках у населення в той час знаходилося 200 млрд грн, тобто існував величезний потенціал для залучення коштів банками.

Співвідношення між вкладками у гривні та іноземній валюті становило 55,7% і 44,3% і спостерігалась тенденція до збільшення частки доларових депозитів, зниження довіри до гривні через її періодичні девальвації та початку процесу поступового утвердження долара США як основного засобу заощадження. За підсумками 1999 р. депозити юридичних осіб становили 65%, фізичних осіб – 35% або 3,34 млрд грн¹⁰⁹ (за рік зросли на 180 млн грн). «Ощадбанк» втратив домінуюче становище у сфері вкладних операцій населення. На нього припадало лише 21,6% депозитів населення, у той час як у сімці найбільших приватних банків було розміщено 68% вкладів.

¹⁰⁸ Савлук М.І. Гроші та кредит / М.І. Савлук. – К.: КНЕУ, 2002. – С. 554.

¹⁰⁹ Ющенко В.А. Оздоровлення банківської системи України – запорука зміцнення економіки / В. Ющенко // Економічний часопис. – № 5. – 2001. – С. 3.

Постійне нарощування ресурсної бази впродовж 1990-х рр. дало змогу українським банкам збільшити масштаби кредитування. У структурі їхніх сумарних активів наприкінці 1999 р. кредити склали 42% (11 млрд грн), причому за попередні 3 роки їхній обсяг зріс у 3 рази (хоча на початку 1999 р. цей показник дорівнював 55% (11,5 млрд грн). Більшу частину кредитів банки надавали промисловим (39%) і торговельним (31%) підприємствам. 75% від обсягу кредитів залучили господарства колективної форми власності, приватні підприємства – 12% коштів, держпідприємства – лише 11%. Бурхливо розвивалось кредитування населення, але воно ще займало незначне місце в діяльності банків. За кілька років його обсяги зросли у 8 разів, хоча частка у структурі кредитів становила всього 4,6% (533 млн грн на початку 1999 р.) і 6,7% (730 млн грн) у кінці року¹¹⁰. Українські банки охоче надавали громадянам кредити на поточні потреби (3/4 від загальної суми) і досить рідко виділяли кошти на інвестиційну діяльність і розвиток приватного бізнесу. Також варто звернути увагу на досить низьку якість кредитного портфеля банків. У 1999 р. проблемні кредити склали близько 25% (прострочені позики – 15%, пролонговані – 7%, сумнівні – 3%). Прострочена заборгованість становила 2,5 млрд грн. Для порівняння, у Західній Європі перевищення її рівня понад 4% вважалося вкрай негативним показником і свідченням початку кризи в установі.

Натомість, портфель цінних паперів у структурі активів банків складав лише 7,3%. Значну питому вагу мали держоблігації, але вона постійно скорочувалась після фінансово-економічної кризи. Банки неохоче займалися інвестиційною діяльністю, попри прискорення процесу приватизації у країні.

Однак, найбільш промовисто становище українських банків наприкінці 1990-х років характеризує не розмір капіталу, активів та пасивів, а фінансові результати їхньої діяльності. Дія згаданих вище негативних чинників спричинила появу тенденції до загального зниження прибутковості банків і збитковості частини установ на фоні різкого підвищення ризиковості

¹¹⁰ Савлук М.І. Гроші та кредит / М.І. Савлук. – К.: КНЕУ, 2001. – С. 566.

діяльності¹¹¹. Про це свідчить погіршення одного з основних показників діяльності банку – відношення чистого прибутку до середніх активів (ROE) – у 15 разів (з 8,8% у 1998 р. до 0,5% у 1999 р.)¹¹², що давало експертам підстави називати ситуацію критичною. Звісно, є багато показників для оцінки діяльності банку, але ROE вважається найбільш об'єктивним і універсальним для різних країн. Чистий прибуток українських банків упродовж кількох попередніх років знизився у 2,5 рази¹¹³ – до 112 млн грн.

Недостатність капіталу та погане управління призвели до того, що третина українських банків були проблемними. З них половина перебувала у стані ліквідації, а кожен третій був переведений НБУ в режим фінансового оздоровлення. У результаті загальна ліквідність і платоспроможність банківської системи знизилась, хоча серед проблемних переважали малі банки, сумарні активи яких були невеликими і складали 3,7% від загальних активів банківського сектора. Справа в тому, що негативні наслідки їхнього функціонування були значними, оскільки мультиплікувались через щільність економічних зв'язків з іншими суб'єктами господарювання.

Отже, фінансове становище більшості українських банків було задовільним, вони постійно нарощували статутний і загальний капітал, а також активи і пасиви, хоча загалом банківська система потребувала здійснення рішучих заходів з її оздоровлення, реструктуризації і ліквідації проблемних установ. Результати аналізу їхнього стану свідчать про завершення періоду становлення і екстенсивного розвитку банківської системи, оскільки кількість банків постійно скорочувалась, зростав їхній фінансовий потенціал та прискорила концентрація банківського капіталу.

Кадровий потенціал банківської системи є важливою складовою його загального потенціалу, а від успішності кадрової політики залежить загальна ефективність діяльності банку. Наявність кваліфікованих кадрів і правильне

¹¹¹ Примостка Л.О. Аналіз банківської діяльності: сучасні концепції, методи та моделі: монографія / Л.О. Примостка. – К.: Вид. КНЕУ, 2002. – С. 9.

¹¹² Вісник НБУ. – 1999. – № 2. – С. 63.

¹¹³ Савлук М.І. Гроші та кредит / М.І. Савлук. – К.: КНЕУ, 2002. – С. 557.

застосування їхніх здібностей створювали передумови для успішного розвитку установи. У ринкових умовах господарювання конкурентоспроможність українських банків наряду залежала від ефективності управління людськими ресурсами¹¹⁴. Ці умови поставили суворі вимоги до якості кадрів у банківській сфері, що пояснюється підвищенням ролі людини з її знаннями і здібностями в економічній діяльності. Передусім, зросла роль особистості працівника, його розуміння мети діяльності банку, вміння направляти зусилля на її реалізацію та здатності проявляти ініціативу.

В. Ющенко, який був посаді Голови НБУ наприкінці 1990-х років, відзначав наявність надмірної кількості потенційних банківських робітників та недостатній рівень кваліфікації більшості з них. Банки та їхні філії в основному були добре укомплектовані кадрами, але в умовах протікання складних економічних процесів наприкінці ХХ ст. на перший план виходила їхня якість, а не кількість. Особливо В. Ющенко критикував рівень кваліфікації топ-менеджерів та управлінців середньої ланки комерційних банків. Вони погано прораховували ризики, некваліфіковано приймали рішення, кредитували інсайдерів у великих обсягах¹¹⁵, порушували закони і вимоги НБУ, часто приймали рішення, що підривали стабільність установи. Через це десятки банків зазнали великих збитків, потрапили в списки порушників нормативів НБУ та втратили ділову репутацію. У підсумку вони зазнавали введення тимчасових адміністрацій або взагалі ліквідовувались.

Якщо за радянських часів фінансові спеціальності отримували у 20 університетах, то в незалежній Україні потенційних працівників банківської сфери готували більш ніж у 200 ВНЗ (лідерами були 10 закладів: КНЕУ імені Вадима, Гетьмана, КНУ імені Тараса Шевченка, НУ «Києво-Могилянська

¹¹⁴ Ізюмцева Н.В., Пономаренко В.О. Проблемні питання кадрової політики сучасного банку / Н.В. Ізюмцева, В.О. Пономаренко // Вісник Університету банківської справи НБУ. – 2013. – №1. – С. 310.

¹¹⁵ Ющенко В.А. Оздоровлення банківської системи України – запорука зміцнення економіки / В. Ющенко // Економічний часопис. – № 5. – 2001. – С. 3.

академія», КПІ, НАУ, НТЕУ, ЛНУ ім. І. Франка, ХНУ імені В.Н. Каразіна, Донецький національний університет та ін.). Упродовж досліджуваного періоду в середньому за рік вони випускали близько 28 тис. економістів та менеджерів, у той час як реальна потреба одних банків була значно меншою. З них більшість навчалася за напрямками «Фінанси», «Банківська справа», «Менеджмент банківської діяльності», а значна частина решти випускників потім закінчувала підготовчі курси і теж претендувала на вакансії у банках. Багато ВНЗ, які готували економістів, були технічними, і для них утворення економічного факультету було лише засобом збільшення доходності. Кількість випускників щороку зростала, а професійних викладачів – не росла так швидко, і тому якість навчального процесу часто була низькою¹¹⁶. У результаті на ринку праці з'явилась маса погано підготовлених фахівців.

Таким чином, тільки за перші 10 років незалежності в Україні було підготовлено більше 200 тис. потенційних банківських працівників. Якщо до них додати людей, вже зайнятих у банківській сфері та старі радянські кадри, які виявили бажання пройти перепідготовку, то кількісний кадровий потенціал банківської системи наприкінці 1990-х років складав понад півмільйона осіб. Щоправда, банкіри двадцятирічної давнини, як правило, вчора були інженерами або науковими співробітниками, що прийшли у банківську сферу, яка тоді ще зароджувалася, за романтикою і великими грошми та вчилися «на ходу». Спочатку вони мало тямали, що таке банківська діяльність, і слово «банкір» асоціювалося у них з неймовірним багатством і широкими можливостями¹¹⁷. Наприкінці 1990-х років, особливо під час кризи, це слово почало сприйматися з відтінком жалю і співчуття, оскільки вже було загальновідомо, що це складна праця, яка зазвичай не приносить великих доходів. Хоча варто підкреслити, що кількість охочих

¹¹⁶ Лукашенко Ю. Еволюція банківського працівника: 20-річна ретроспектива / Юлія Лукашенко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bankchart.com.ua/hr/statti/evolyutsiya_bankivskogo_pratsivnika_20_richna_retrospektiva.

¹¹⁷ Так само.

працювати в банках постійно зростала, попри різке підвищення ними вимог до претендентів. Попередні 10 років ці вимоги були досить м'якими і загальними (вища освіта, досвід роботи в фінансовій сфері, бажана банківська спеціалізація). Але потім вони стали жорсткішими і спеціалізованішими. На межі ХХ-ХХІ століть банки хотіли досягти максимальної ефективності кожного працівника, тому передусім хотіли брати на роботу молодих, комунікабельних людей, які були б фахівцями у своєму вузькому профілі, впевнено користувались комп'ютером, знали інструменти маркетингу та мали організаторські здібності. Відповідно, банки неохоче приймали людей, старших за 45 років, хоча кількість відділень постійно зростала, що створювало нові можливості для працевлаштування.

У підсумку, станом на 1999 р. у банківській сфері було зайнято близько 160 тис. осіб, на кожен вільну вакансію претендувало в середньому 9 осіб, а на кожен банківську спеціальність припадало близько 10% вакансій¹¹⁸ (кредитування – 19%, фінансовий консультант – 13%, касові операції – 13%, залогові операції – 9%, колекторська діяльність – 8%, керівники відділів і філіалів – 8%, співробітник call-центру – 3% та ін.). У НБУ працювало 11,8 тис. осіб, в державному «Ощадбанку» – 34 тис., у великих приватних банках – 4-6 тис. При цьому 30% співробітників банків були вузькоспеціалізованими фахівцями, які виконували обмежений обсяг функцій за сталим шаблоном.

Вікова структура працівників банківської системи була зумовлена прагненням керівництва банків залучати в першу чергу молодих фахівців, особливо на найбільш масові посади (фінансового консультанта і фахівця з кредитування). Відповідно, в середньому молоді працівники (до 35 років) становили 44%, працівники середнього віку (35-49 років) – 39,1%, люди похилого віку – 16,9%, а середній вік працівника становив 38 років. Щодо гендерного розподілу банківських кадрів, то за підрахунками деяких вчених

¹¹⁸ Войцехова О. Полювання на банкіра: що являє собою ринок банківської праці / О. Войцехова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.net.ua/ua/opinions/1406676>.

71%¹¹⁹ їхньої загальної кількості становили жінки, чоловіки – 29%, що було зумовлено психологічною специфікою роботи в банку. Водночас, серед топ-менеджерів було 80% чоловіків і лише 20% жінок, що було спричинено менталітетом українського суспільства та його патріархальними традиціями. Також це зумовлено тим, що керівна робота в банку пов'язана з ризиками і стресами, необхідністю приймати жорсткі рішення і вмінням діяти, не зважаючи на особисті відносини. Небагатьом жінкам було під силу працювати в таких складних умовах, тим більше, що для більшості українських жінок родина і дім традиційно були набагато важливішими за кар'єру.

Нових працівників на роботу до банку набирав відділ кадрів, який також завідував його навчанням, розстановкою, підвищенням мотивації і кваліфікації, регулював розмір зарплати. Добір спеціалістів здійснювався на конкурсній основі, при цьому перевага надавалась претендентам, яких рекомендували досвідчені працівники. Тому характерним явищем було «працевлаштування за знайомством»¹²⁰, що було зумовлене бажанням керівництва банків максимально зменшити ризики при прийому нових робітників та відповідальні посади. Банки формували свій штат як з досвідчених фахівців, так і з випускників ВНЗ. Це було викликано їхнім прагненням скоротити витрати на персонал і деталізувати внутрішні процеси. Тому кількість, які потребували високої кваліфікації, скорочувалась, і зростала кількість посад, на які набирали без досвіду роботи. Відповідно, виникла висока диференціація доходів працівників банку.

Статистичні дані діяльності українських банків свідчать про те, що попри відносно невисокий рівень підготовки більшості претендентів на посади в банках, їм вдавалося підняти кваліфікацію молодих кадрів на

¹¹⁹ Лукашенко Ю. Еволюція банківського працівника: 20-річна ретроспектива / Юлія Лукашенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bankchart.com.ua/hr/statti/evolyutsiya_bankivskogo_pratsivnika_20_richna_retrospektiva.

¹²⁰ Ізюмцева Н.В., Пономаренко В.О. Проблемні питання кадрової політики сучасного банку / Н.В. Ізюмцева, В.О. Пономаренко // Вісник Університету банківської справи НБУ. – 2013. – №1. – С. 311.

достатній рівень, особливо це стосувалося працівників нижчої і середньої ланки. Статистичні дані, що враховують продуктивність праці (співвідношення прибутку банку до кількості працюючих), рентабельність витрат на персонал (окупність витрат банку на його утримання) та інші показники, свідчать, що найбільш ефективно персонал використовували «Укресімбанк» (прибуток 60 тис. грн на 1 особу), «Райффайзенбанку» (52 тис. грн) та «Промінвестбанку» (18,3 тис. грн)¹²¹, найменш ефективно – «Ощадбанк», «Аваль», «Надра». Проблема з рівнем кваліфікації менеджерів і аналітиків залишалась неподоланою у більшості установ.

Отже, результати аналізу фінансового і кадрового потенціалу українських банків наприкінці 1990-х рр. дають підстави стверджувати, що рівень їхньої забезпеченості грошовими ресурсами і фахівцями в цілому був достатнім для здійснення ефективної банківської діяльності за тодішніх соціально-економічних умов. Банки попри вплив численних негативних чинників залишались прибутковими, постійно нарощували статутний і власний капітал (складав 5,8 млрд грн), а також обсяг кредитів і депозитів (до 11 і 20 млрд грн відповідно станом на кінець 1999 р.), проте вони ще були надто малими в порівнянні з західноєвропейськими. Значними були і кадровий потенціал банківської системи (0,5 млн осіб) та конкуренція за робочі місця, хоча були помітні значні недоліки в процесі підготовки молодих фахівців та кадровій політиці банків. Водночас, існувала низка серйозних проблем, які гальмували розвиток банків і підривали їхню фінансову стабільність (низький рівень доходів і довіри населення до них, недостатній розмір капіталу більшості невеликих банків, погіршення стану колишніх держбанків, знецінення їх капіталу внаслідок криз, велика частка проблемних кредитів та недостатній рівень кваліфікації вищих управлінських кадрів).

¹²¹ Матвієнко П.В. Підвищення ефективності праці персоналу банку / П.В. Матвієнко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://academy.gov.ua/ej/ej5/txts/07mpvppb.htm>.

РОЗДІЛ 3

ДІЯЛЬНІСТЬ НБУ І КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ ТА ЇХ РОЛЬ У СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ

3.1. Вплив банківської системи на економічний розвиток України

Однією з основних особливостей молодого української держави є інтенсивна ринкова трансформація пострадянської економіки і створення нової політичної системи, в ході якої здійснювалася масова лібералізація, перебудова існуючих інститутів і швидке створення нових. У такому ж пришвидшеному темпі відбувались і процеси побудови та реформування української банківської системи. Відповідно, виникли умови для значного збільшення впливу НБУ та комерційних банків на всі сфери соціально-економічного життя, адже вони стали відігравати ключову роль у процесі стабілізації української економіки та її наближення до ринкової моделі.

Соціально-економічна криза 1998–1999 рр. є водорозділом, що позначає межу між періодом становлення банківської системи України та початком етапу її стабілізації і підйому¹²². Наприкінці 1990-х рр. завершився її екстенсивний розвиток та розпочалось формування стабільної моделі, про що свідчило скорочення кількості банків та концентрація капіталу. Період кризи, пов'язаної з фактичним дефолтом, є одним з найтяжчих в історії України. Вона впливала на економіку і банківську систему протягом 1998–2000 рр.

Передвісники руйнівної кризи з'явилися у 1997 р. Влада з 1996 р. продовжувала реалізацію курсу на фінансову стабільність. Курс був стабільним (1,9 грн/дол.), коливався у межах встановленого коридору і не викликав занепокоєння населення. Народ звик до зовнішнього добробуту і не знав про несприятливі процеси, які відбувалися всередині української економіки і незабаром мали вийти на поверхню. Поступово знижувались

¹²² Лютий І.О. Грошово-кредитна політика в умовах перехідної економіки: монографія / І.О. Лютий. – К.: Атика, 2000. – С. 137.

ціни на вітчизняні товари, імпорту став превалювати над експортом – дешевше було привезти товари, наприклад, із Німеччини, ніж купити українські. Держбюджет наповнювався погано. Щоб залатати бюджетні дірки, уряд став продавати ОВДП. З власниками цінних паперів розраховувалися шляхом продажу їм нових облігацій¹²³, а держборг продовжував зростати. Утримуючи долар, знищуючи власне виробництво і заграючи з ОВДП, уряд В. Пустовойтенка повільно, але вірно послаблював економіку. Нетривка основа стабільності почала руйнуватися восени 1997 р. на фоні падіння цін на основний експортний продукт – сталь, краху азійських фінансових ринків та фінансових проблем у Росії, що були передвісниками невідворотного дефолту, до якого Україна була абсолютно неготова.

Ще однією передумовою соціально-економічної кризи 1998–1999 рр. була необґрунтована боргова політика української влади, зумовлена значним дефіцитом бюджету (у 1992 р. – 13,8%, в 1994 р. – 9% ВВП). До 1996 р. він покривався емісією НБУ нових коштів, що було одним із головних чинників гіперінфляції. Для стабілізації гривні уряд перейшов до його покриття за рахунок внутрішніх позик, що у 1997 р. склали 5 млрд грн і втричі перевищили зовнішні (1,5 млрд)¹²⁴. Він позичав гроші в усіх, хто їх давав, і не розраховував свої можливості, тому швидко опинився на межі дефолту.

У 1998 р. банківський сектор працював у стані підвищеної напруги через фінансову кризу, яка почалася на початку року, коли загострення внутрішніх проблем співпало з світовими катаклізмами. Її каталізатором була втеча інвесторів¹²⁵, які продавали ОВДП з осені 1997 р. Відтік валюти змусив НБУ підняти ставки та почати продаж резервів, що посилювало тиск на гривню.

¹²³ Багдай В., Блінов А. Чи може повторитися економічна криза 1998 року? / В. Багдай, А. Блінов // Вісник центру. Інформаційний бюлетень Міжнародного центру перспективних досліджень. – 2003. – №199. – С. 1.

¹²⁴ Вахненко Т.П. Фінансова криза в Україні: фактори, механізми, дії, заходи подолання / Т.П. Вахненко // Фінанси України. – 2008. – №10. – С. 16.

¹²⁵ Заруба О.Д. Нестабільність банківської сфери зберігається / О.Д. Заруба / Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – Суми: Ініціатива, 1999. – С. 67.

Дуже вплинула на погіршення соціально-економічної ситуації в Україні фінансова криза в РФ, що почалась влітку 1998 р. РФ мала структурні проблеми економіки, характерні для всіх колишніх республік СРСР: надмірна державна участь в економіці, слабкість фондового ринку, політика запозичень і утримування курсу¹²⁶. Дію традиційних чинників доповнили вплив азійської фінансової кризи 1997 р. і здешевлення нафти. Уряд РФ вибудував гігантську піраміду держпозик і не міг погасити борг, а нові облігації нікому не були потрібні. 17 серпня 1998 р. він оголосив дефолт. Курс рубля впав у 4 рази, а банківська система опинилася на межі розвалу.

Уряд України не оголошував дефолту, але населення все зрозуміло саме, коли побачило в обмінниках подорожчання долара в 2 рази, причому його було практично неможливо купити. Імпортні товари подорожчали майже вдвічі. По суті, причини кризи в Україні були тими ж, що і в РФ. Вона мала аналогічний набір системних проблем, що доповнювався низкою місцевих негативних чинників. Загальновідомо, що економіка України мала тісні взаємозв'язки з союзним господарським комплексом, а більшість її продукції була орієнтована на продовження виробничого циклу в інших республіках. Особливо тісно вона була переплетена з економікою РФ. Відповідно, розрив традиційних зв'язків завдав болючого удару товаровиробникам. Надія на економічну допомогу ЄС виявилася хибною: науково-технічна відсталість української економіки призвела до неконкурентоспроможності основної частини товарів, а від ринків СНД було вирішено відмовитися. Також українська промисловість мала високу енерго- і матеріалоемність, яка перевищувала європейський рівень у 1,5-2 рази¹²⁷. А отже, за відсутності достатніх родовищ, вона залежала від РФ як постачальника енергоресурсів та

¹²⁶ Багдай В., Блінов А. Чи може повторитися економічна криза 1998 року? / В. Багдай, А. Блінов // Вісник центру. Інформаційний бюлетень Міжнародного центру перспективних досліджень. – 2003. – №199. – С. 1.

¹²⁷ Герасимчук І.С. Методика аналізу енергоефективності паливно-енергетичного комплексу України / І. Герасимчук [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/SBT/article/view/5217/>. – С. 2.

від цін на експортні товари. Ситуація ускладнилась, коли Україна стала платити за газ все вищу ціну, а світові ціни на металургійну продукцію знизились. Радикальних реформ потребував і неефективний аграрний сектор (у 1999 р. виробив тільки 70% продукції від рівня 1991 р.), що став одним із чинників розкручування інфляції. Для компенсації цих негативних факторів українська влада також надмірно покладалась на випуск облігацій.

Але, на нашу думку, українська економічна криза не була в основному спричинена розривом зв'язків з РФ і спорідненістю двох економік. Набагато більший вплив мало повторення українською владою у процесі реформування економіки у 1990-х роках усіх кроків російської влади, тільки з річною затримкою. Вони були неефективними і приносили більше шкоди, ніж користі¹²⁸. В основі виникнення кризи лежала відсутність системних змін – брак реформ на рівні підприємств, збереження зайвих державних витрат, і, як результат, незбалансованість бюджету. Успадкувавши від СРСР монополізм, екстенсивний шлях розвитку, диспропорційність, українська економіка потребувала радикальних реформ, але для їх здійснення бракувало політичної волі влади, готовності населення до них і наукового фундаменту. А отже, влада боролася не з причинами кризи, а з наслідками, здійснюючи бюджетне фінансування підприємств, що знизило їх ефективність. Недосконала податкова політика підривала виробництво. У результаті, у 1998 р. аж 50% підприємств були збитковими (у 1996 р. – 12%). Нереформована економіка продовжувала вносити дисбаланс до бюджету і стрімко переходила в «тіньовий сектор», що вже складав 60%. Водночас зростав держборг, який сягнув \$12 млрд. І хоча НБУ намагався підтримувати стабільність гривні, вживаючи суворі антиінфляційні заходи, влада не скорочувала витрати для підтримки цих кроків та боролася з інфляцією шляхом затримки соцвиплат. Падали світові ціни на сталь, жорстка політика

¹²⁸ Багдай В., Блінов А. Чи може повторитися економічна криза 1998 року? / В. Багдай, А. Блінов // Вісник центру. Інформаційний бюлетень Міжнародного центру перспективних досліджень. – 2003. – №199. – С. 1.

НБУ з обмеження грошової маси посадила економіку на «голодний пайок», спровокувавши проблему неплатежів (у тому числі і податків). Якщо в I половині 1998 р. влада ще могла підтримувати платіжний баланс за рахунок реалізації нових ОВДП, то далі це стало неможливим. Зрештою, нічим стало платити по облігаціях, а інвестори, злякавшись кризи в Азії і в РФ, почали їх масово продавати¹²⁹. У серпні 1998 р. влада вже не могла підтримувати цю фінансову піраміду і вдалася до екстрених заходів з порятунку економіки.

Україні вдалося уникнути дефолту, але за це вона заплатила велику ціну. Не були допущені обвальна девальвація гривні і тотальне банкрутство банків (хоча 16 все ж зазнали краху)¹³⁰, але криза була дуже тяжкою. Дотепер серед фахівців точаться дискусії щодо того, чи були правильними реалізовані тоді заходи влади і НБУ (що будь-якою ціною уникали дефолту) для її подолання. На нашу думку, уряд і НБУ відреагували хоч і швидко, але не зовсім адекватно. НБУ на чолі з В. Ющенко долав кризу шляхом закручування «грошових гайок», максимально обмеживши грошову масу в країні. У 1998 р. відчувалася гостра нестача готівки, економіка занурилася в небачену кризу неплатежів. Підприємствам нічим було платити податки, а державі – соцвиплати. Почали занепадати будівництво і торгівля: подешевшала нерухомість, через брак готівки популярним став товарний бартер. Потужний удар отримали і банки, що втратили довіру населення і підприємств. Люди масово знімали гроші і купували дефіцитні долари. Дефолт не був оголошений тільки завдяки кредиту в \$1 млрд від МВФ та вдалій конверсії держоблігацій¹³¹: НБУ ледве вмовив банки обміняти їх на нові, що відстрочило виплати, а іноземців – тимчасово відмовитись від платежів по ОВДП. Через жорсткі заходи НБУ банки були дуже обмежені в коштах.

¹²⁹ Костюченко О.А. Банківське право України / О.А. Костюченко. – К.: А.С.К., 2006. – С. 69.

¹³⁰ Адамик Б.П. Національний банк і грошово-кредитна політика / Б.П. Адамик. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – С. 151.

¹³¹ Багдай В., Блінов А. Чи може повторитися економічна криза 1998 року? / В. Багдай, А. Блінов // Вісник центру. Інформаційний бюлетень Міжнародного центру перспективних досліджень. – 2003. – №199. – С. 1.

Попри те, що українські банки, які були основними кредиторами держави, потрапили у тяжке становище, а деякі збанкрутували, все ж було помітно, що вони і держава винесли уроки з попередньої кризи (початку 1990-х рр.). Тепер влада почала здійснювати досить зважену бюджетну політику. Зокрема, дефіцит держбюджету в 1998 р. не перевищував 2-3% ВВП. Також у структурі активів банків значно зменшилася частка вкладень у державні облігації. Тепер головним кредитором уряду став «Ощадбанк». Саме активне кредитування економіки¹³² наприкінці 1990-х рр. стало одним із чинників економічного зростання. Однак, політики і фінансисти засвоїли не всі уроки минулої кризи. Наприклад, у сфері держфінансів і далі велася погано продумана політика, яка потребувала негайного перегляду¹³³. Це та перманентна політична нестабільність призвели до розкручування інфляції і зниження курсу гривні. Якщо на початку 1999 р. він становив 3,43 грн/дол., то у 2000–2008 рр. – 5 грн/дол., а в січні 2009 р. – 7,7 грн/дол.¹³⁴

У 1999 р. уряд і НБУ продовжували жорстку монетарну політику і титаничними зусиллями утримали гривню від краху. Зворотній бік медалі – нестача грошей у бюджеті і у підприємств. Утримання курсу продовжувало послаблювати економіку, а квазі-дефолт 1998 р. сповільнив розвиток виробництва. Нарешті, здоровий глузд переміг: курс долара відпустили (до кінця 1999 р. гривня знецінилась до 5,2 грн/дол.), у результаті чого ожила промисловість. Водночас зросли світові ціни на сталь. Флагман української економіки – металургія – знову стала активно наповнювати держбюджет. Економічному відродженню сприяло і введення системи «єдиного податку». Пік кризи та гіперінфляція були позаду, розпочалася стабілізація економіки і банків. Банки за 1999 р. наростили обсяг кредитування підприємств до 9,2 млрд.

¹³² Вахненко Т.П. Фінансова криза в Україні: фактори, механізми, дії, заходи подолання / Т.П. Вахненко // Фінанси України. – 2008. – №10. – С. 17.

¹³³ Павлюк Т.І. Особливості фінансово-економічних криз в Україні та їх наслідки / Т.І. Павлюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nauka.zinet.info/5/pavlyuk.php>.

¹³⁴ Економіка України за лютий 2009 року // Урядовий кур'єр. – 2009. – №57. – С. 5.

Наслідки кризи 1998-1999 рр. були дуже помітними (підвищення відсоткових ставок, поступова девальвація гривні, зменшення купівельної спроможності населення)¹³⁵. Вона завдала великої шкоди економіці України та банківському сектору. Це виявлялось у банкрутстві 16 банків, великій мінливості на валютних ринках, зниженні валютних резервів і темпів зростання ВВП, доларизації економіки, погіршенні платіжного балансу, скороченні надходжень бюджету, зростанні інфляції, зниженні обсягів кредитування банками економіки, падінні вартості компаній, значному відтоку депозитів. У цих важких умовах НБУ намагався всіма засобами стабілізувати ситуацію у країні: ввів нові стандарти бухобліку, змінив курсову політику, посилив контроль за банками. Криза призвела до девальвації гривні на 100% та знецінення капіталу банків на \$964 млн або 46,1%¹³⁶. Прибутковість їх активів скоротилася в 2 рази (до 2,5%), відтік вкладів склав 400 млн грн. Ускладнило ситуацію збереження традиційних недоліків банківської системи, що стояли на заваді її активному включенню в процес подолання кризи. Вона була не до кінця сформованою і мала істотні перекося у функціонуванні. У діяльності банків все ще переважали лихварство і спекуляція¹³⁷. Значна кількість із 214 банків (на початок 1998 р.) віддавала більшу перевагу обслуговуванню корупційних схем і наживанню на коливаннях курсів валют, аніж кредитуванню економіки. Відповідно, урядовий пакет стабілізаційних заходів не підтримувався ними. Банки виправдовувало те, що вони найбільше постраждали від кризи: 16 збанкрутувало, 54 стали проблемними, не з'явилося жодного нового банку.

¹³⁵ Павлюк Т.І. Особливості фінансово-економічних криз в Україні та їх наслідки / Т.І. Павлюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nauka.zinet.info/5/pavlyuk.php>.

¹³⁶ Д'яконова І.І. Теоретико-методологічні основи функціонування банківської системи України: монографія / І.І. Д'яконова. – Суми: Університетська книга, 2007. – С. 51.

¹³⁷ Швайка М.А. Шляхи докорінної перебудови і реформування банківської системи України / М.А. Швайка. – К.: Вид. Київського міжнародного університету, 2004. – С. 8.

Окрім негативних наслідків ця криза мала і кілька позитивних. По-перше, всі банки зрозуміли, що на відміну від ЄС, де держоблігації поступаються ліквідністю тільки готівці, в Україні вони є ризиковими і купувати їх небезпечно. По-друге, коли восени 1998 р. під впливом дефолту РФ відбулось знецінення гривні на 50%, яке продовжилось у 1999 р., істотно розширились експортні можливості української промисловості. Зокрема, частка експорту у структурі ВВП зростає з 26% у 1993 р. до 42% у 1999 р.¹³⁸ По-третє, подорожчання імпорту стимулювало внутрішній попит на українські товари, виробники яких вперше з 1991 р. повернули лідерство в багатьох секторах ринку. Також стало зрозуміло, що для подолання криз треба створити сильну банківську систему та посилити нагляд НБУ за нею.

Після кризи 1998-1999 рр. банківська система динамічно відновлювалась, чому сприяла тривала макроекономічна стабільність та прискорені темпи зростання економіки. Якщо у 1998 р. частка активів банків складала 19,5% ВВП, то вже у 2003 р. вона зростає вдвічі – до 38,1% ВВП¹³⁹. Завдяки швидкому відновленню економіки доходи населення зростають. Виявилось, що періодичні економічні кризи є закономірним побічним ефектом ринкової економіки, яку будували в Україні. Кожна криза, хоч і має негативні наслідки, але сприяє пожвавленню економічного і політичного життя, є необхідною передумовою подальшого економічного піднесення¹⁴⁰. Зокрема, криза 1998 р. дала імпульс для десятирічної фази зростання української економіки. Хоч вона і не сприяла покращенню її деформованої галузевої структури (у 2000 р. 60% виробництва припадало на сировинні галузі), але спричинила помітні соціально-економічні зміни, зростання частки сфери послуг у ВВП і ролі банків у виробництві та житті суспільства.

¹³⁸ Новітня історія України / За ред. А.Г. Слюсаренка. – К.: Вища школа, 2000. – С. 584.

¹³⁹ Розвиток економіки та банківської системи України. Інформаційно-аналітичні матеріали. – К.: НБУ, 2004. – С. 11.

¹⁴⁰ Молдован О. Економічний цикл по-українськи: криза як причина піднесення / О. Молдован // Економічна правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2009/03/19/186221/>.

Таким чином, жорстка антикризова політика уряду, комерційних банків і НБУ на чолі з В. Ющенко врешті-решт дала позитивні результати і Україна пододала тяжку соціально-економічну кризу, але досягались вони ціною страждань підприємців і населення, які 2 роки терпіли фінансові й продовольчі негаразди й виживали, як могли. Виважена фінансова політика дала змогу скасувати валютні обмеження, запровадити на початку 1999 р. плаваючий обмінний курс, швидко накопичувати валютні резерви. Також держава почала надавати клієнтам банків гарантії повернення вкладів¹⁴¹. Це сприяло стабілізації фінансової ситуації й створенню підґрунтя для економічного зростання, хоча криза знизила доходи і рівень життя населення. Але влада зробила висновки і не допускала повторення аналогічних ситуацій.

У 2000–2001 рр. за активної участі НБУ на чолі з В. Стельмахом (січень 2000 р. – грудень 2002 р.) відбувалась стабілізація ситуації. ВР ухвалила нову редакцію закону «Про банки і банківську діяльність» і закон «Про фінансові послуги». Це був період реорганізації банків, посилення контролю НБУ за ними, підвищення стабільності банківської системи, що ознаменувався низкою кадрових, управлінських і технічних удосконалень. НБУ затвердив новий порядок регулювання діяльності банків¹⁴² (посилив нагляд). Головною метою НБУ було проведення комплексу перетворень для забезпечення умов функціонування банків як стабільного фінансового інституту.

З грудня 2002 р. по грудень 2004 р. Головою НБУ був С. Тігіпко, при якому відбувався підйом банківської системи. Економічна ситуація в Україні у 2000–2004 рр. (за урядів В. Ющенка, А. Кінаха та В. Януковича) характеризувалася позитивними показниками і високими темпами економічного зростання, низькою інфляцією, поліпшенням зовнішньої

¹⁴¹ Указ Президента України «Про заходи щодо захисту прав фізичних осіб-вкладників комерційних банків України» від 10.09.1998 р. // Збірник указів Президента України. – Вип. 3. – К.: Управління документального забезпечення та інформатизації, 2002. – Ст. 1.

¹⁴² Постанова Правління НБУ № 368 від 28.08.2001 р. «Про затвердження Інструкції про порядок регулювання та аналіз діяльності комерційних банків» // Офіційний вісник України. – 1998. – №21. – С. 74.

кон'юнктури. НБУ створив обов'язкові резерви банків, бо у травні 2000 р. було 69 проблемних банків, а кількість діючих скоротилась з 176 до 161. Також НБУ активно стримував інфляцію і інтенсифікував наглядову діяльність¹⁴³. Ефект від заходів НБУ підсилювався вдалою реалізацією програми діяльності уряду В. Ющенка «Реформи заради добробуту», що дозволила вперше за роки незалежності досягти стабільного приросту ВВП та ліквідувати борги із соцвиплат. А уряд В. Януковича (2002–2004 рр.) досяг найвищих темпів приросту ВВП. Отже, роль НБУ і уряду в піднесенні банківської системи і економіки у 2001–2004 рр. була досить вагомою.

У 2000–2001 рр. банки інтенсивно відновлювалися після кризи. Вони винесли з неї уроки і почали під жорстким контролем НБУ нарощувати активи та покращувати їхню якість. Кількість банків постійно скорочувалась: в 2000 р. – до 195, а в 2001 р. – до 189. 16 установ не подолали наслідки кризи і були ліквідовані. Дуже високою в 2001 р. залишалась і кількість проблемних банків – 64. Таким чином, реально працював лише 161 банк.

У 2001–2004 рр. відбувався підйом банківської системи, але кількісні показники її зростання значно перевищували якісні (рівень капіталізації, рентабельність, фінансова стійкість). Вона продовжувала набувати ринкових рис, активно реєструвались філії іноземних банків. Хоча за цей період було ліквідовано 32 банки, а створено 24, зате обсяг операцій зріс у 5,2 раза, капіталу – в 4 рази, вкладів – у 5 разів (що свідчило про підвищення довіри).

Станом на початок 2005 р. банківська система мала достатній¹⁴⁴ для нормального функціонування капітал – 22536 млн грн., або \$4507,2 млн, який відповідав міжнародним стандартам, однак він був розпорошений серед банків і не давав можливості кредитувати великі економічні проекти. Дані НБУ підтверджують покращення стану банків: у 2000 р. було 195

¹⁴³ Костюченко О.А. Банківське право України / О.А. Костюченко. – К.: А.С.К., 2006. – С. 59.

¹⁴⁴ Карпенко Г.В. Кредитна діяльність вітчизняних банків та можливості їх інтеграції до світової фінансової системи / Г.В. Карпенко // Фінанси України. – 2007. – №2. – С. 90.

zareєстрованих банків (у 2001 р. – 189, у 2002 р. – 182, у 2003 – 179, у 2004 – 181); з них діючі у 2000 р. становили 75% – 153 (2001 р. – 152, 2002 р. – 157, 2003 р. – 158, 2004 р. – 160); на стадії ліквідації було 38 (2001 р. – 35, 2002 р. – 24, 2003 р. – 20, 2004 р. – 20); банків з іноземним капіталом у 2000 р. було 22 (у наступні роки 21, 20, 19 і 19 відповідно), у тому числі 7 – зі 100% капіталом. Також у 2004 р. з 20 найбільших банків СНД 3 були українськими, що свідчить про успішний розвиток вітчизняної банківської системи (ще 12 банків – російські, 3 казахські, 1 білоруський і 1 узбецький)¹⁴⁵.

Але попри позитивні цифри, які свідчать про успішний розвиток української банківської системи і ефективність діяльності НБУ, деякі дослідники (зокрема, М.А. Швайка і І.О. Лютий) наголошують на великій кількості вад і недоліків у ній. Гальмування ринкових перетворень, серйозні недоліки в діяльності НБУ і комерційних банків при здійсненні кредитно-розрахункових операцій, порушення багатьма з них економічних нормативів визначали необхідність поглиблення реформи банківської системи¹⁴⁶. Негативною тенденцією стало затягування лихварської стадії її розвитку. У час бурхливого банківництва і оновлення економіки України відбулись деградування і занепад сотень підприємств і цілих галузей, тому цей період тепер оцінюється ними як період помилок і прорахунків¹⁴⁷. Поки що банківська система не стала основним інструментом економічного росту, не створила умов для безперешкодної купівлі-продажу товарів і кредитування. Вочевидь, вона від початку не була націленою на обслуговування виробництва, забезпечення процвітання країни, зростання добробуту народу, а втягнута у процеси первісного нагромадження капіталу, обслуговування тіньового бізнесу, переведення за кордон нагромаджених багатств. Більшість

¹⁴⁵ Версаль Н.І. Розвиток системи комерційних банків в Україні і Росії в 2000-2006 рр. / Н.І. Версаль // Фінанси України. – 2007. – №2. – С. 97.

¹⁴⁶ Лютий І.О. Грошово-кредитна політика в умовах перехідної економіки: монографія / І.О. Лютий. – К.: Атика, 2000. – С. 132.

¹⁴⁷ Швайка М.А. Шляхи докорінної перебудови і реформування банківської системи України / М.А. Швайка. – К.: Вид. Київського міжнародного університету, 2004. – С. 8.

банків не переймалися тим, що не працювали тисячі підприємств і мільйони працівників стали безробітними, розпорошеністю капіталу і його нерациональним використанням, платіжною кризою. Вони уникали операцій з векселями і намагались оперувати тільки живими грошми, перетворюючись на контори з швидкого заробляння грошей за допомогою операцій з коротким циклом обігу, що базувалися на купівлі-продажу. Негативним явищем було і нерациональне розміщення банків на території України. Понад половину (83 зі 160) діючих у 2004 р. банків, що зконцентрували 75% активів банківської системи, було зареєстровано в Києві та Київській області¹⁴⁸. Ще 20% активів було зосереджено у Дніпропетровській, Харківській та Одеській областях. Тому в районах з високою концентрацією банків створювалося 50% валової доданої вартості країни (у Києві - 15%). Відповідно, 2/3 доходів банків надходило туди. Водночас, у деяких обласних центрах не було жодного великого банку (наприклад, у Миколаєві). Сільська місцевість узагалі була повсюдно відрізана від банківських послуг, бо ще в 1990-х роках сільська мережа ощадбанків повністю була ліквідована як нерентабельна, а нові банки не створені. Тобто на селі не було кому обслуговувати населення, мобілізувати кошти і кредитами стимулювати виробництво. Для розвитку кооперативних банків, які могли б цим займатися, не були створені умови.

Якщо ж порівняти існуючу в Україні ситуацію з розташуванням банків зі станом у Німеччині, то помітні величезні розбіжності. Там рівномірне розміщення банківської мережі по всій території країни забезпечувалося системою пільг. Із 2000 німецьких банків 50% були кооперативними. Саме вони надавали підприємствам дешеві послуги на місцях. У Німеччині було 700 ощадкас і райфайзенбанків та 12 центрів з видачі готівки, що охоплювали 50% комерційного обороту і контролювалися місцевою владою.

¹⁴⁸ Швайка М.А. Пропозиції щодо невідкладних заходів стосовно докорінної перебудови і реформування банківської системи України / М.А. Швайка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbs.org.ua/index.php?get=38&id=1778>. – С. 10.

В Україні цим питанням зовсім не приділялася увага, а місцеві органи влади були повністю усунуті від регулювання грошового обігу і банківництва.

Цікавим є порівняння стану української і російської банківських систем станом на 2005 р., що вказує на доволі високий рівень розвитку української¹⁴⁹, яка була стабільнішою. 1 січня 2001 р. кількість банків у Росії перевищувала кількість банків України в 10 разів (2084 проти 195), а 1 січня 2005 р. – у 8 разів (1484 проти 181). Але РФ має набагато більшу площу, тому ці дані не повністю відображають якісні зміни. Тому треба порівняти кількість банків на 1 млн осіб: в Україні було 34 банки, а в РФ – 32¹⁵⁰. Це порівняння засвідчує – банківська система України все-таки була ближчою до населення й значно стабільнішою: частка збанкрутілих під час кризи банків у 5 разів нижча, ніж у РФ (завдяки рішучим діям НБУ та нижчому рівню інтеграції України у світову фінансово-кредитну систему).

Втім, існували численні чинники, що в цей період перешкоджали розвитку банківської системи: дуже низький рівень доходів населення (середня зарплата у 2002 р. складала 376 грн за прожиткового мінімуму у 342 грн), збереження його недовіри до банків, відсутність справедливого гарантування вкладів (спочатку повертались лише суми до 1500 грн, пізніше – до 3000), збитковість багатьох підприємств. Вона мала низку вад (надмірно розвинуті лихварство і валютна спекуляція і недорозвинуті операції з векселями і обслуговування виробництва¹⁵¹), що вимагало послідовного подолання проблем для створення сучасної ефективної банківської системи.

У 2005 р. розпочався новий етап розвитку банківської системи, що став наслідком «Помаранчевої революції». Під час неї паніка серед населення призвела до 5%-го відтоку депозитів (який був масовим у східній і південній

¹⁴⁹ Версаль Н.І. Розвиток системи комерційних банків в Україні і Росії в 2000-2006 рр. / Н.І. Версаль // Фінанси України. – 2007. – №2. – С. 99.

¹⁵⁰ Так само. – С. 99.

¹⁵¹ Швайка М.А. Шляхи докорінної перебудови і реформування банківської системи України / М.А. Швайка. – К.: Вид. Київського міжнародного університету, 2004. – С. 8.

частинах країни з кінця 2004 р.). У суспільстві почали циркулювати чутки про ймовірність запровадження окремої валюти в цих областях і навіть про їх відділення від України. Панічні настрої швидко поширювалися, люди почали активно знімати вклади, тому НБУ ввів стабілізаційні заходи. Постановою №576 «Про тимчасові заходи щодо діяльності банків» вводилася заборона на дострокове зняття депозитів. Також були запроваджені обмеження щодо валютних операцій банків. Але введені вони були постфактум, у відповідь на заклики політиків з обох таборів зробити хоч щось з банками. Обмеження діяли два місяці – з листопада 2004 р. по січень 2005 р.¹⁵² Тоді мова йшла про рекомендаційний мораторій – деякі банки продовжували видавати депозити. Зміни торкнулись і керівництва НБУ – Головою вдруге став В. Стельмах (грудень 2004 р. – грудень 2010 р.), що змінив на посаді С. Тігіпка.

Відповідно, у 2004–2005 рр. бурхливий розвиток банків був призупинений. Політична нестабільність в Україні спричинила валютні коливання і дострокове зняття вкладів, що вилилося в проблеми з ліквідністю у банків. Але мораторій на зняття депозитів та політична стабілізація позитивно вплинули на становище банківської системи і сприяли відновленню її інтенсивного розвитку. Попри тривожні кризові явища на початку 2005 р., її стан поступово стабілізувався, чому сприяли економічні успіхи уряду Ю. Тимошенко, а також інтенсивне залучення інвестицій. Банки суттєво збільшили кредитування економіки, зростали депозити фізосіб.

У 2005-2006 рр. НБУ доклав значних зусиль для збереження довіри до гривні. На грошово-кредитну політику в цей період впливали ризики, пов'язані з нестійким зростанням економіки, необхідністю регулювання цін, зовнішньою невизначеністю України, незбалансованістю бюджету. Значення внутрішніх чинників для розвитку банківської системи зростало, чому сприяли збільшення доходів населення, адаптація підприємств до реформ та

¹⁵² Ормоцадзе М. Як революція позначиться на фінансовій системі / Маргарита Ормоцадзе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/news/~/313990>.

поліпшення їх фінансового стану, підвищення рівня монетизації економіки та уповільнення інфляції. Проте у 2006 р. підготовка вступу України до СОТ та політична напруга у зв'язку з виборами загрожували фінансовій стабільності. Тому політика НБУ посилила стабілізаційну спрямованість¹⁵³ з метою досягнення цінової стабільності як головного критерію його ефективності, належного рівня ліквідності банків, сприяння економічному зростанню, забезпечення впровадженню нових технологій у банківській справі. Курс гривні у 2005–2006 р. завдяки цьому залишався стабільним – 5,05 грн/дол.

2006 рік, попри складність економічної і політичної ситуації, був вдалим для банків. Продовжилось зростання їх капіталу, ресурсів, кредитування економіки. Вжито низку заходів для залучення вкладів і впровадження електронної системи платежів. Наприклад, банк «Даніель» у 2006 р. активно розвивав нові системи «Клієнт–Банк», «SMS–banking», «E–mail–banking». Для залучення депозитів юридичних осіб він запровадив 3 депозитні програми, фізичних осіб – 12 програм, у результаті чого їх обсяг зріс упродовж року на 30%¹⁵⁴, що стало рекордним показником установи.

2007 рік став справжнім випробуванням для НБУ. Його особливістю було збереження урядом В. Януковича високих темпів економічного зростання на фоні політичної напруженості, пов'язаної з парламентськими виборами. Проте банківська система суттєво поліпшила кількісні і якісні показники¹⁵⁵. В Україні виник надлишок валюти, тому НБУ викупував долари для підтримки стабільного курсу на рівні 5 грн/дол. Для підготовки її вступу до СОТ було скасовано вимогу продажу НБУ 50% валютної виручки експортерами. Така політика посприяла тому, що протягом 2005–2007 рр. Україна отримала статус країни з ринковою економікою з боку ЄС та США, була скасована поправка Джексона–Вейніка, завершені переговори з

¹⁵³ Річний звіт Національного банку України за 2006 рік / За ред. А.В. Шаповалова. – К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2007. – С. 6.

¹⁵⁴ Архів ПАТ Комерційний банк «Даніель», ф. 4, оп. 2, спр. 2, арк. 3.

¹⁵⁵ Річний звіт Національного банку України за 2007 рік / За ред. А.В. Шаповалова. – К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2007. – С. 1.

країнами-членами СОТ. Курс гривні у 2007 р. не змінився (5,05 грн/дол.), хоча інфляція зросла під впливом зростання світових цін на енергоносії. Крім того, діюча система гарантування вкладів сприяла зростанню депозитів. ФГВФО у лютому 2007 р. збільшив розмір відшкодування до 25 тис. грн, а у серпні – до 50 тис. грн. Наслідком стало різке зростання обсягу депозитів та кредитів, що позитивно впливало на розвиток економіки. Приріст вкладів у 2007 р. був найбільшим за часи незалежності (+42,5%). Завдяки цьому банки продовжували нарощувати обсяги кредитування економіки. Вони динамічно розвивалися, демонструючи значні темпи зростання: їхній капітал становив 10% від ВВП, активи – 85% ВВП, а зобов'язання – 75%. У 2007 р. банки отримали найбільший прибуток та залишалися інвестиційнопривабливими: у січні діяло 35 банків з іноземним капіталом, у грудні – 47 (17 – зі 100%)¹⁵⁶.

Попри певні негативні тенденції в розвитку банків у 2006–2008 рр., вони ставали більш універсальними, розширюючи спектр операцій. Поряд з основними (розрахункові, кредитні, валютні операції), банки пропонували клієнтам й інші прибуткові послуги: трастові, аудиторські, лізингові тощо.

При порівнянні розвитку українських банків у 2000–2004 і 2005–2008 рр. варто підкреслити спільні позитивні риси, що сприяли підвищення добробуту населення і розвитку економіки: вони швидко долали кризові явища, загалом були стабільними, хоча мали низку вад. Банківська система виконала основне призначення: підтримання стабільності гривні та кредитування економіки. Разом з тим, ці періоди мали відмінні риси: до негативних належать диспропорції у розміщенні банків, перекося в діяльності, мала кількість банківських операцій у 2000-2004 рр. (спричинена бідністю населення), недостатнє кредитування промисловості. У 2005–2008 рр. умови їх розвитку значно покращились. Вплив негативних явищ був пом'якшений: зменшилися диспропорції, зросли обсяги операцій і кредитування економіки. Отже, 2000–2008 рр. стали добою відновлення і динамічного розвитку банківської

¹⁵⁶ Річний звіт Національного банку України за 2007 рік / За ред. А.В. Шаповалова. – К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2007. – С. 3.

системи, що завершилася з початком у 2008 р. світової фінансово-економічної кризи, яка принесла нові загрози й ознаменувала собою початок наступного етапу в історії українського банківництва.

2008 р. позначився для української економіки двома важливими подіями: 1) Ратифікація 10 квітня 2008 р. Верховною Радою договору про вступ України до СОТ; 2) початок тяжкої фінансово-економічної кризи.

Восени 2008 р. Україна відчула руйнівний вплив світової фінансової кризи, яка виникла внаслідок іпотечної кризи і банкрутства великих фінустанов у США і швидко переросла у світову. Вперше в історії криза майже одночасно охопила розвинуті капіталістичні економіки й країни колишнього соцтабору. Її наслідки були подібними у всіх державах: значне скорочення ВВП, обсягів виробництва, торгівлі, інвестицій, зниження рівня життя, зростання безробіття. Втім, кожна країна мала набір власних соціально-економічних проблем, що визначали специфіку перебігу і наслідки кризи для економіки і суспільства. Її передумовами в Україні стали: постійне зростання валового зовнішнього боргу держави (зріс у 5 разів, порівняно з 2004 р. – до \$105,3 млрд); від'ємне сальдо зовнішньоторговельного балансу з 2006 р.; зростання тіньового сектора економіки; велика залежність від цін на енергоносії та експортні товари. Також, як зазначав В. Стельмах, до кризи Україна підійшла з великою системною проблемою – відсутністю довіри до гривні як засобу заощадження. Доларизація економіки складала 30%, а за півроку населення скупило \$6,5 млрд¹⁵⁷. Виникнення фінансово-економічної кризи в Україні стало очевидним після оприлюднення інформації про погіршення економічних показників та проблеми у банків. Зменшився попит на залізо та сталь у світі, що призвело до різкого зниження експорту та надходження валюти до економіки¹⁵⁸. Ціни на нерухомість впали на чверть, а

¹⁵⁷ Швайка М.А. Банківська система України: проблеми становлення і удосконалення / М.А. Швайка. – К.: Вид. КМУ, 2010. – С. 5.

¹⁵⁸ Гресько Д.С. Фінансово-економічна криза 2008-2009 року в Україні / Д.С. Гресько [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=22286>.

обсяги виробництва в основній експортній галузі – металургії – на 36%. Багато підприємств не витримали податкового тягаря і пішли в «тіньовий сектор» економіки, який у 2008 р. зріс до 31% від ВВП – максимального показника з 2001 р.¹⁵⁹ Вдвічі зріс дефіцит торговельного балансу – до \$10 млрд¹⁶⁰. Наслідками кризи стали скорочення виробництва на 20% і будівництва на 40%, загроза банкрутства банків, зростання інфляції до 22%¹⁶¹. Постійне зменшення зарплат з серпня та затримка урядом соцвиплат з листопада 2008 р. знизили й так невисоку купівельну спроможність населення, що сприяло погіршенню соціально-економічної ситуації у країні.

Найбільш очевидним свідченням початку кризи стало швидке знецінення гривні восени 2008 р. – на 42% (до 6,87 грн/дол.) Валютні інтервенції НБУ здійснював у недостатньому обсязі, тому не зміг завадити цьому. 17 грудня 2009 р. девальвація гривні стала обвальною: на міжбанку її курс впав до 9,8 грн/дол. В обмінниках долар купували за 9,8 грн, продавали ж за 10,7 грн. За євро банки давали 12,5–14 грн, а продавали за 15–15,5 грн¹⁶².

Відсутність реакції НБУ на це дратувала населення і була незрозумілою для експертів. Прем'єр Ю. Тимошенко, уникаючи відповідальності, на брифінгу 18 грудня 2008 р. звинуватила НБУ та Президента В. Ющенка в спланованому обвалі гривні з метою отримання спекулятивних доходів і пограбування населення. Знецінення гривні вона назвала наслідком дій НБУ і кількох найбільших банків. На її думку, кошти, виділені на рефінансування банків, були використані для купівлі доларів у НБУ за курсом, нижчим від ринкового (так «Надра» отримав 7 млрд грн, скупив валюту і заробив \$500

¹⁵⁹ Сивульний М.І. Національні особливості фінансової кризи / М.І. Сивульний // Фінанси України. – 2009. – №7. – С. 5.

¹⁶⁰ «Тінь» над українською економікою збільшилася // Економічна правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2009/08/3/202428/>.

¹⁶¹ Річний звіт Національного банку України за 2008 рік / За ред. А.В. Шаповалова. – К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2008. – С. 1.

¹⁶² Ватаманюк О. Хроніки кризи (зима 2008-2009 років) / О. Ватаманюк // Формування ринкової економіки в Україні. – 2009. – Вип. 19. – С. 8.

млн). Низка експертів підтримала це звинувачення, хоча деякі вважали, що керівництво НБУ через непрофесійність просто втратило контроль над ситуацією. Різка критика і обвинувачення НБУ призвели до швидкого покращення ситуації на валютному ринку: вже 19 грудня банки купували долар за 7 грн і продавали за 9¹⁶³. Але все одно, заощадження людей знецінились удвічі, реальні доходи зменшилися на 1/3, а довіра до влади і банків рекордно впала – за даними соціопитувань, наприкінці 2008 р. 48% респондентів були за відставку уряду¹⁶⁴, а банкам довіряли лише 8,5%.

Через кризу та спровоковану нею недовіру до банків залучення ними вкладів з жовтня 2008 р. значно зменшилось та виникла велика напруга на фінансовому ринку. Цілий рік банківський сектор розвивався в умовах відтоку депозитів і погіршення якості активів¹⁶⁵. НБУ прийняв низку документів, спрямованих на розкриття інформації про власників банків збільшення їхніх резервів і капіталу, частки довгострокових кредитів. З метою захисту прав вкладників ФГВФО підняв розмір виплат до 150 тис. грн.

З метою стабілізації фінансово-економічної ситуації та допомоги банкам НБУ уклав угоду з МВФ про залучення \$16,5 млрд. Також уряд на чолі з Ю. Тимошенко та НБУ на чолі з В. Стельмахом ухвалили велику кількість антикризових актів. За умов поглиблення кризи дії НБУ були спрямовані на пом'якшення її впливу, приборкання інфляції та зупинення знецінення гривні за допомогою монетарних інструментів. 11 жовтня 2008 р. НБУ видав постанову №319, яка обмежила операції банків, заборонила дострокове розірвання депозитних договорів і запровадила 5% коридор коливань курсу. Обмеження мали діяти до стабілізації банків. 5 грудня 2008 р. постановою №413 НБУ скасував постанову №319, зберігши лише пункт про зняття

¹⁶³ Ватаманюк О. Хроніки кризи (зима 2008-2009 років) / О. Ватаманюк // Формування ринкової економіки в Україні. – 2009. – Вип. 19. – С. 8.

¹⁶⁴ Українці зрозуміють, якщо Тимошенко звільнять за ріст цін // Українська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2008/09/11/3554626/>.

¹⁶⁵ Річний звіт Національного банку України за 2008 рік / За ред. А.В. Шаповалова. – К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2008. – С. 3.

вкладів. Вона, на думку експертів, була доцільною. Зокрема, В. Юрчишин (Центр Разумкова) нагадав, що подібні заходи НБУ вжив у 2004 р. На думку експерта, фінансова стабільність має бути важливішою за розширення кредитування. Дії НБУ викликали осуд у суспільстві, але для експертів є зрозумілими, бо були єдиним засобом пом'якшення впливу кризи. У 2004 р. подібні заходи зупинили відтік коштів з банківської системи та швидко стабілізували її¹⁶⁶. Але цього разу наляканому населенню не пояснили їх необхідність і тимчасовість. Відповідно, з листопада 2008 р. НБУ був основним подразником для нього, бо девальвував гривню і заборонив зняття вкладів. Однак навесні 2009 р. зростає кількість проблемних банків і головним об'єктом невдоволення стали вони. Загалом НБУ відслідковував динаміку притоку-відтоку капіталу і втручався за потреби, але так і не приборкав інфляцію: у 2008 р. курс гривні впав до 7,7 грн/дол. (див. додаток Б).

У 2009 р. політику НБУ було спрямовано передусім на зменшення інфляції та захист економіки від впливу кризи. Погіршення економічної ситуації у світі призвело до системної кризи в українській економіці (окрім аграрного сектора). Різке підвищення цін на газ зробило продукцію багатьох заводів (черкаський «Азот», горлівський «Стирол», «ОПЗ», «Дніпроазот», «Рівнеазот») неконкурентоздатною порівняно з імпортом з РФ. Це призвело до падіння ВВП у 2009 р. на 15,1%¹⁶⁷. А оцінка ВВП України у доларах від МВФ була ще тривожнішою – він скоротився на 35,6%¹⁶⁸ (\$179,6 млрд 2008 р. проти \$115,7 млрд 2009 р.). Реальні доходи населення знизилися на 20-30%, що призвело до скорочення на 20% торгівлі. Обсяг інвестицій в економіку впав на 40%. Відповідно, у 2009 р. кредитна активність банків значно знизилася. Вони спрямували всі зусилля на реструктуризацію або

¹⁶⁶ Ватаманюк О. Хроніки кризи (зима 2008-2009 років) / О. Ватаманюк // Формування ринкової економіки в Україні. – 2009. – Вип. 19. – С. 8.

¹⁶⁷ Річний звіт Національного банку України за 2009 рік / За ред. А.В. Шаповалова. – К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2009. – С. 3.

¹⁶⁸ Петрик О. Фінансова криза в Україні та заходи щодо її подолання / О. Петрик // Вісник НБУ. – 2009. – №8. – С. 5.

продаж проблемних кредитів колекторам. У результаті відтоку коштів їхня ресурсна база значно зменшилась. Депозити скоротились на 7% (на 24,8 млрд грн – до 335 млрд грн), попри підвищення процентів за депозитами у гривні до 15,3%, у доларах – до 10%). Зазнавши збитків у 18,5 млрд грн, банки були на межі краху. Відтік припинився у квітні 2009 р., коли зросла довіра до них.

Весь 2009 р. попит на долар був високим, тому НБУ продавав долари банкам та позичальникам (для виплати кредитів), а його резерви зменшились на 16% – до \$26,5 млрд¹⁶⁹, попри отримання від МВФ \$6,1 млрд.

Поліпшення зовнішньоекономічної кон'юнктури у II половині 2009 р., а також антикризові заходи уряду та НБУ забезпечили збереження фінансової і банківської стабільності. У червні 2009 р. уряд Ю. Тимошенко націоналізував проблемні «Укргазбанк» (отримавши у ньому 84,21% акцій за 3,2 млрд грн), «Родовід Банк» (99,97% за 2,8 млрд) та «Київ» (99,93% за 3,56 млрд), витративши 9,57 млрд грн¹⁷⁰. У 2009 р. НБУ таки ліквідував 18 найзбитковіших банків: Укрпромбанк (II група, борг 7,3 млрд грн), «Європейський» (III група) та банки IV групи: «Одеса-Банк», «Національний стандарт», «Причорномор'я», «Трансбанк», «Енергія», «АРМА», «Дністер», «Столиця», «Іпобанк» та ін.¹⁷¹ Ліквідація Укрпромбанку стала найкрупнішою за час кризи. ФГВФО розтягнув видачу вкладів до 2012 р., бо у 2009 р. мав лише 4,3 млрд грн. За 2009 р. кількість банків зменшилася до 182 (51 іноземний). НБУ надав їм у кредит 64,4 млрд грн, а для стабілізації грошово-кредитного ринку проводив мобілізації коштів, заборонив банкам зменшувати кредитування економіки, придбав ОВДП на 35 млрд грн і продав

¹⁶⁹ Річний звіт Національного банку України за 2009 рік / За ред. А.В. Шаповалова. – К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2009. – С. 3.

¹⁷⁰ Хамлетс В. Уряд націоналізував перші три банки / В. Хамлетс // Економічна правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2009/06/11/196052/>.

¹⁷¹ Версаль Н.І. Проблемні банки в Україні: наслідки банківської кризи 2008-2009 рр. та ефективність відновлення їх функціонування / Н.І. Версаль, А.Г. Бондар // Економіка. Управління. Інновації [Електронний ресурс]. – 2013. – №1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eui_2013_1_9.pdf. – С. 6-7.

\$4,4 млрд¹⁷², але знову не зупинив, а лише сповільнив знецінення гривні: у 2009 р. інфляція впала до 14,9% (2008 р. – 22,3%), а долар коштував 7,98 грн.

Відповідно, економічна криза та відтік доларів з України у 2008-2009 рр. завдали банкам тяжкого удару. До вересня 2008 р. вони працювали більш-менш стабільно, бо чинники-першопричини світової кризи не були вагомими в Україні і тому майже не вплинули на банки (вона не мала розвинутого фондового ринку і проблеми неповернення іпотечних кредитів, які склали 15% ВВП, а не 75%, як у США¹⁷³). Але поступово наслідки глобальної кризи докотилися й до неї і вдарили по банках. За умов економічної нестабільності та відсутності надій на швидке поліпшення ситуації, вкладники масово знімали гроші, вберігаючи їх від знецінення. Через це здійснення банками кредитної і депозитної діяльності було значно ускладнене, а збільшення процентних ставок не допомогло. У більшості з них погіршилися показники ліквідності і платоспроможності, а залучити нові кошти вони не могли¹⁷⁴. За IV квартал 2008 р. – I квартал 2009 р. було вилучено 23% депозитів. Одними з перших проблеми відчули «Укргазбанк», «Родовід Банк» та «Київ». Не оминула криза й Промінвестбанк – один з найбільших банків України, що посідав 6 місце за активами й тричі визнавався банком року. Конфлікт його акціонерів і керівництва спричинив паніку серед вкладників, які за кілька днів зняли 3 млрд грн. Рефінансування на 5 млрд грн, надане НБУ у вересні 2008 р., не допомогло стабілізувати ситуацію і в жовтні в банк була введена тимчасова адміністрація, а у грудні 2008 р. його купив російський Внешэкономбанк. Події довкола Промінвестбанку спричинили кризу довіри

¹⁷² Річний звіт Національного банку України за 2009 рік / За ред. А.В. Шаповалова. – К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2009. – С. 3.

¹⁷³ Гресько Д.С. Фінансово-економічна криза 2008-2009 року в Україні / Д.С. Гресько [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=22286>.

¹⁷⁴ Версаль Н.І. Проблемні банки в Україні: наслідки банківської кризи 2008-2009 рр. та ефективність відновлення їх функціонування / Н.І. Версаль, А.Г. Бондар // Економіка. Управління. Інновації [Електронний ресурс]. – 2013. – №1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eui_2013_1_9.pdf. – С. 4.

до всієї банківської системи. Швидко з'явилася низка проблемних банків: Укрпромбанк, «Іпобанк», «Столиця», «Трансбанк», «Надра», «Дністер», «Енергія» та ін. НБУ був змушений вживати заходи для стабілізації ситуації. Він увів тимчасові адміністрації до 24 проблемних банків, завдяки чому вдалося уникнути їх масового банкрутства і загострення кризи. З них 4 належали до I категорії (найбільші банки), 1 – до другої, 2 – до третьої і 17 – до IV категорії (невеликі)¹⁷⁵. Це доводить, що найчисельніша група малих банків є найвразливішою під час криз. Не маючи фінансової «подушки безпеки» і не отримуючи коштів від НБУ, вони не могли подолати кризові явища. Також під час цієї кризи НБУ вперше став широко використовувати механізм рефінансування проблемних банків, через що часто критикувався експертами (очевидною була його корупційна складова, адже кредити отримували зазвичай лише банки, чії власники були наближеними до влади). Маленькі банки звинувачували НБУ, що він дає гроші тільки 20 великим банкам, а розмір «відкатів» за їх отримання сягав 7%. Їхнє обурення і прагнення однакових правил ведення бізнесу було справедливим, хоча експерти виправдовували бажання НБУ надати допомогу передусім найкрупнішим установам, бо крах навіть однієї з них призвів би до великих проблем для всієї банківської системи. Більш того, після збільшення у лютому 2009 р. ФГВФО до 5 млрд грн, крах кількох невеликих банків вже не повинен був мати серйозних наслідків. Загальна сума, виділена до 15 грудня 2008 р. (до обвалу гривні) на рефінансування, склала 40 млрд грн. Серед банків, які отримали найбільше коштів, державні «Ощадбанк» (4 млрд грн) та «Укркрексімбанк» (1,4 млрд), а також великі комерційні банки – «Надра» (7,1 млрд грн), Промінвестбанк (6 млрд), «Приватбанк Дніпро» (3,4 млрд), «Фінанси та кредит» (2,6 млрд), «Родовід Банк» (2,2 млрд), Укрпромбанк

¹⁷⁵ Версаль Н.І. Проблемні банки в Україні: наслідки банківської кризи 2008-2009 рр. та ефективність відновлення їх функціонування / Н.І. Версаль, А.Г. Бондар // Економіка. Управління. Інновації [Електронний ресурс]. – 2013. – №1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eui_2013_1_9.pdf. – С. 5.

(1,35 млрд), «Фінансова ініціатива» (1,28 млрд), «Укргазбанк» (1,23 млрд грн)¹⁷⁶. Їх використання для купівлі доларів дуже тиснуло на курс гривні.

Отже, фінансово-економічна криза 2008-2009 рр. завдала тяжкого удару українській економіці і банківській системі, призвела до зниження рівня життя і загострення політичної кризи. Внаслідок банкрутства 18 банків була підірвана довіра населення та бізнесу до банківської системи (нездатності ефективно долати фінансові труднощі), до влади (обвинуваченої у валютних спекуляціях та корупційних схемах з рефінансування банків) та гривні як засобу заощадження, що стало основою для розвитку нових кризових явищ.

25 лютого 2010 р. Президентом став В.Ф. Янукович. Ця подія є точкою відліку нового періоду в історії України і її банківської системи, що тривав до початку 2014 р. Відбувся геополітичний розворот України в бік РФ одночасно з продовженням фінансової співпраці з МВФ і ЄС та запроваджені нові підходи до управління державою і регулювання фінансового ринку.

У 2010 р. банківська система України почала поступово відновлюватися. Тим не менш, криза 2008-2009 рр. мала низку довготривалих негативних наслідків, що позначилися на її розвитку. По-перше, вона призупинила стабільний розвиток банків, спричинила низку банкрутств, змусила НБУ посилити вимоги до банків¹⁷⁷. Розширились механізми їх контролю і підтримки, аж до викупу державою, попри їх збитковість. По-друге, значно знизилась довіра населення до банківської системи. Воно все більше віддавало перевагу доларам як засобу заощадження і зберігало їх поза нею. По-третє, криза спровокувала укрупнення банків та зменшення кількості дрібних установ. По-четверте, постійно зростали проценти за депозитами. Вцілілі банки активно боролися за клієнтів, підриваючи свою фінансову стабільність. По-п'яте, уряд та НБУ продемонстрували нездатність швидко долати кризові явища і запобігати їм. Рівень доларизації економіки зростає.

¹⁷⁶ Ватаманюк О. Хроніки кризи (зима 2008-2009 років) / О. Ватаманюк // Формування ринкової економіки в Україні. – 2009. – Вип. 19. – С. 9.

¹⁷⁷ Крупка М.І. Банківська система / М.І. Крупка. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. – С. 37.

Непродумана фінансова та економічна політика влади призвела до того, що Україна вийшла на показники докризового 2007 р. аж наприкінці 2012 р.

Тим не менш, після втілення низки непопулярних заходів з боку НБУ на чолі з В. Стельмахом та уряду і стабілізації ситуації в 2009 р., у 2010 р. банківська система, що налічувала 182 банки, знову почала розвиватись. Поверталася довіра до банків та гривні. Люди і бізнес звикли до її стабільного впродовж кількох років курсу (8 грн/дол.). Відповідно, приріст вкладів у 2010 р. на 1/3 перевищив докризовий рівень і склав 28,5%¹⁷⁸, що дало змогу банкам поновити ефективну діяльність, кредитування економіки, нарощувати доходи. Розмір їх капіталу зріс на 20%, активи – на 7,8%.

Значний внесок у відродження економіки зробив НБУ, що зазнав кадрових змін. Зокрема, у 2010 р. Головою став С. Арбузов (грудень 2010 р. – січень 2013 р.), який скоротив правління з 16 до 11 осіб та оновив його на 50%. До Ради НБУ увійшли Акімова І.М., Гайдуцький П.І., Портнов А.В., Федосов В.М., Хорошковський В.І. та Шпек Р.В.¹⁷⁹ Адекватна грошово-кредитна політика НБУ сприяла збереженню цінової, валютної і банківської стабільності та відновленню зростання економіки. Важливою подією стало ухвалення змін до Закону «Про Національний банк України», згідно з якими ключовим пріоритетом для НБУ стало підтримання цінової стабільності. Тому вперше з 2004 р. інфляція зменшилася до однозначного числа – 9,1%¹⁸⁰. Цьому сприяли обережна кредитна політика банків, поновлення ними активної діяльності, курсова стабільність та притік валюти. НБУ, отримавши \$3,4 млрд від МВФ, збільшив валютний запас на \$8,1 млрд – до \$34,6 млрд. Задля закріплення позитивних змін в економіці НБУ знизив облікову ставку до 7,75% річних та сприяв її насиченню грошима, значно зменшив

¹⁷⁸ Річний звіт Національного банку України за 2010 рік / гол. ред. Ю.В. Колобов. – К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2011. – С. 3.

¹⁷⁹ Аналітичний огляд банківської системи України за 2010 рік / НРА «Рюрік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_4kv2010.pdf. – С. 5.

¹⁸⁰ Річний звіт Національного банку України за 2010 рік / гол. ред. Ю.В. Колобов. – К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2011. – С. 3.

рефінансування банків. Він також дбав про стабільність грошово-кредитного ринку, проводячи мобілізаційні заходи та валютні інтервенції в періоди сезонних скорочень надходжень валюти, адже прогрес в економіці і банківській діяльності був можливий лише за умов гарантування незмінних і прозорих правил для бізнесу. Ще одним пріоритетом для НБУ стало законодавче врегулювання проблем банків¹⁸¹, що сприяло відновленню їх стабільної роботи та виконанню вимог МВФ. Зокрема, НБУ в 2010 р. знову отримав право законодавчої ініціативи і вніс низку пропозицій щодо посилення вимог до банків, удосконалення їх реєстрації та ліцензування, заборонив їм входити до фінансово-промислових груп. Він значно посилив вимоги до розміру їх резервного капіталу та нагляд за ними. Для стабілізації банківського сектора НБУ докапіталізував нові державні банки («Родовід Банк», «Укргазбанк», «Київ») та установи з тимчасовою адміністрацією («Діалогбанк», «Надра», «СКБ») на 23 млрд грн. Розмір гарантованих відшкодувань вкладникам залишався на рівні 150 тис. грн. НБУ також сприяв зростанню кількості банкоматів і операцій з картками. Отже, до беззаперечних успіхів НБУ в 2010 р. належали забезпечення фінансової стабільності, сприяння виходу держави з кризи, зменшення інфляції, створення умов для кредитування економіки та повернення довіри до банків.

Водночас, відновленню української банківської системи сприяло покращення економічних умов. Економіка пройшла пік кризи і почала розвиватися. Після значного спаду показників у 2008-2009 рр., у 2010 р. ВВП зріс на 4,2%, доходи бюджету – на 20%, обсяги торгівлі та виробництва – на 10%, уповільнилось зростання цін, реальні доходи населення зросли на 16% (середня зарплата склала 2239 грн). Це відбувалося на фоні зростання попиту і цін на експортні товари – продукцію машинобудівної, металургійної, нафтохімічної промисловості – та притоку валюти. Однак, були й несприятливі чинники, що гальмували соціально-економічний розвиток

¹⁸¹ Річний звіт Національного банку України за 2010 рік / гол. ред. Ю.В. Колобов. – К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2011. – С. 3.

України і свідчили про збереження всіх системних проблем. Зокрема, через збільшення цін на нафту і газ подорожчала на 10-40% продукція залежних від них галузей та пальне, зросли тарифи. Держборг і бюджетний дефіцит продовжували зростати (дефіцит – до 48 млрд грн – на 1/3 більше, ніж у 2009 р.), держборг – на \$14,4 млрд – до \$54,3 млрд (40% ВВП), а імпорт значно переважав експорт – \$61 млрд проти \$52 млрд). Видатки бюджету збільшились на 22%, бо витрати на погашення держборгу зросли в 1,5 раза¹⁸². Тим не менш, відбувалось поживлення в економіці та діяльності банків.

Комерційні банки у 2010 р. майже вийшли з кризи, про що свідчить нарощення ними капіталу на 1/5 і залучення від НБУ всього 5 млрд грн (64 млрд у 2009 р.). З'явилася обнадійлива тенденція до припливу коштів, поживлення кредитування, збільшення доходів¹⁸³ і зменшення збитковості банків. Їхні сумарні доходи склали 136 млрд грн, а збитки – 13 млрд. Кількість установ з іноземним капіталом зросла з 51 до 55, причому його чверть була російською. Також відбулася концентрація 2/3 активів і капіталу в банках I групи. Кількість дрібних банків зменшилась і їм належало всього 8% активів. У 2010 р. було розпочато ліквідацію 9 банків («Синтез», «Іпобанк», Укрпромбанк та ін.), всього ж на цій стадії ще з 2009 р. було 18 банків. Відповідно, кількість діючих банків скоротилась із 182 до 176. 63% банків було на Київщині, 25% – у 4 найбільш промислово розвинених регіонах (Дніпропетровщина, Донеччина, Харківщина, Одещина)¹⁸⁴. Філій стало менше на 1/3 (741) і вони були розміщені рівномірніше (за густиною населення): найбільше на Донеччині (90) і Київщині (83).

Отже, у 2010 р. сприятливі економічні умови й обережна політика НБУ стали основою для відновлення й успішного розвитку банківської системи,

¹⁸² Річний звіт Національного банку України за 2010 рік / гол. ред. Ю.В. Колобов. – К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2011. – С. 24.

¹⁸³ Так само. – С. 55-57.

¹⁸⁴ Аналітичний огляд банківської системи України за 2010 рік / НРА «Рюрік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_4kv2010.pdf. – С. 6.

але вона залишалась збитковою. Кількість проблемних кредитів за рік зросла всього на 13% (у 2009 р. – у 3 рази). Приріст депозитів дав банкам змогу знизити на чверть надмірні відсоткові ставки (з 14% до 10,3%). Банки нарешті відновили у повному обсязі кредитування малих і великих підприємств, без чого неможливий економічний розвиток країни. Відтепер кредити видавалися у гривні, бо НБУ заборонив доларові позики. 50% кредитів видано на Київщині, 13% – Дніпропетровщині, 7% – Донеччині¹⁸⁵.

Покращення економічної ситуації в Україні у 2011 р. позитивно вплинуло на банки. Зокрема, темпи зростання ВВП прискорились до 5,2%¹⁸⁶, курс гривні залишався стабільним, інфляція скоротилась до 7% (найнижчого рівня за 10 років), середня зарплата зросла на 17% – до 2633 грн, реальні доходи населення – на 8,7%, а обсяги торгівлі – на 15%. На 20% збільшились доходи держбюджету, а його дефіцит скоротився у 2 рази. Зростанню економіки сприяли інвестиції, пов'язані з підготовкою до Євро-2012 та оновленням матеріальної бази підприємств, рекордний урожай зерна (56,7 млн тонн, що призвів до зниження цін), сприятлива зовнішня кон'юнктура та підвищення кредитування банками експортоорієнтованих галузей – хімічної промисловості, машинобудування, металургії, – що сприяло зростанню на 7,6% промислового виробництва, експорту товарів та притоку валюти.

За цих умов лейтмотивом діяльності НБУ у 2011 р. стало збереження і розвиток успіхів у соціально-економічній сфері та забезпечення стабільності гривні¹⁸⁷. Завдяки сприятливій економічній ситуації та узгодженим діям НБУ та уряду курс гривні зберігся на рівні 8 грн/дол., інфляція скоротилась, ситуація на грошово-кредитному ринку була спокійною та прогнозованою, що сприяло роботі бізнесу на залученню іноземних інвестицій. НБУ скористався зростанням експорту в I півріччі 2011 р. та припливом валюти

¹⁸⁵ Річний звіт Національного банку України за 2010 рік / гол. ред. Ю.В. Колобов. – К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2011. – С. 65.

¹⁸⁶ Так само. – С. 4.

¹⁸⁷ Річний звіт Національного банку України за 2011 рік / гол. ред. В.П. Прохоренко. – К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2012. – С. 5.

для нарощування валютних резервів з \$34,5 млрд до \$38,2 млрд – рекордного показника за роки незалежності (попри відсутність надходжень від МВФ). Водночас, виважена грошово-кредитна політика НБУ компенсувала негативні наслідки уповільнення зростання економіки ЄС у II півріччі 2011 р., коли попит на долар значно зріс. Негативним чинником було й зростання дефіциту торговельного балансу до \$14 млрд: експорт товарів склав \$69,4 млрд, а імпорт – \$83,2 млрд¹⁸⁸. Долари виводилися з економіки, попри на зростання на 30-40% обсягів продажу зерна, мінеральної, хімічної продукції та металу, бо імпорт зростав випереджаючими темпами за рахунок закупівлі сировини. Держборг зріс на 9% – до \$59,2 млрд, тому зросли й суми виплат кредиторам. Це та відсутність реформ створило загрозу обвалу гривні.

Тому політика НБУ стала жорсткішою і була спрямована на стабілізацію валютного ринку, уникнення стрімкого зростання цін і подолання проблем банків з залучення вкладів. Тому обсяг валютних інтервенцій значно зріс, наслідком чого стало скорочення валютного запасу до \$31,8 млрд. Також пріоритетним напрямом для НБУ було забезпечення умов для нарощування банками кредитування зростаючої економіки. За 2011 р. було видано на 1/3 більше кредитів, ніж у 2010 р. Активними були й дії НБУ з вдосконалення банків: підвищення їх прозорості та захисту клієнтів, посилення нагляду за ними (особливо, за збільшенням резервного капіталу), створення Санаційного банку. У результаті Україну було виключено FATF зі списку країн¹⁸⁹, що не борються з відмиванням «брудних» коштів, що значно полегшило для українських банків умови співпраці з іноземними клієнтами.

Розвиток 176 комерційних банків у 2011 р. відбувався у дуже сприятливих умовах. Економіка країни і доходи населення зростали, повернулася його довіра до банків – попри уповільнення приросту вкладів у гривні з 38% до 17%, доларові депозити зросли на 19%, а банки видавали

¹⁸⁸ Річний звіт Національного банку України за 2011 рік / гол. ред. В.П. Прохоренко. – К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2012. – С. 21.

¹⁸⁹ Так само. – С. 4-5.

бізнесу більше кредитів, що стали дешевшими. У 2011 р. завершилась стабілізація банківської системи після кризи, поліпшилась ситуація з проблемними кредитами. Банки на вимогу НБУ значно наростили власні активи, капітал і доходи, а кількість збиткових банків впала з 35 до 31. Їхня збитковість зменшувалася (сумарні активи банків зросли на 11%, доходи – на 4,3% – до 142,8 млрд грн, збитки впали на 40% – до 7,7 млрд грн)¹⁹⁰. Середня річна ставка за депозитами у гривні зменшилась з 10,3% до 8,1%. Також банки на чверть наростили кількість операцій з банкоматами і картками, розвивалась технологія Internet banking (доступ до банківських послуг з комп'ютера). Продовжувалась концентрація банків – у 2011 р. вже 67,5% активів і 65,5% капіталу належали банкам I групи¹⁹¹. Отже, 2011 р. став для банківської системи роком остаточного виходу з кризи і успішного розвитку на тлі економічного покращення в країні, хоча вона залишалась збитковою.

З 2012 р. економічні умови, в яких діяли банки, знову погіршились. Проблеми з зовнішньоторговельним балансом почались ще в II півріччі 2011 р. і продовжилась у 2012 р.: експорт України склав \$69,8 млрд, імпорт – \$90,3 млрд, а дефіцит платіжного балансу зріс з \$10,2 до \$14,8 млрд або 8% ВВП¹⁹². Держборг збільшився з \$59,2 млрд до \$64,6 млрд. Стагнація економіки ЄС, подорожчання нафти до 112 дол./бар., зниження ділової активності в світі призвели до скорочення попиту на українську продукцію, підвищення цін на енергоносії та падіння темпів росту ВВП до 0,2%¹⁹³. Зниження на 10% цін на сталь і металеві вироби зменшило притік валюти від експорту. Також економіку підривали високі витрати на Євро-2012 (\$5 млрд, а туристи залишили лише \$1 млрд). За умов падіння промислового виробництва на 2%,

¹⁹⁰ Аналітичний огляд банківської системи України за 2011 рік / НРА «Рюрік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_IV_kv_2011.pdf. – С. 5.

¹⁹¹ Річний звіт Національного банку України за 2011 рік / гол. ред. В.П. Прохоренко. – К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2012. – С. 25.

¹⁹² Річний звіт Національного банку України за 2012 рік / гол. ред. Б.В. Приходько. – К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2013. – С. 18.

¹⁹³ Так само. – С. 2.

основу економічної стабільності склав високий внутрішній попит та успіхи в аграрному секторі, що сприяли зростанню зарплат і торгівлі на 15%.

За цих складних умов НБУ демонстрував готовність будь-якою ціною підтримувати курс 8 грн/дол. до 28 жовтня 2012 р. – дати парламентських виборів, щоб виборці проголосували за діючу владу. Відповідно, у 2012 р. його валютні резерви зменшились з \$31,8 млрд до \$24,5 млрд (на 22,8%). В. Ваврищук та Е. Найман попереджали про «ефект стиснутої пружини», ймовірність раптового обвалу гривні і що МВФ не буде давати Україні гроші¹⁹⁴ після скорочення резервів до \$18 млрд. Але міністр економіки П. Порошенко заспокоював населення тим, що ситуація контрольована, бо наближалось Євро-2012 (і притік валюти). Завдяки діям НБУ ситуація на грошово-кредитному ринку залишалася прогнозованою, хоча напруга зберігалася. Експерти передрікали Україні тяжкі випробування, тому НБУ основну увагу приділяв заспокоєнню населення і бізнесу, намагаючись створити довгострокові умови для підтримання банківської стабільності і уникнення росту цін. Інфляція була низькою, навіть вперше з 2002 р. знизилась 3% ціни на продукти на фоні високої врожайності. Приріст депозитів склав 20% і свідчив про те, що цінова та курсова стабільність була безперечним аргументом для народу і єдиним досягненням влади і НБУ.

Тому у 2012 р. розвиток банків знову уповільнився, хоча все ще зростало кредитування ними економіки. Вперше за 4 роки банківська система, що нараховувала 176 банків (17 банків I групи, 19 – II, 22 – III і 117 – IV групи), отримала прибуток (4,9 млрд грн). Скорочувалась проблемна заборгованість банків, зростав їх капітал (на 9%) та активи (на 4,7%)¹⁹⁵. Філій стало менше – 242 (у 2010 р. – 741). Отже, 2012 р. був складним, але успішним для банків.

Події 2013 р. посилили впевненість людей у тому, що чергова гостра криза вже не за горами. Було зрозуміло, що за умов постійного скорочення

¹⁹⁴ Україні перестануть давати гроші [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/news/~295737>.

¹⁹⁵ Річний звіт Національного банку України за 2012 рік / гол. ред. Б.В. Приходько. – К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2013. – С. 24.

валютних запасів, зростання бюджетного і платіжного дефіциту без проведення економічних реформ, боротьби з корупцією і розкраданням бюджету уряд та НБУ не зможуть довго утримувати курс. Зростала загроза обвалу гривні, зростання цін і краху банків. На тлі несприятливих зовнішніх умов в Україні погіршувались економічні показники: приріст ВВП склав 0%, зросла інфляція та ціни (а доходи громадян – на 5%), звуження ринків збуту продукції призвело до зменшення промислового виробництва на 4,3%¹⁹⁶. Експорт товарів скоротився до \$65 млрд, а імпорт – до \$84,6 млрд, дефіцит платіжного балансу зріс до \$16,4 млрд, а держборг – на \$8,6 млрд або 13% – до \$73 млрд (валовий борг складав \$142,5 млрд).

За таких несприятливих умов НБУ, Головою якого 11 січня 2013 р. став І.В. Соркін, вів активні переговори з МВФ щодо залучення кредитів і продовжував боротися за стабільність курсу гривні за допомогою валютних інтервенцій. До кінця 2013 р. він був утриманий на рівні 8,22 грн/дол., але валютні резерви скоротились на 17% або \$4,1 млрд – до \$20,4 млрд. НБУ намагався підтримувати стабільність банків, здешевлюючи кредити для них, та ввів у листопаді 2013 р. вимогу щодо продажу експортерами 50% виручки.

Банківська система України, що налічувала у 2013 р. 180 банків (3 державні – «Ощадбанк», «Укрексімбанк», «Держзембанк») до кінця року демонструвала позитивні результати: активи зросли на 14% (вдвічі більше, ніж у 2012 р.), депозити – на 20%, кредитування економіки – на 15% (на 90 млрд грн), прибуток склав 1,4 млрд¹⁹⁷. Однак продовжувались відтік валюти і інвестицій, збільшення дефіциту бюджету. Погашення держборгу поглинало значну частину резервів¹⁹⁸, а стабільність гривні була можлива лише за регулярних валютних інтервенцій, що робило нову кризу неминучою.

¹⁹⁶ Річний звіт Національного банку України за 2013 рік / гол. ред. Б.В. Приходько. – К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2014. – С. 15.

¹⁹⁷ Так само. – С. 6.

¹⁹⁸ Україні прогнозують девальвацію гривні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://businessua.com/finance/ukraini-prognozuyut-devalvaciyu-9031.html#>.

Отже, у 2010-2011 рр. банки швидко відновлювались після кризи в умовах погравлення ділової активності. Під час погіршення економічної кон'юнктури у 2012–2013 рр. вони завдяки стабілізуючим заходам НБУ продовжували нарощувати активи і нарешті отримали прибутки. Але зростання протестного руху проти влади у 2013 р. та стрімке скорочення валютних резервів свідчило про наближення гострої суспільно-політичної і економічної кризи. Фактично, від потрясінь у 2013 р. банківську систему рятувало збереження запасу міцності і віри населення в рішучість влади й далі тримати курс, що запобігало відтоку депозитів і скоротило попит на долар. Але збереження системних проблем (відсутність реформ, розкрадання бюджету, корупція, «тіньова» економіка) означало, що вона не витримає чергової затяжної кризи. Подальші події показали, що економічна і курсова стабільність не були заслугою влади та НБУ, а зумовлені сприятливими зовнішніми умовами та недалекою кредитною політикою уряду М. Азарова та НБУ, що намагались якомога довше підтримувати віру народу у створений В. Януковичем міф про стабільність, тому постійно витрачали резерви для утримання курсу 8 грн/дол. (зменшили їх з \$30 млрд до \$20 млрд) та взяли в борг \$40 млрд, що мало негативні наслідки. Очевидно, що економіка зростала повільно, нікуди не ділись корупція у всіх ешелонах влади і розкрадання бюджету. Тобто, за президентства В. Януковича виникла низка передумов кризи 2014–2015 рр. Україна 10 років жила за рахунок кредитів і стала залежною від МВФ, швидко наближаючись до дефолту.

Драматичні події початку 2014 р. (Революція Гідності і повалення режиму В. Януковича, окупація російськими військами й анексія Криму, захоплення ними частини Донбасу) радикально змінили суспільно-політичне і соціально-економічне середовище, в якому функціонувала банківська система. Також посилювався вплив на неї старих економічних проблем, що так і не були подолані: дефіциту бюджету, домінування імпорту над експортом, скорочення валютних запасів, неефективності енергетичного і соціального сектору. Погіршувало ситуацію в Україні вперте небажання

влади боротися з корупцією, хабарництвом, відмиванням коштів та розкраданням бюджету за допомогою напрацьованих роками схем. Прискорений відтік вкладів з кінця 2013 р., став ще одним чинником погіршення стану банків. Оскільки вони є основним елементом фінансово-кредитної системи¹⁹⁹, їхня економічна безпека всебічно впливала на життєдіяльність суспільства. Відповідно, НБУ зіткнувся з низкою проблем, для вирішення яких йому бракувало фінансових і інтелектуальних ресурсів.

Передусім, негайних дій НБУ потребувала монетарна сфера. Але через скорочення валютних запасів і притоку валюти, борговий тиск на Україну (у 2014 р. мала віддати \$14 млрд, з яких МВФ – \$3,7 млрд), паніку в суспільстві, у нього було мало важелів впливу на ситуацію. НБУ більше не міг тримати курс 8 грн/дол., тому на початку 2014 р. анонсував перехід до гнучкого обмінного курсу, аргументуючи це відсутністю іншого виходу і що це захистить економіку від потрясінь²⁰⁰, покращить платіжний баланс. Щоб уповільнити знецінення гривні, НБУ почав застосовувати всі інструменти адміністративного регулювання та підвищував ставки рефінансування.

Налякані вкладники з січня 2014 р. формували масові черги на зняття вкладів та в обмінники, скуповуючи долари за будь-яку ціну. Курс на міжбанку 1 січня становив 8,2 грн/дол. До кінця місяця він зріс до 8,6 грн/дол., попри витрату НБУ \$1,5 млрд на його стримування. 4 лютого розвиток подій прискорився: торги закрилися на рівні 9 грн/дол.

У відповідь на незвично сильні валютні коливання, НБУ видав 6 лютого постанову №49, що тимчасово обмежила рух капіталу і мала ускладнити купівлю валюти та зберегти ліквідність банків²⁰¹. НБУ розширив обсяги

¹⁹⁹ Барановський О. Безпека банківської сфери / О. Барановський // Вісник НБУ. – К., 2014. – № 6. – С. 21.

²⁰⁰ Річний звіт Національного банку України за 2014 рік / гол. ред. Б.В. Приходько. – К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2015. – С. 2.

²⁰¹ Про прийняття постанови Правління Національного банку України №49 «Про заходи щодо діяльності банків та проведення валютних операцій». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=5434311.

рефінансування банків; змусив їх забезпечити безперебійність видачі коштів і касового обслуговування та обмежив їх операції (дозволив використовувати кошти на рахунках лише наступного дня після надходження, заборонив купівлю валюти для погашення резидентами зовнішніх кредитів, обмежив купівлю валюти для фізосіб сумою в 50 тис. грн). Подібні обмеження були в багатьох країнах під час криз і в Україні у 2008 р. НБУ також встановив офіційний курс 8,7 грн/дол. Директор гендепартаменту грошово-кредитної політики НБУ О. Щербакова повідомила про перехід до гнучкого курсоутворення (встановлення офіційного курсу на основі міжбанківського). Воно було умовою здобуття кредиту МВФ та могло подолати економічні дисбаланси, створені НБУ на чолі з С. Арбузовим: конкурентоспроможність української економіки погіршилась і девальвація відновила б її, але він тримав фіксований курс, гальмуючи її зростання і даремно витрачаючи валютні резерви. Введення обмежень знизило 7 лютого курс до 8,5 грн/дол.

Новий виток протистояння на Майдані («Мирний наступ» 18 лютого 2014 р.) та викликане ним суспільно-політичне напруження призвели до відновлення стрімкої девальвації гривні і відтоку депозитів²⁰² – вже 19 лютого курс подолав рубіж 9 грн/дол. Після розстрілу людей на Майдані та втечі В. Януковича і його оточення вона прискорилась: наприкінці лютого долар купували за 9,9–10,3 грн, продавали за 11,35 грн. Експерти запевняли суспільство, що ці коливання тимчасові і припиняться після отримання кредитів від МВФ та ЄС. Зокрема, керівник інформаційно-аналітичного центру «Форекс Клуб» М. Івченко заявив, що курс гривні відновиться після перших траншів, а до цього можливі будь-які стрибки. А президент Українського аналітичного центру О. Охріменко вважав, що до курсу в 8 грн/дол. різко повернутися не вийде: «Курс вирівнюватиметься поступово і буде залежати від кредиту МВФ. При песимістичних розкладах долар може коштувати 12, і навіть 15 грн». Він відзначив, що економіка працює «у

²⁰² Річний звіт Національного банку України за 2014 рік / гол. ред. Б.В. Приходько. – К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2015. – С. 16.

штатному режимі» і вуличні бої в Києві не вплинули на неї: «Це виключно політичні події. Коли політики домовляться остаточно, паніка може за один день зникнути, бо з'являється різко, від емоцій і так само зникає»²⁰³.

24 лютого 2014 р. Головою НБУ став С. Кубів (24 лютого – 19 червня 2014), що змінив І. Соркіна, який різко скоротив валютні резерви. За С. Кубіва НБУ перестав продавати долари для утримання курсу через критично низькі резерви. Він заявив, що має \$15 млрд, а безпечним показником є \$40 млрд. Також ними віддавали борги, платили за газ, що мало для НБУ вищий пріоритет, ніж курс. Експерти критикували розпочате С. Кубівим масове рефінансування банків, бо вони витрачали ці кошти на купівлю валюти і чинили основний тиск на гривню, бо тільки 26 лютого купили \$835 млн.

3 березня 2014 р. НБУ ввів на 3 місяці нові валютні обмеження: зменшив суму переказів за кордон до 150 тис. грн на місяць та зняття з валютних рахунків – до еквівалента 15 тис. грн на добу, купити долари можна було на 3 тис. грн за раз (за винятком купівлі для погашення валютних кредитів), експортери мали продавати 75% валютної виручки²⁰⁴.

На початку березня 2014 р. голова правління «Приватбанку» О. Дубілет відзначив, що НБУ контролює фінансовий ринок, введені обмеження стабілізують його, а банківська система, попри несприятливі умови, працює стабільно: всі платежі і перекази йдуть без затримок, а клієнти без проблем отримують готівку²⁰⁵. Однак, критики підкреслили, що чомусь засідання в НБУ й далі вів І. Соркін, а в держбанках працювали старі менеджери, які обслуговували оточення В. Януковича. Банки підвищили ставки, щоб запобігти відтоку вкладів, який склав 10% і був, за словами голови правління «Раффайзен Банк Аваль» А. Кисельова, неприємним, але не критичним.

²⁰³ Охріменко О. Курс долара скоро вернеться к до кризисному / О. Охріменко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ru/news/-/319674/kurs-dollar-a-skoro-vernetsya-k-dokrizisnomu-ekspert>.

²⁰⁴ Річний звіт Національного банку України за 2014 рік / гол. ред. Б.В. Приходько. – К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2015. – С. 65.

²⁰⁵ Банкам вдалося стабілізувати ситуацію [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ru/news/-/320381/>.

Перешкоджала стабілізації банків необхідність України віддати у 2014 р. ще \$10 млрд боргів (\$2,9 млрд – МВФ), але ЄС обіцяв надати у кредит \$15 млрд. Міністр фінансів О. Шлапак заявив, що його вистачить на покриття боргів та макроекономічну стабілізацію. Експерти прогнозували стабілізацію курсу на рівні 10-11 грн/дол. (у середині березня був у межах 9,5 грн/дол.).

Після банкрутства 5 банків за 2 місяці («Даніель», «Брокбізнесбанк», «Реалбанк», «Форум», «Меркурій»²⁰⁶), банкіри 19 березня 2014 р. попросили НБУ заборонити дострокове зняття депозитів, але він відмовив, аби не збільшувати соціальну напругу. Населення ж боялося націоналізації вкладів. До того ж, Мінфін хотів оподаткувати великі вклади, чого досяг 1 липня. НБУ ввів заборону щодо вкладів аж у жовтні 2014 р., але банки ще з початку року гальмували видачу навіть прострочених депозитів, посилюючи паніку.

20 березня 2014 р. НБУ оголосив про збитки банків у 2,7 млрд грн і закликав вкладників утримуватись від панічних дій і не розхитувати ринок²⁰⁷. Він пояснив, що зняття вкладів і їх конвертація у долари зменшує ліквідність банків і погіршує фінансово-економічну ситуацію. НБУ запевнив, що поверне довіру до банків і що вони здатні виконувати всі зобов'язання, вирішив до 1 травня давати їм необмежені кредити²⁰⁸ та дозволив продаж валюти без паспорта. Ці заходи сприяли відходу курсу від психологічного рубежу 10 грн/дол., але населення за місяць купило \$800 млн.

Анексія РФ Криму 21 березня 2014 р. підняла нову хвилю паніки на фінансовому ринку. Саме воєнну загрозу з боку РФ експерти назвали основним чинником тиску на гривню в цей час. На міжбанку долар швидко подолав рубіж 11 грн і завершив березень на рівні 11,4 грн/дол. Мінфін погіршив прогноз курсу до 10,5 грн/дол. Голова Комітету економістів

²⁰⁶ Річний звіт Національного банку України за 2014 рік / гол. ред. Б.В. Приходько. – К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2015. – С. 17.

²⁰⁷ НБУ призвал вкладчиків успокоїтись [Електронний ресурс]. – Режим доступу: news.finance.ua/ru/news/-/321752/.

²⁰⁸ Річний звіт Національного банку України за 2014 рік / гол. ред. Б.В. Приходько. – К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2015. – С. 63.

А. Новак пояснював підвищений попит на долар тим, що населення, бізнес і банкіри захищали так свої доходи. Це триватиме, доки НБУ не почне валютні інтервенції, тому він потребував кредитів МВФ для поповнення резерву²⁰⁹.

Постійне поглиблення соціально-економічної кризи через анексію Криму та війну на сході, сприяло поширенню кризових явищ у банківській системі (вкладники зняли у 2014 р. третину депозитів). За таких умов стратегія НБУ з її стабілізації ґрунтувалась на докапіталізації і рефінансуванні банків, ліквідації проблемних установ і підтримці ФГВФО.

У квітні 2014 р. продовжилось стрімке здешевлення гривні, а офіційний курс все більше наближався до реального, що 11 квітня досяг 13,5 грн/дол. Розлючена громадськість та депутати вимагали від НБУ пояснень. Перебуваючи під шаленим тиском, він почав активно стимулювати відкат курсу нижче 13 грн/дол.: наприкінці квітня він досяг 11,5 грн/дол. НБУ обіцяв його стабілізацію після I траншу від МВФ і 15 квітня підняв ставку рефінансування з 7,5% до 14,5%²¹⁰ через звинувачення, що воно знецінює гривню, та відключив від міжбанку 14 банків-спекулянтів (заробили 280% прибутку) за завищені валютні курси, які формували негативні очікування. Експерти пояснили курс тим, що НБУ штучно тримав 4 роки курс 8 грн/дол., і нагадали, що у 2008 р. він мав \$35 млрд, в обороті було 600 млрд грн, курс – 7 грн/дол. А в квітні 2014 р. – резерв \$15 млрд і 900 млрд грн в обороті, тому знецінення гривні в 2 рази – не найгірший підсумок такої політики.

1 травня 2014 р. НБУ продовжив обмеження, а 30 травня ввів нове – на зняття з гривневих рахунків не більше 150 тис. грн на добу. Курс долара у травні тримався на рівні 12 грн/дол., чому сприяло надходження 6 травня \$3,2 млрд від МВФ для погашення боргів, та \$0,75 млрд від Всесвітнього банку 30 травня. 1 травня МВФ ухвалив дворічну програму «Стенд-бай» для України на суму \$17 млрд, що створило умови для стабілізації фінансово-

²⁰⁹ Яким буде курс гривня-долар у квітні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/news/-/322343/>.

²¹⁰ Нацбанк повысил ставку рефинансирования [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://korrespondent.net/business/financial/3349389>.

економічної ситуації. У Бюджет-2014 був закладений курс 10,5 грн/дол. НБУ прогнозував подальше зміцнення гривні, продовжив надмірне кредитування банків (за 2014 р. видав 222 млрд грн, а їх борг з нього склав 32,8 млрд грн²¹¹) та відзначив початок повернення грошей до банків, що втратили 85 млрд грн. Цьому сприяло зменшення паніки, допомога МВФ, стабілізація курсу.

2 червня 2014 р. НБУ продовжив обмеження до 1 вересня. Стрімке знецінення гривні загострило проблему неповернення валютних кредитів. Позичальники вимагали їх конвертації в гривню за курсом на момент укладення угоди, але МВФ попередив, що вона є неприпустимою і завадить наданню II траншу. Всього було прострочено виплату кредитів на суму 100 млрд грн, що разом з відтоком депозитів призвело до неможливості банків кредитувати економіку. Тому НБУ хотів заборонити дострокове зняття вкладів, що посилювало б стійкість банків і стимулювало б довгострокове кредитування. У червні їх відтік припинився і вони зросли на 0,4% (гривневі – на 3,3%), а курс був нижче 12 грн/дол. завдяки адмінзаходам.

18 червня 2014 р. С. Кубів пішов у відставку. Він увів тимчасові адміністрації до 9 банків, як крупних («Брокбізнесбанк» і «Форум»), так і дрібних («Реал Банк», «Інтербанк», «Меркурій» та ін.)²¹² і самоусунувся від підтримки курсу гривні. Їх уведення лише стало тягарем для ФГВФО і не допомогло врятувати жодного банку. Але чистку фінансового ринку експерти назвали одним з його досягнень, бо Україна не потребувала аж 180 банків. Не вдалося С. Кубіву й стабілізувати курс. З 24 лютого до 19 червня 2014 р. вартість долара виросла на 32% (з 8,9 до 11,87 грн)²¹³. При ньому НБУ не здійснював валютних інтервенцій через брак коштів і вимоги МВФ і стримував девальвацію гривні лише адмінзаходами, обмежив можливість для спекуляцій та зменшив щоденний обсяг торгів на міжбанку до \$200 млн.

²¹¹ Річний звіт Національного банку України за 2014 рік / гол. ред. Б.В. Приходько. – К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2015. – С. 69.

²¹² Так само. – С. 18.

²¹³ Архив курсов НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://index.minfin.com.ua/arch/?nbu&2014-06-19>.

Також він повернув до НБУ частину команди В. Стельмаха (наприклад, О. Щербакову, а головою Ради НБУ став С. Буковінський). Втім, частина рішень НБУ була підтримана експертами (створення департаменту реформування банківської системи, який очолив В. Рашкован). Однак банкіри загалом критикували діяльність С. Кубіва за непрозоре прийняття рішень, надання кредитів тільки державним і найбільшим банкам та наближеному до нього О. Бахматюку («Фінансова ініціатива», «VAB Банк»), що було проявом корупції. З «Приватбанком» та «Дельта Банком» діяв принцип *to big to fail* («занадто великий, щоб дати лопнути») ²¹⁴. Також його критикували за недостатню підготовку, бо він очолював невеликий «Кредобанк», а Голові НБУ необхідне комплексне макроекономічне розуміння процесів ²¹⁵. Але банкіри вважали, що він не приймав важливих рішень, а лише представляв НБУ і слухняно виконував вказівки «зверху».

19 червня 2014 р. Головою НБУ стала В. Гонтарева, наближена до нового Президента П. Порошенка. Вона працювала в інвестиційних компаніях і не мала досвіду управління великим банком. Експерти боялись, що їй бракує компетентності для такої посади і вона буде просто виконувати президентські розпорядження. Однак П. Порошенко постійно захищав свою креатуру і казав, що вона талановита і всьому навчиться. Вона назвала своєю метою очищення банківської системи від проблемних банків і активів (для виявлення проблем провела стрес-тестування 35 банків ²¹⁶, що мали 80% активів) та обіцяла реформувати її за зразком ЄС і зупинити відтік депозитів.

1 липня 2014 р. почав діяти Закон України «Про уникнення фінансової катастрофи», який з 1 серпня обклав доходи за депозитами понад 20 тис. грн

²¹⁴ НБУ видав банкам понад 101 млрд грн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/ECONOMICS/nbu-vidav-bankam-ponad-101-mlrd-griven-kreditiv-refinansuvannya-145602_.html.

²¹⁵ Что сделал Степан Кубив за 100 дней [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://delo.ua/finance/chto-sdelal-stepan-kubiv-za-100-dnej-na-postu-glavy-nbu-238066/?supdated_new=1439450138.

²¹⁶ Річний звіт Національного банку України за 2014 рік / гол. ред. Б.В. Приходько. – К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2015. – С. 13.

податком у 15%, понад 1 млн грн – 20%²¹⁷. Деякі великі банки, що й так мали труднощі з залученням вкладів, компенсували вкладниками втрати від нього (почав це «Приватбанк»). В. Гонтарєва штрафувала банки за несвоєчасне повернення депозитів на 1% від суми за день затримки. Також за її участі відбулись переговори з ЄС та МВФ, які вирішили продовжити кредитування України. Ця новина позитивно вплинула на ситуацію на фінансовому ринку. ФГВФО запевнив, що не буде зменшувати гарантовану суму попри наявність великих проблемних банків та оголосив, що вона повністю покрила зобов'язання 16 збанкрутілих банків перед 99,3% вкладників. 29 липня 2014 року НБУ заборонив банкам купувати валюту на міжбанку для повернення валютних депозитів. У результаті вони перестали видавати їх у доларах і втратили можливість їх купівлі для спекуляції. Також НБУ скасував обмеження на перекази іноземної валюти за кордон до 15 тис. грн на добу і 150 тис. грн на місяць, що заважали підприємствам-імпортерам. Зміна керівництва НБУ та успішні переговори з МВФ сприяли тимчасовій стабілізації. На початку липня 2014 р. долар подешевшав до 11,7 грн, але до кінця місяця подорожчав до 12,3 грн. Як і раніше, НБУ не робив інтервенцій.

У серпні 2014 р. було затверджено Стратегічну програму реформування банківської системи та НБУ²¹⁸, яка була розрахована до 2024 р. і передбачала поетапне збільшення статутного капіталу банків до 500 млн грн. Також у серпні стало відомо, що незабаром надійде II транш від МВФ (\$1,5 млрд) та \$0,5 млрд від Всесвітнього банку, адже всі вимоги кредиторів були виконані. Ці кошти мали поповнити резервів НБУ. Також уряд оголосив про скорочення держборгу до \$69,5 млрд. 14 серпня НБУ виділив на підтримку 13 банків ще 2,6 млрд грн та підняв ставку рефінансування з 15% до 17,5%. Затягування МВФ надання допомоги посилювало напругу на фінансовому

²¹⁷ З сьогоднішнього дня доходи українців з депозитів оподатковуються [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ru/news/-/329070/>.

²¹⁸ Річний звіт Національного банку України за 2014 рік / гол. ред. Б.В. Приходько. – К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2015. – С. 19.

ринку. Якщо 1 серпня долар на міжбанку коштував 12,35 грн (готівковий - 12,5 грн), то 11 серпня він подорожчав до 13,2 грн (готівковий – до 14 грн). НБУ намагався стабілізувати курс, але невдало. Він продав на міжбанку \$150 млн і обіцяв жорсткі заходи, якщо не вдасться урегулювати його ринковими методами. В. Гонтарєва стверджувала, що передумов для курсу 13 грн/дол. немає, і що це винятково результат паніки. У підсумку НБУ був змушений почати валютні інтервенції, але долар продовжував дорожчати і закінчив серпень на позначці 14,8 грн/дол. Офіційний курс встановив антирекорд – 13,6 грн/дол. (на 70% більше, ніж на початку 2014 р.). У відповідь НБУ ввів додаткові адмінзаходи²¹⁹ – тепер експортери мали продавати 100% валютних надходжень. А. Яценюк виступив з заявою, що після отримання II траншу очікує середньорічний курс 12 грн/дол. 27 серпня, після подорожчання готівкового долара до 15 грн, В. Гонтарєва провела першу нараду з представниками 40 найбільших банків для пошуку способів стабілізації курсу, після якої заявила, що скоро гривня зміцниться до 12,5-13 грн/дол. і підтвердила слова прем'єра. Агентство Fitch зазначило, що кредити від МВФ є єдиним джерелом фінансування і способом уникнення дефолту. Влада планувала отримати III і IV транші на суму \$2,2 млрд до кінця 2014 р.

4 вересня 2014 р. надійшов II транш від МВФ (\$1,4 млрд)²²⁰. А. Яценюк обіцяв, що до кінця року Україна отримає \$10,7 млрд, з яких \$9,2 млрд підуть на погашення боргу для уникнення дефолту, і відзначив зниження курсу 1 вересня на 90 коп. – до 13,3 грн/дол. 1 вересня НБУ для заспокоєння ринку заборонив видачу іноземної валюти через картки і ввів постанову про конвертацію зарубіжних переказів у гривню. В результаті 3 вересня був досягнений обіцяний В. Гонтарєвою курс – 12,5 грн/дол., однак потім долар знову подорожчав до 15 грн, попри продаж НБУ \$300 млн. НБУ 22 вересня відмовився від конвертації переказів і 100% продажу валюти експортерами

²¹⁹ Річний звіт Національного банку України за 2014 рік / гол. ред. Б.В. Приходько. – К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2015. – С. 19.

²²⁰ Так само. – С. 20.

(ввів 75%)²²¹ та призначив кураторів у системні банки. Мінфін погіршив прогноз і обіцяв стабілізацію курсу на рівні 13 грн/дол. 24 вересня НБУ знову провів переговори з банкірами і домовився про курс 12,95 грн/дол., тому долар за день подешевшав на 1,5 грн – до 13,5 грн (готівковий - до 14,4). 25 вересня П. Порошенко заявив, що зробить все, щоб припинити атаку спекулянтів і «чорних трейдерів» на гривню, яких звинуватив у її знеціненні до 15 грн/дол. Під тиском Президента міжбанк та банки тримали курс 12,95-13,4 грн/дол. (готівковий долар коштував 14,6 грн). Експерти пояснювали підвищення зусиль влади та НБУ (витратив у вересні \$750 млн) наближенням парламентських виборів (26 жовтня 2014 р.), після яких курс відпустять.

У жовтні 2014 р. Україна витратила \$1,7 млрд на погашення євробондів (до кінця року – ще \$2,1 млрд), а НБУ продав \$450 млн «Нафтогазу» для закупівлі газу. Водночас, РФ могла почати вимагати \$3 млрд, надані у грудні 2013 р. Однак, Мінфін обіцяв надходження рятівного траншу в грудні і підрахував, що у 2014 р. Україна поверне \$8 млрд²²², а у 2015 р. – \$5,2 млрд.

У жовтні НБУ збільшив рефінансування у 2,6 раза (надав 11 банкам 10 млрд) та строки його повернення, оголосив про намір врятувати крупний «VAB Банк» і заявив, про 5,5% відтік вкладів. Екс-міністр економіки В. Суслів відмітив, що вони не зростають через валютні обмеження. У жовтні НБУ тримав обіцяний Президентом курс 13,4 грн/дол. за рахунок інтервенцій на \$3,2 млрд²²³ (резерви скоротились до \$12,6 млрд), оголосив війну «чорному ринку», передав МВС список обмінників і навіть після виборів продавав долари, але менше. Банкіри боялись знецінення гривні на 30% і казали, що за курсу вище 14 грн/дол. вдасться врятувати мало банків²²⁴.

²²¹ Річний звіт Національного банку України за 2014 рік / гол. ред. Б.В. Приходько. – К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2015. – С. 20.

²²² Так само. – С. 54.

²²³ НБУ в октябрі потратив на удержання гривни 3 млрд [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ru/news/-/338309/>.

²²⁴ При курсі 14 грн за долар багато банків спасти не вдасться [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ru/news/-/337553/>.

12 листопада нарешті приїхала місія МВФ, яка обіцяла III і IV транші на початку 2015 р. Експерти відзначали, що резерви НБУ скінчаться навесні, тому необхідне негайне отримання кредитів. Влада прагнула збільшення їх обсягів від МВФ, бо у 2014 р. отримала \$9 млрд і віддала \$14 млрд боргів. На фоні скорочення резервів, наближення зими і витрат на газ та затримки траншу, НБУ було все важче утримувати курс. З 5 листопада він робив щоденні валютні інтервенції по \$5 млн, а 3 листопада зняв частину обмежень, що блокували роботу бізнесу (дозволив імпортерам купувати валюту без ввезення товарів до України). Як тільки НБУ послабив тиск на міжбанк, долар подорожчав до 15,6 грн. Нова зустріч Голови НБУ з банкірами призвела до узгодженого рішення тримати курс 15-16 грн/дол. без нових обмежень. Тепер вона обіцяла долар по 14 грн і 21 листопада скоротила суму продажу валюти до \$3 млн, тому він подорожчав до 16 грн.

Також у листопаді після чергових гучних банкрутств – «VAB Банку»²²⁵ та «CityCommerceBank» посилилась критика НБУ, бо він не врятував жодного банку, попри їх рефінансування на величезну суму. Екс-міністр фінансів В. Пинзеник зазначив, що банківська система потребує негайного оздоровлення, але не методами В. Гонтаревої (кілька хвиль запізненого рефінансування і як наслідок – 35 банкрутів і спустошений ФГВФО). В Україні не очікували краху цих двох банків. Гроші 96% вкладників повернули, а ось кошти підприємств-клієнтів – ні. Але платило за помилки НБУ населення: ФГВФО брав кошти з бюджету. За численні банкрутства ніхто не був покараний²²⁶, хоча власники банків і наглядачі (незрозуміло, навіщо НБУ утримував департамент нагляду) відомі. НБУ потребував докорінної реформи, бо бачив, що ці банки на межі банкрутства, але давав їм кредити і оголосив про нього лише після виведення всіх активів.

²²⁵ Річний звіт Національного банку України за 2014 рік / гол. ред. Б.В. Приходько. – К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2015. – С. 20.

²²⁶ Лямець С. Банкрутства банків як дзеркало «професіоналізму» НБУ / С. Лямець [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2014/11/24/508162/>.

3 грудня 2014 р. НБУ надав ФГВФО 10 млрд грн та 18 млрд банкам. Відтік депозитів продовжувався: за грудень знято 10% коштів, а за рік – 126 млрд грн і \$8,7 млрд – 22% і 37%²²⁷. Транш від МВФ мав надійти лише у лютому 2015 р., тому НБУ оголосив, що не буде витрачати валюту ні на що, окрім щоденних аукціонів, попросив банки тримати курс 16 грн/дол. та уклав з ними меморандум про перевід валютних кредитів у гривню за курсом 8 грн/дол., що мало зменшити попит на долар і повернути їм частину кредитів. Але долар дорожчав: у середині грудня коштував 18 грн, а 31 грудня – 19 грн (офіційний курс досяг 15,77 і виріс за 2014 р. у 2 рази). А. Яценюк обіцяв Бюджет-2015 з курсом 17 грн/дол., Президент – долар по 17 грн після траншу МВФ, В. Гонтарева – продовження аукціонів і пошуку рівноважного курсу, а ЗМІ прогнозували подорожчання долара і бюджет з курсом 21-23 грн/дол.

МВФ заявив, що Україні треба \$20 млрд, щоб пережити 2015 р., бо у 2014 р. її ВВП впав на 7,5%, інфляція зростає до 25%, а валютні резерви НБУ зменшились з \$16 млрд до \$7 млрд. Однак, виплати \$10 млрд боргів, розрахунки за газ і напівмертві банки означали, що їй не вистачить цієї суми.

Отже, пріоритетом НБУ у 2014 р. були спроби стабілізації курсу та порятунку банків. Через різні причини він не впорався з цим: за 2014 р. гривня знецінилась у 2,5 рази, 27 банків збанкрутувало, збиткових стало у 2,6 рази більше – 52. Він зміг лише загальмувати девальвацію гривні. Відповідно, умови роботи банків у 2014 р. були дуже несприятливими. 1 січня 2014 р. було 180 банків (5 – державні)²²⁸, а 1 січня 2015 р. – 163 (25% з них – проблемні). Банки з українським приватним капіталом склали 47%, російським – 15%, іноземним – 17%, державним – 22%.

Хоч вони мали досвід 3 криз, цього разу він не допоміг, бо нова криза загрожувала існуванню України і була настільки всеохопною, що окремі

²²⁷ Річний звіт Національного банку України за 2014 рік / гол. ред. Б.В. Приходько. – К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2015. – С. 34.

²²⁸ Чкан А.С. Державне регулювання банківського сектора України: стан, проблеми та перспективи / А.С. Чкан // Держава та регіони: науково-виробничий журнал. – Запоріжжя: Класич. приватний ун-т, 2014. – С. 17.

банки без допомоги держави не мали шансів уціліти. Вона була неминучою з огляду на зростання боргового тягаря і скорочення її валютних запасів, але вуличні бої в Києві, силова зміна влади й еліт та військова інтервенція РФ багатократно посилили її негативний ефект і могли призвести до знищення української економіки. Зрозумівши це, власники банків скуповували долари і виводили їх за кордон. Кредити від НБУ були використані з тією ж метою, а ошукані вкладники залишені напризволяще. Добросовісні банкіри теж не могли працювати – відтік вкладів поставив їх на межу банкрутства.

Першим у 2014 р. збанкрутував банк «Даніель», що належав І. Рожку і мав проблеми з 2012 р.: 17 січня до нього введено тимчасову адміністрацію. Отриманого у 2013 р. кредиту від НБУ було недостатньо, щоб відновити роботу, а серед вкладників піднялася паніка і вони масово забирали гроші.

Потім збанкрутували великі «Імексбанк» (27 січня) і «Брокбізнесбанк» (належав С. Курченку, якого називали «казначеем сім'ї Януковича», заборгував 275 тис. осіб 2,7 млрд грн). Їх покинули крупні клієнти, виникли проблеми з видачею коштів і до них була введена тимчасова адміністрація²²⁹. Експерти казали, що після падіння режиму В. Януковича С. Курченко перетворив активи в долари і вивів їх закордон, та боялися, що крах крупних банків спровокує хвилю паніки, яка знищить банківську систему. Збанкрутував і інший банк Курченка – харківський «Реал Банк» (47 місце). З подібними проблемами зіткнулися й інші банки: у січні вони мали прибуток (800 млн грн), а в лютому – збитки у 3,5 млрд грн. У лютому банки залучили 105 млрд грн, але населення знімало набагато більше коштів, ніж вкладало.

14 березня 2014 р. збанкрутували «Форум» і «Меркурій» (невеликий харківський банк, належав О. Олійнику)²³⁰. «Форум» був у групі найбільших, діяв з 1994 р., належав В. Новінському і роками накопичував проблемні кредити. ФГВФО запевнив, що накопичених 8,2 млрд грн вистачить усім.

²²⁹ Річний звіт Національного банку України за 2014 рік / гол. ред. Б.В. Приходько. – К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2015. – С. 16.

²³⁰ Так само. – С. 17.

Доля всіх проблемних банків була схожою: спочатку вони ставали неплатоспроможними, потім НБУ вводив до них тимчасову адміністрацію для пошуку інвесторів і погашення боргів, а через 3-6 місяців ліквідував їх. Навесні 2014 р. збанкрутувала й низка невеликих банків, що не мали значних активів і не витримали кризи: у квітні – київський «Інтербанк» (139 місце), у травні – «Промекономбанк», «Південкомбанк» (діяв з 1990 р. і з активами у 6 млрд грн займав 34 місце), луцький «Західінкомбанк» (найбільший банк Західної України, що діяв з 1993 р. і належав сину соратника В. Януковича Ю. Іванющенка), полтавський «Автокразбанк». 25 березня НБУ ліквідував у 12 банках конвертаційні центри, які відмили 142 млрд грн.

Після анексії Криму українські банки почали згортати свою діяльність там. Оголошення О. Турчиновим АТО 14 квітня 2014 р. прискорило закриття відділень у Криму і окупованих частинах Донбасу, що завершилось у червні і спричинило скорочення високоліквідних активів банків на 3,8%²³¹. Загалом, їхні збитки від анексії Криму склали 22 млрд грн. У березні та квітні відтік депозитів склав 3%, що не завадило їм отримати прибуток у 650 млн грн.

6 травня 2014 р. НБУ припинив діяльність банків у Криму до завершення російської окупації. Купюри, що лишилися там, були зіпсовані фарбою і вилучалися без компенсації²³². У травні вкладникам «Реал Банку», «Брокбізнесбанку», «Меркурію» і «Форуму» було видано 500 млн грн.

Влітку 2014 р. банки продовжували втрачати вклади і брали більше кредитів НБУ (за I півріччя взяли 120 млрд грн - у 1,7 раза більше, ніж за весь 2013 р.). Утім, В. Гонтарева зазначила, що криза ліквідності в липні пішла на спад і населення вже не знімає у паніці гроші. Але допомога надавалась лише державним і великим банкам, а маленькі не могли впоратися з кризою і стояли на межі зникнення. За півроку банки зазнали збитків на 10,3 млрд грн.

²³¹ Аналітичний огляд банківської системи України за 2014 рік / НРА «Рюрік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_4_kv_2014.pdf. – С. 4.

²³² Річний звіт Національного банку України за 2014 рік / гол. ред. Б.В. Приходько. – К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2015. – С. 18.

Тому влітку 2014 р. «банкопад» продовжувався: 18 червня збанкрутував «Старокиївський Банк» (127 місце, діяв з 1991 р.); 24 червня – крупний банк «Фінансова Ініціатива» (з 19 млрд активів займав 16 місце, належав О. Бахматюку²³³ і заборгував 65 тис. осіб 4 млрд грн, причому відшкодування отримали лише 92%); 16 липня – «Фінростбанк», 17 липня – «Єврогазбанк» (56 місце, належав экс-голови Нафтогазу О. Івченку). У серпні збанкрутували невеликі «Золоті ворота», «УФС» і середній «Терра Банк» (42 місце)²³⁴ - 16-й банкрут з початку року, що діяв з 1996 р. і належав С. Клименку та М. Луцькому. Він заборгував 2 млрд грн, а ФГВФО повернув лише 1,4 млрд. Вкладники звинуватили М. Луцького у його розоренні і крадіжці коштів. Позитивним моментом червня стало зростання гривневих депозитів на 3,3%.

Експерти прогнозували подальший крах банків, бо вони залишалися слабкими і чинників їх посилення не було. Навпаки, вони підняли ставки по депозитах і мали проблемні кредити, що загрожувало їх стійкості. На думку О. Жолудя, зростання кількості неплатоспроможних банків стало не лише наслідком знецінення гривні та відтоку вкладів. Просто НБУ став жорсткіше оцінювати їх. Якщо раніше банк міг не видавати вчасно кошти, а НБУ не реагував, то тепер, якщо він не крупний, негайно оголошувалась ліквідація²³⁵.

Після введення 24 липня 2014 р. надзвичайного режиму роботи банківської системи на Донбасі та в Криму, банки прискорили закриття відділень. Найбільш поширений там «Приватбанк» закрив їх до 7 липня.

У серпні «Укркресімбанк» повернув 3 млрд грн НБУ. Він займав III місце за активами (126 млрд грн) та I за депозитами юросіб (60 млрд) і був найнадійнішим з крупних банків, хоча зазнав 2014 р. збитків у 10 млрд. Але у

²³³ Фонд гарантування ввів тимчасову адміністрацію в банк «Фінансова ініціатива» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/news/-/353179/>.

²³⁴ Річний звіт Національного банку України за 2014 рік / гол. ред. Б.В. Приходько. – К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2015. – С. 19.

²³⁵ Чому банків-банкрутів в Україні ставатиме лише більше [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ru/news/-/332874/>.

квітні 2015 р. він не здійснив виплати за єврооблігаціями і просив відстрочку, через що Fitch знизило його рейтинг до RD (обмежений дефолт)²³⁶.

Восени 2014 р. відбулися чергові гучні банкрутства: 3 вересня - київського «Актив-Банку» (47 місце), 17 вересня – «АктаБанку» (38 місце, звинувачувався НБУ у відмиванні 65 млрд грн у 2012-2014 рр.); 21 листопада - системного «VAB Банку» (16 місце) та «CityCommerceBank»²³⁷ (44 місце). Також до кінця 2014 р. збанкрутувало багато невеликих банків: «Порто Франко», «Демарк» (виплачував зарплати бюджетникам Чернігова та заборгував 1,5 млрд грн), «Експобанк» (54 місце), «Грін Банк» (ліквідований за відмивання у 2013-2014 рр. 20 млрд грн), «Прайм Банк» (за відмивання коштів), «Аксиома», «Інтеркредитбанк», «Меліор Банк», «БГ Банк», «Легбанк», «ВБР», «Камбіо». Причини їх краху – проблемні кредити, ризикова діяльність, відмивання коштів або виведення активів власниками.

Однією з найскандальніших стала історія банкрутства «VAB Банку» (діяв з 1992 р., мав 16 місце з активами у 23 млрд грн і борг 10 млрд). НБУ хотів його врятувати і узгодив з власником О. Бахматюком програму рекапіталізації. Однак 21 листопада 2015 р. у нього та «CityCommerceBank» (діяв з 2010 р., 44 місце, борг 2 млрд) були введені тимчасові адміністрації²³⁸, а ліквідація почалась 20 березня. Спільним для них було погане управління та конфлікт інвесторів. «CityCommerceBank» – це колишній «Конверс-банк», що належав російському олігарху В. Антонову, який втік до Лондона, а контроль над банком перейшов до Н. Аркаллаєва, соратника В. Януковича. Тому його крах був очікуваним²³⁹. Історія «VAB Банку» була іншою. О. Бахматюк відвоював його у С. Максимова в ході корпоративних воєн у 2011 –

²³⁶ В одному з великих державних банків – серйозні проблеми [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://expres.ua/news/2015/04/19/132638-odnomu-dvoh-velykyh-derzhavnyh-bankiv-seryozni-problemy>.

²³⁷ Річний звіт Національного банку України за 2014 рік / гол. ред. Б.В. Приходько. – К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2015. – С. 20.

²³⁸ Так само. – С. 21.

²³⁹ Яка доля чекає на Сітікомерсбанк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2014/05/30/460169/>.

2013 рр. і отримав вже нестійкий «VAB Банк»²⁴⁰, що залишався проблемним.

Рейтингове агентство Standard&Poor's очікувало росту частки проблемних банків до 50%, бо відтік вкладів з початку 2014 р. досяг 126 млрд грн (1/4 гривневих) і \$9 млрд (1/3 валютних) і був критичним для них.

У грудні 2014 р. НБУ законодавчо закріпив порядок визначення системно важливих банків²⁴¹ та критерії (розмір, ступінь фінансових взаємозв'язків, напрями діяльності). Системними було визначено 8 банків: «Приватбанк», «Ощадбанк», «Укрексімбанк», «Дельта Банк», «Райффайзен Банк Аваль», «Укрсоцбанк», «Промінвестбанк», «Сбербанк Росії».

Загалом банківська система за 2014 р. зазнала збитків у 52,9 млрд грн²⁴², але її чисті активи зросли на 3% (до 1317 млрд грн). Кількість збиткових банків зростає до 52. Найбільших збитків зазнали «VAB Банк» (10 млрд грн), «Укрексімбанк» (9,8 млрд), «Ощадбанк» (8,2 млрд), «CityCommercBank» (4 млрд) та «Промінвестбанк» (3 млрд). Водночас, деякі банки змогли під час кризи отримати прибуток. Найприбутковішими були «СітіБанк» (1,4 млрд грн), «Приватбанк (749 млн) та «ВТБ Банк» (643 млн). До 39 банків було запроваджено тимчасову адміністрацію. Залишилось 163, хоча рівень розвитку банківської системи визначається не за кількістю банків, а за їх стійкістю і якістю послуг. Ненадійність банків у 2014 р. підірвала довіру до них. Все більше людей відмовлялося від банківських послуг, а обсяг готівки поза банківською системою за рік зріс на 20%²⁴³. Фінансовий стан банків невпинно погіршувався (капітал зменшився на 45 млрд грн, клієнтська база – на 46%). Щоб уціліти, вони потребували кредитів від НБУ і залучили у

²⁴⁰ Лямець С. Банкрутства банків як дзеркало «професіоналізму» НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2014/11/24/508162/>.

²⁴¹ Річний звіт Національного банку України за 2014 рік / гол. ред. Б.В. Приходько. – К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2015. – С. 76.

²⁴² Аналітичний огляд банківської системи України за 2014 рік / НРА «Рюрік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_4_kv_2014.pdf. – С. 5.

²⁴³ Так само. – С. 17.

2014 р. 222 млрд грн під 15%. Через брак коштів банки на 20% зменшили кредитування підприємств та на 1/3 обсяг довгострокових кредитів (через повільне відновлення будівельної галузі). Таким чином, основними проблемами для банків у 2014 р. стали: відтік депозитів на фоні девальвації гривні, погіршення воєнно-політичної ситуації, зниження довіри та зростання проблемної заборгованості у 2 рази – до 136 млрд грн (14% кредитів). Конфлікт банків і валютних позичальників так і не був вирішений.

Отже, 2014 р. був жахливим для української економіки: ВВП впав на 7,5%, гривня знецінилася вдвічі, інфляція зросла з 1% до 25%. Кількість банків скоротилася з 180 до 163²⁴⁴ (52 зазнали збитків у 56 млрд грн). Допомога МВФ була надважливою для виживання економіки, але замалою для порятунку банків при падінні виробництва і скороченні притоку валюти.

У 2015 р. економічні умови, в яких діяли 163 банки (див. додаток Д), стали ще більш несприятливими. Зокрема, інфляція досягла рекордного рівня 1995 р. і склала 46% (попри прогнозовані урядом і МВФ 25%), що було відіграванням ринком девальвації гривні у 2014 р. ВВП України лише за підрахунками уряду за рік впав на 10,4%²⁴⁵. Хоча уряду і НБУ вдалося вперше за 5 років зменшити дефіцит платіжного балансу майже до нуля, але це робилось за рахунок кредитів та скорочення імпорту газу. Погіршувались показники у всіх галузях економіки, що свідчило про поступову її руйнацію. Продовжували падати ціни на експортні товари (зокрема, на металургійну продукцію на 30-40%), що призвело до постійного зменшення надходження валюти в Україну. Тому не дивно, що населення в умовах девальвації гривні у 3 рази, скорочення реальних доходів та зростання цін у 2-3 рази, все менше користувалося банківськими послугами і знімало вклади. Відповідно, банки швидко втрачали кошти і банкрутували. Вони постійно підвищували

²⁴⁴ Жам О.Ю. Дослідження та аналіз стану банківської системи України / О.Ю. Жам, Р.Г. Крутін / Проблеми підвищення ефективності інфраструктури: збір. наук. праць. – К.: Вид. НАУ, 2015. – Вип. 40. – С. 46.

²⁴⁵ ВВП у 2015 році впав на 10,4% – звіт уряду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2016/02/2/579241/>.

відсотки, але клієнти забирали більше коштів, аніж вкладали. Підвищення ставки за кредитами зробило їх фактично недоступними для бізнесу, що було суттєвою перешкодою на шляху відновлення зростання економіки. Основним завданням банків на 2015 р. стало не отримання прибутку чи кредитування бізнесу, а виживання і скорочення потенційних збитків.

Як і у 2014 р., у 2015 р. на ринку банківських послуг лідирували «Приватбанк» (46,3%), «Ощадбанк» (31,2%), «Райффайзен Банк Аваль» (6,5%), «УкрСиббанк» (3,1%) і «ПУМБ» (2,9%). Відповідно, вони отримали найбільші кредити від НБУ: «Приватбанк» – 23 млрд грн, «Ощадбанк» – 20 млрд, «Дельта Банк» – 10 млрд, «Фінансова Ініціатива» – 8 млрд.

Початок 2015 р. ознаменувався боями за Донецький аеропорт, що тривали до 21 січня і стало додатковим дестабілізуючим фактором: охоплені панікою українці знову масово купували долари, не звертаючи уваги на курс. 8 січня 2015 р. в Україну знову прибула місія МВФ, але виділення коштів було під питанням. А. Яценюк заявив, що в 2015 р. Україна повинна виплатити \$11 млрд²⁴⁶, тому для уникнення жорсткого дефолту має позичити ще \$15 млрд і реструктуризувати борг. Голова МВФ К. Лагард та Д. Сорос закликали збільшити допомогу їй. НБУ продовжував кредитування банків та фінансування ФГВФО, що заборгував 30 млрд. Долар розпочав 2015 р. з 16,37 грн/дол. на міжбанку, а готівковий коштував 19 грн і дорожчав.

16 січня 2015 р. В. Гонтарева нарешті відгукнулась на запрошення нардепів і прийшла до Верховної Ради для звіту. У виступі Голова НБУ наголошувала на тому, що витoki повномасштабної фінансової кризи сягають десятилітньої давності, а історія України була нагромадженням величезних макроекономічних дисбалансів, тобто невідповідності між обсягом виробництва та споживання, які покривалися нарощуванням боргів. За її словами, дефіцит платіжного балансу у 2013 р. досягнув \$16,5 млрд. Тільки на підтримку штучного курсу 8 грн/дол. витрачено \$23 млрд. Вона

²⁴⁶ Україна повинна виплатити 11 млрд у 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/01/13/7054932/>.

наголосила, що фіксований курс, який вбивав конкурентоспроможність економіки і не давав економічних стимулів для зростання експорту, імпортозаміщення, енергозбереження, був шляхом до фінансової прірви. Тому у спадок нова влада отримала ці дисбаланси та банківську систему, яка майже не функціонувала 6 років²⁴⁷. Зрозуміло, що безкінечно це тривати не могло, а каталізатором кризи стала спочатку анексія Криму, а потім справжня кривава війна на Донбасі. Звідси і депресія економічної активності і погіршення стану державних фінансів і як результат – напруга на грошово-кредитному ринку, зниження довіри до банків та гривні, падіння ВВП на 7,5%, девальвація гривні, відтік третини депозитів і скорочення валютних резервів до \$7,5 млрд. Натомість В. Гонтарєва визнала, що в Україні всі знають, що основною функцією НБУ є забезпечення стабільності гривні. Тому вона поставила риторичне запитання: чи міг він самотужки впоратися з цими безпрецедентними викликами? Вона вважала незаперечним той факт, що утримання курсу гривні є спільним завданням уряду та НБУ, тому що він не може створювати платіжний баланс країни, бо не може замінити собою промисловість, експортерів, митницю і Податкову службу, від яких і залежить стабільність гривні. Оскільки курс – це лише дзеркало того, що відбувається в економіці, то НБУ міг тільки закрити дисбаланси за рахунок валютних резервів або вводити тимчасові обмеження. Вона також нагадала, що ще до її приходу гривня девальвувала на 50%, а вона стабілізувала її у серпні на рівні 12 грн/дол. Але наприкінці серпня розпочалася справжня війна, а з нею і новий виток девальвації, спричинений величезним попитом на валюту. Виправдовуючи політику НБУ, В. Гонтарєва нагадала, що 2 місяці він утримував стабільний курс за рахунок адмінзаходів і валютних інтервенцій²⁴⁸, ввів жорсткі обмеження, ретельну перевірку імпортних контрактів та 75% продаж валюти. Вона рішуче заперечила друк НБУ 100

²⁴⁷ Стенограма засідання Верховної Ради від 16 січня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2015/01/16/522059/>.

²⁴⁸ Так само.

млрд грн і надання їх банкам, на які вони купували валюту і виводили за кордон. За її словами, при ній банки повернули на 1 млрд грн більше, ніж взяли. Також вона згадала про щотижневі інтервенції за курсом 12,95 грн/дол. для поповнення кас банків і задоволення попиту імпортерів, на що витратила \$1,3 млрд. Ще \$8,6 млрд НБУ напряду продав «Нафтогазу». На запитання, коли НБУ нарешті визнає, що єдиним діючим курсом в країні є курс «чорного» ринку, який вже досяг 20,5 грн, вона відповіла, що НБУ не може впливати на ситуацію валютними інтервенціями, тому діє через адмінзаходи. А коли є обмеження, то відразу з'являється «чорний» ринок. Вона пообіцяла що НБУ в ході нарад з банкірами шукатиме рівноважний курс і зробить все можливе для стабілізації ситуації²⁴⁹. Але депутати не повірили їй і звинуватили в навмисному знеціненні гривні, аби дехто отримав надприбутки, спекулюючи долларом. Депутат О. Ляшко обсипав її доларами і звинуватив, що вона або непрофесійна, або корумпована. Виступ Голови НБУ не додав впевненості бізнесу та населенню: попит на доллар постійно зростає. До кінця січня він подорожчав до 16,4 грн, але реальні угоди проводилися за курсом 21-22 грн, а готівковий доллар коштував на «чорному» ринку 21 грн. Фактично, існували 4 курси долара – офіційний (16,15 грн), міжбанківський, готівковий у відділеннях банків та реальний курс «чорного» ринку, щоденний обсяг торгів на якому складав \$200 млн. НБУ нарешті визнав цю проблему і заявив, що вона буде вирішена після розширення пропозиції валюти, та анонсував встановлення єдиного курсу.

У лютому також основним фактором тиску на банківську систему були бойові дії (бої за Вуглегірськ і його окупація 29 січня – 5 лютого 2015 р., оточення бойовиками м. Дебальцево та бої за нього, що попри підписання Других Мінських домовленостей точилися до 18 лютого і завершилися окупацією). НБУ продовжив кредитувати банки (7 установ отримали 5 млрд),

²⁴⁹ Стенограма засідання Верховної Ради від 16 січня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2015/01/16/522059/>.

підняв 5 лютого облікову ставку з 14% до 19,5% і ставку рефінансування з 17,5% до 23% та визнав 6 лютого неплатоспроможним банк «Надра». В. Гонтарева закликала банки активніше кредитувати економіку і зазначила, що вони мають ресурс у 30 млрд грн і не роблять цього через високі ризики.

12 лютого 2015 р. місія МВФ заявила про підписання з Україною на 4 роки нової програми кредитування на \$17,5 млрд²⁵⁰ (загалом завдяки цьому вона мала отримати \$40 млрд). Засідання ради директорів МВФ щодо виділення I траншу очікувалось 11 березня. Міністр фінансів Н. Яресько заявила, що ця угода знімає питання про можливий дефолт, сприятиме реструктуризації держборгу та залученню нових кредитів. За її словами, у 2015 р. США надасть Україні \$2 млрд, а ЄС – 2,2 млрд євро. Тим не менш, чергова відстрочка кредиту загострила і так вибухонебезпечну ситуацію на валютному ринку. НБУ не мав чим утримувати гривню, бо його резерви скоротились до \$6 млрд. Для України надзвичайно важливо було отримати кредит минулого року, але після весни вона нічого не отримувала, бо уряд не провів жодної реформи і МВФ грошей не дав. Після появи інформації про намір НБУ відмовитися від встановлення індикативного курсу курс міжбанку перевищив 23,3 грн, готівковий долар подорожчав до 22 грн. Фінансовий експерт Б. Кушнірук прогнозував укріплення гривні з 22 до 20 грн/дол.²⁵¹ після визнання НБУ її реального курсу і відпуску її у «вільне плавання». 5 лютого НБУ припинив щоденні індикативні аукціони для визначення рівноважного курсу. Міжбанк відреагував на це подорожчанням долара до 23-25 грн (готівковий купували за 24 грн). В. Гонтарева зазначила, що МВФ задоволений рішенням НБУ, та пообіцяла, що гривня не девальвує до 25 грн/дол., бо передумов для цього немає. О. Охріменко назвав це рішення правильним, але запізнлим. На його думку, воно мало призвести до зростання курсу долара до 25 грн/дол., але відтепер він принаймні з'явився в

²⁵⁰ Україна домовилася з МВФ про надання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 17,5 млрд <http://www.pravda.com.ua/news/2015/02/12/7058284/>.

²⁵¹ «Вільне плавання» гривні призведе до її зміцнення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/news/-/343904/>.

обмінниках, що робило можливою його вільну купівлю і мало зменшити «чорний» ринок. Якщо населення буде активно здавати долар, то гривня ревальвує до 18-20 грн/дол.²⁵² Тим не менш, 6 лютого на міжбанку долар встановив антирекорд у 27 грн, а офіційний курс стрибнув до 23 грн/дол.). Експерти попереджали, що без нових обмежень від НБУ, гривня девальвує на непередбачувану величину. За словами Н. Яресько, вона зміцниться після рішення МВФ, а в Бюджет-2015 закладений курс 17 грн/дол. 18 лютого міжбанківський, офіційний і готівковий курси зрівнялись (27 грн/дол.).

Стурбовані депутати викликали В. Гонtareву до Верховної Ради 11 і 18 лютого для звіту про те, як НБУ долає кризу. Голова НБУ під час виступу 6 березня вела себе зухвало і прямо заявила, що НБУ не вважає своєю функцією утримання гривні, і що більше ніколи не буде фіксованого курсу. Введення плаваючого курсу, на її думку, мало призвести до саморегуляції і швидкого врівноваження ринку. Вона почала доповідь зі спростування звинувачень і сказала, що НБУ закидають протилежні за суттю претензії: звинувачують у надмірному рефінансуванні і що він не допомагає банкам; що НБУ відпустив валютний ринок напризволяще, і водночас, що він тримав індикативний курс і цим не давав йому знайти рівновагу; що він вводить тимчасові адміністрації у банки, і що вкладникам не виплачуються гарантовані суми. В. Гонtareва оголосила, що є прихильником гнучкого курсоутворення і очікує фінансової стабілізації у березні, коли МВФ дасть кредит, який збільшить валютні резерви до \$17 млрд і відновить їх стабілізуючий потенціал. Вона також попросила припинити маніпуляції темою безконтрольної емісії і сказала, що монетарна база зросла лише на 8,5% до 333 млрд грн²⁵³ (накопичених за всю історію України) і немає ніяких сотень мільярдів, нібито надрукованих нею і виданих банкам. Всього вони

²⁵² Решение НБУ вернет доллары в обменники [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ru/news/-/344026/>.

²⁵³ Про що хотіла сказати Гонtareва в Раді, але їй не дали. Текст доповіді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/groshi/pro-scho-hotila-skazati-gontareva-v-radi-ale-yiy-ne-dali-povniy-tekst-dopovidi-413684.html>.

винні НБУ 110 млрд грн, більша частина яких видана раніше. НБУ повинен був давати банкам кредити, аби вони виконали зобов'язання. А в 2015 р. буде надруковано 91 млрд на підтримку економіки, що узгоджено з МВФ. Також В. Гонтарєва сказала, що НБУ не може контролювати ціни на продукти – це завдання уряду і Антимонопольного комітету. Під час її виступу обурені депутати заблокували трибуну і не дали їй завершити, звинувативши у брехні і знущанні над народом. Вони стали ще гучніше вимагати її відставки за непрофесіоналізм і корупцію. 19 лютого долар досяг рівня 27,6 грн.

П'ятниця 20 лютого 2015 р. стала «чорною» для гривні: за один день її курс впав одразу на 2 грн. На міжбанку долар різко виріс до 29,2 грн, офіційний курс – до 27,85²⁵⁴, а готівковий долар купували по 29,4 грн (нелегальні міняли задирали курс аж до 30,3 грн). У вихідні 21-22 лютого на «чорному» ринку ціна долара виросла до 30,5-33 грн. Викупали його в цих же точках по 28-30 грн. Всім стало зрозуміло, що НБУ не збирається рятувати гривню, що ще більше розпалювало панічні настрої на фоні поразок української армії під Дебальцево. Керівники банків говорили, що реального ринку немає, є тільки паніка і зневіра у майбутньому країни. За таких умов не варто дивуватись уже ніяким курсовим коливанням, про що заявив замголови управління «Промінвестбанку» В. Юткін. Він пояснив, що в лютому експортери свідомо скоротили продаж валюти, підігріваючи ажіотаж на неї. Зростання інтересу до долара пояснювалось активізацією виводу капіталу з України українськими та іноземними компаніями, що зневірилися у стабілізації воєнної ситуації на Донбасі і конвертувати в долари свої капітали²⁵⁵. Українські імпортери також продовжували купувати валюту, хоч і менше. Всі експерти зійшлися на думці, що зупинити різке подорожчання долара може тільки НБУ. Звичайно, не ринковими методами продажу валюти, а адміністративними, які В. Гонтарєва погрожували вжити ще 18

²⁵⁴ Архив курсов НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://index.minfin.com.ua/arch/?nbu&2015-02-20>.

²⁵⁵ Лисенко О., Вергун Д. Девальвация: есть ли жизнь при курсе за 30? / Олена Лисенко, Денис Вергун // Вести. – 2015. – №31. – С. 1.

лютого. Експерти говорили, що НБУ давно пора штучно зменшити попит на валюту або змусити експортерів оминати міжбанк і продавати долари прямо в резерви НБУ (щоб розподіляти їх і диктувати курс), і якщо він втрутиться в роботу міжбанку, то можливий відкат курсу до 28 грн, якщо ж ні, то гривня девальвує до 31-35 грн, бо бізнес був готовий купувати долар за будь-якою ціною. Паніку підбурювали і невиправдані очікування щодо коригування курсу, ситуація на Донбасі і теракти в Харкові. Економісти були впевнені, що уряд А. Яценюка не буде перераховувати бюджет, у який заклав курс 21,7 грн/дол., і індексувати гривневі доходи, а додаткові збори (завдяки інфляції), подасть як його перевиконання. Після 20 лютого в Україні моментально виросли ціни на все (продукти, одяг, пальне, промислову продукцію).

23 лютого НБУ постановою №124 заборонив банкам видавати кредити для купівлі валюти, заборонив імпортерам купувати валюту на міжбанку для авансових платежів і зобов'язав їх узгоджувати з ним усі імпортні платежі понад \$50 тис. задля боротьби з її виводом за кордон для спекуляцій. Також В. Гонтарєва заявила, що валютні вклади не будуть переводитися у гривню чи експропріюватися навіть за умов воєнного стану. 24 лютого Кабмін ввів податок на імпорт у розмірі 5-10%²⁵⁶. Ці обмеження були запізненими і не могли вплинути на курс за умов скорочення притоку валюти. Зате вони завдали величезних збитків підприємствам-імпортерам, яким через неможливість купити достатні суми валюти, було складно здійснювати виробництво і торгівлю та вчасно виконувати зобов'язання по контрактах перед іноземними компаніями. У результаті цього багато з них втратили торговельних партнерів та різко зменшили економічну активність.

Заходи НБУ не мали ніякого ефекту. 23 лютого долар на міжбанку легко подолав чергову психологічну позначку у 30 грн і встановився на рівні 31,7 грн, хоча в ході торгів досягав 33 грн, офіційний курс досяг 28,35 грн/дол., а

²⁵⁶ Кабмін ввів у дію спец мита в розмірі 5-10% на всі імпортні товари [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ipress.ua/news/kabmin_vviv_u_diyu_spetsmyta_v_rozmiri_510_na_vsi_impornni_tovary_111984.html.

готівковий долар купували по 32 грн. 24 лютого його вдалося зупинити на рівні 33,5 грн, а готівковий подорожчав до 33-37 грн. У відповідь НБУ заборонив банкам купувати на міжбанку валюту до 27 лютого. Голова НБУ на міністр фінансів і далі пояснювали обвал гривні панікою та спекуляціями. Нові адмінзаходи подіяли і 25 лютого курс вдалося обвалити нижче 30 грн. Валютний ринок завмер і ніхто в Україні не міг визначити реальний курс долара. На «чорному» ринку 25 лютого його купували по 29-37 грн і продавали по 38-40 грн. Банки також не хотіли опускати курс його продажу.

25 лютого Президент зустрівся з В. Гонtareвою, А. Яценюком і Н. Ярецько²⁵⁷ і обговорив з ними обвал гривні. Прем'єр розкритикував рішення Голови НБУ і підняв питання про її відставку. На нараді були розроблені заходи для зміцнення гривні. П. Порошенко дав В. Гонtareвій тиждень для стабілізації ситуації, адже валютні стрибки призвели до замороження торгівлі і загрожували існуванню української економіки. 26 лютого була знята заборона для банків купувати валюту для клієнтів, долар у ході торгів піднімався до 35 грн і зафіксувався на позначці 33 грн, офіційний курс обнови рекорд (30,01 грн/дол.), на «чорному» ринку долар купували по 30 грн і продавали по 35-38 грн. 27 лютого НБУ знову обмежив купівлю валюти банками, завдяки чому курс долара впав до 29,5 грн (офіційний – до 27,76 грн²⁵⁸). Наприкінці лютого він стабілізувався на рівні 29 грн. В. Гонtareва заявила, що вважає адекватним курс 20 грн/дол., а А. Яценюк повідомив, що в бюджет на 2015 р. будуть закладати курс не 17, а 21,7 грн/дол. НБУ дав зрозуміти, що досягатиме психологічної позначки у 25 грн, а після траншу МВФ – 20 грн і дає банкам шанс продати долар за дорого.

Катастрофічна девальвація гривні в лютому і новий відтік депозитів остаточно добила десятки нестійких банків. Зокрема, взимку 2015 р.

²⁵⁷ На нараді у Порошенко домовилися про стабілізацію гривні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/business/2015/02/150225_poroshenko_meeting_ms.

²⁵⁸ Архив курсов НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://index.minfin.com.ua/arch/?nbu&2015-02-27>.

збанкрутувала низка невеликих банків: «Профін Банк», «Укоопсоюз», «Енергобанк», «Стандарт» та ін. Особливо варто виділити банкрутство в лютому «ЗлатоБанку» (27 місце, був винен 115 тис. клієнтів 4,2 млрд грн) та чергового великого банку «Надра» (6 лютого), який діяв з 1993 р. і до 2011 р. належав І. Єремєєву, який продав його Д. Фірташу. «Надра» посідав 9 місце з активами у 37 млрд грн і мав борг у 4,4 млрд грн)²⁵⁹. Під час кризи 2008-2009 рр. він отримав від НБУ 7 млрд грн, а у 2009-2011 рр. у ньому вже працювала тимчасова адміністрація. Він заборгував НБУ 8,2 млрд грн і 4,4 млрд вкладникам, а ФГВФО видав лише 3,8 млрд. Цікавою є історія «Златобанку», що діяв з 2008 р. на ринку дорогоцінних металів. Єдиним його бенефіціаром була О. Якименко – экс-голова правління банку «Слов'янський», що відбула у 2000 р. тюремний строк, а потім була топ-менеджером у «Форумі» – банку донецького мільярдера Л. Юрушева, якому і приписували «Златобанк»²⁶⁰. Його фінансове становище постійно погіршувалося через ризикові операції. 80% вкладів були в доларах і не підлягали поверненню (ФГВФО видав 112 тис. клієнтів всього 900 млн грн). Цікаво, що з банку зникли і 600 кг золота.

У лютому 2015 р. стало очевидно, що банки не витримають нової хвилі девальвації гривні та відтоку вкладів, тому обсяг їх рефінансування виріс до 30,8 млрд грн. Найбільше традиційно отримав «Приватбанк», що утвердився на I місці за кількістю відділень і депозитами (114 млрд грн), але зазнав і найбільшого їх відтоку (44 млрд). Борг банків перед НБУ досяг 120 млрд грн, відтік депозитів з початку 2015 р. – 17,2 млрд, збитки в лютому – 66 млрд. Вони потребували фінансування, але більшість акціонерів вже не вірила в майбутнє банківського сектору і не поспішали рятувати їх. Було ясно, що й НБУ підтримуватиме не всі банки, а лише системні. Також 25 лютого

²⁵⁹ Аналітичний огляд банківської системи України за 9 місяців 2015 року / НРА «Рюрік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_3_kv_2015.pdf. – С. 23.

²⁶⁰ НБУ закрыл крупный по размеру Златобанк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://economics.lb.ua/finances/2015/02/14/295576_nbu_zakril_krupniy_razmeru.html.

державний банк «Київ», що став неплатоспроможним, був поглинутий «Укргазбанком», а клієнти зберегли доступ до вкладів понад 200 тис. грн.

3 березня ВР дозволила реструктуризацію держборгу і ввела відповідальність власників банків майном, щоб вони не могли конвертувати активи в долари і тікати за кордон. Приводом став крах системного «Дельта Банку» (4 місце, винен 552 тис. вкладників²⁶¹ 13 млрд грн). НБУ хотів врятувати його і оголосив, що на це треба 22 млрд грн. Попри акції протесту, уряд відмовився націоналізувати його, бо це потребувало великих витрат.

4 березня 2015 р. НБУ постановою №160 продовжив обмеження (щодо дивідендів, продажу валюти на 3 тис. грн і видачі депозитів на суму не більше 15 тис. грн) і ввів нове (заборонив видавати валюту за картками) та підняв ставку рефінансування з 19,5% до 30%. Тому для банків подорожчали кредити: вони у 2015 р. брали їх у НБУ в середньому під 23,6%²⁶². Також фізособам заборонили перерахування валюти за кордон на суму більше 15 тис. грн на день, а юрособам – купувати валюту, якщо вони мають \$10 тис.

Уряд і НБУ заявили, що виконали всі вимоги МВФ і очікують його позитивного рішення 11 березня і надання I траншу у \$10 млрд. В. Гонтарєва та П. Порошенко прогнозували скасування валютних обмежень. Президент звинуватив у всьому спекулянтів, обіцяв повернути курс до 20-22 грн/дол. і не допустити його коливань. Міжбанк відреагував настроєм на пониження курсу до 27,5 грн/дол. Невтішною була інформація НБУ про скорочення надходжень валюти від експортерів у січні-лютому на 45% або \$5 млрд. У відповідь уряд добився від ВР скорочення строку її повернення в країну з 180 до 90 днів, щоб спекулянти не могли притримувати її, а НБУ продовжив термін 75% продажу валюти. Обмеження і примус експортерів продавати долари сприяли зміцненню гривні до 25 грн/дол. і падінню цін на 10%. До

²⁶¹ «Дельта Банк» визнали неплатоспроможним [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://korrespondent.net/business/economics/3486216>.

²⁶² Аналітичний огляд банківської системи України за 9 місяців 2015 року / НРА «Рюрік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_3_kv_2015.pdf. – С. 4.

середини березня В. Гонтарєва таки добилась обіцяних 21,7 грн/дол. на міжбанку, на фоні чого Мінфін очікував готівковий курс 21,7 грн/дол., але банки накупили дорогих доларів у лютому і продавали їх не нижче 27 грн.

13 березня МВФ таки виділив Україні I транш у \$5 млрд²⁶³, і міжбанк відреагував на це стабілізацією курсу на рівні 21,65 грн/дол. НБУ прагнув стабілізувати готівковий курс на рівні 23 грн/дол., але не зміг це зробити і за підсумками березня він стабілізувався на рівні 26 грн/дол. Експерти вважали його новою рівноважною точкою, що збережеться надовго, але в разі відміни валютних обмежень очікували зростання попиту і ціни на долар до 30 грн.

У квітні 2015 р. НБУ й далі активно кредитував банки, особливо «Приватбанк» (прибутки якого у 2015 р. скоротились до 100 млн грн), але зберіг високу облікову ставку у 30% через велику інфляцію. Попри конфлікт між Президентом та власником «Приватбанку» І. Коломойським у березні-квітні 2014 р., влада заявила, що й далі підтримуватиме його, і відзначила припинення відтоку вкладів з нього. 19 квітня ВР ухвалила у II читанні законопроект про реструктуризацію валютних кредитів, попри застереження НБУ та МВФ. НАБУ також критикувала його, бо він мав призвести до втрати банківською системою 100 млрд грн. Однак, частина експертів вважала, що його реалізація пожвавить кредитування банками економіки²⁶⁴. У підсумку, НБУ дозволив банкам самостійно домовлятися з боржниками на добровільних засадах. Також 9 квітня парламент прийняв у I читанні закон, який дозволяв банкам не повертати нові депозити достроково. 20 квітня на вимогу депутатів прокуратура почала вивчати законність здійснення рефінансування НБУ на суму 222 млрд грн і звинуватили В. Гонтарєву в їх використанні не за призначенням. Голова НБУ підтвердила ці цифри, але

²⁶³ Україна отримала перший транш на 5 млрд від МВФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/ECONOMICS/ukrayina-otrimala-pershiy-transh-na-5-mlrd-dolariv-vid-mvf-166752_.html.

²⁶⁴ Аналітичний огляд банківської системи України за 9 місяців 2015 року / НРА «Рюрік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_3_kv_2015.pdf. – С. 13.

заявила, що 85% коштів були повернуті назад того ж року. Також вона повідомила, що у I кварталі 2015 р. збитки банків склали 16,2 млрд грн, що у 8 разів більше, ніж у I кварталі 2014 р. Рекордсменом став «Укресімбанк» (4,5 млрд грн). «Ошадбанк» скоротив прибуток удвічі, а «Укргазбанк» зазнав збитків на 400 млн грн (у 2014 р. – 2,8 млрд грн). 28 квітня в НБУ відбулось чергове засідання за участю банкірів. Було анонсоване узгоджене з МВФ зняття обмеження у 150 тис. грн на добу на видачу гривневих депозитів та піднято планку для валютних з еквівалента 15 тис. до 250 тис. грн з 4 червня. 30 квітня В. Гонтарєва відзначила, що бачить ознаки стабілізації банківської системи й анонсувала завершення²⁶⁵ I стадії її реформи – очищення – 30 червня. До цього часу проблемні банки будуть ліквідовані, а інші – докапіталізовані. Наступною стадією мало стати її повне перезавантаження.

НБУ продовжував пониження міжбанківського курсу і за підсумками квітня «дотиснув» його до 21,2 грн/дол., а готівковий долар подешевшав з 25,5 грн до 23 грн. Експерти пророкували гривні зміцнення, традиційне для літа, попри нестабільність на Донбасі і постійне скорочення виробництва.

5 травня (після свят) готівковий долар на фоні збереження на міжбанку стабільного курсу 21 грн/дол. і офіційного в 21,13 грн²⁶⁶ подешевшав до 22,8 грн. Експерти вважали, що більше не буде обвальних девальвацій гривні, якщо не розпочнуться активні бойові дії. Перемир'я заспокоювало паніку в країні. До середини травня на міжбанку НБУ без надзусиль тримав курс і навіть купив більше валюти, ніж продав. 15 травня готівковий долар подешевшав до 22 грн, а ціни знизились. НБУ заявив, що за місяць населення продало в 7 разів більше валюти (\$238 млн), ніж купило. На саміті Східного партнерства в Ризі 22 травня В. Гонтарєва обіцяла, що курс гривні буде стабільним, а НБУ збільшить резерви. Українці охоче продавати долари по 21,8 грн через нестачу гривні та безробіття. 26 травня долар на міжбанку

²⁶⁵ Гонтарєва анонсувала окончание банковской зачистки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ru/news/-/349679/>.

²⁶⁶ Архив курсов НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://index.minfin.com.ua/arch/?nbu&2015-05-05>.

подорожчав до 21,6 грн, відреагувавши на дозвіл ВР уряду призупиняти виплату дивідендів кредиторам. Але експерти запевняли, що НБУ зможе втримати курс 22-23 грн/дол., бо регулює міжбанк вручну. В кінці травня долар зафіксувався на рівні 21,2 грн (готівковий коштував 22,2 грн).

Також у травні НБУ оголосив основні засади грошово-кредитної політики на 2015 рік²⁶⁷, виконання яких обіцялось за відсутності ескалації конфлікту на Донбасі і продовження кредитування МВФ. НБУ збирався зменшити інфляцію з 53% до 5-10%, бо вона змушувала банки піднімати ставки за депозитами до 30%, що робило неможливим кредитування економіки. Також він обіцяв курс 23 грн/дол., потім – 20 грн/дол.; відновити довіру до банків через посилення контролю за використанням ними кредитів; здійснити дедоларизацію економіки; зменшити відсотки банків та облікову ставку з 30% у 2 рази. Важливими подіями стали початок дії 8 травня 2015 р. Меморандуму про реструктуризацію валютних кредитів і дозвіл ВР 14 травня банкам не повертати вклади достроково. НБУ продовжив кредитувати банки, але їх борг зріс до 136 млрд грн.

Відповідно, навесні 2015 р. становище банків продовжило погіршуватися. 3 березня 2015 р. був визнаний неплатоспроможним²⁶⁸ один з найбільших банків – системний «Дельта Банк», що діяв з 2011 р., належав М. Лагуну, контролював 7% ринку²⁶⁹ і посідав 4 місце з 60 млрд грн активів. Він заборгував 552 тис. осіб 16,4 млрд грн і був ліквідований 5 жовтня 2015 р.

20 березня збанкрутував крупний банк «Київська Русь» (діяв з 1996 р., посідав 26 місце з 8,6 млрд грн активів і заборгував 3,6 млрд грн). ФГВФО

²⁶⁷ Основні засади грошово-кредитної політики на 2015 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=60522.

²⁶⁸ «Дельта Банк» признали неплатежеспособным [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://korrespondent.net/business/economics/3486216-delta-bank-pryznaly-neplatezhesposobnym>.

²⁶⁹ Аналітичний огляд банківської системи України за 2014 рік / НРА «Рюрік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_4_kv_2014.pdf. – С. 8.

повернув гроші лише 68% клієнтів – 2,4 млрд. Також навесні 2015 р. масово банкрутували невеликі банки: у березні – дрібні «Кредитпромбанк» і «Омега Банк»; у квітні – «Укргазпромбанк»; у травні - луганський «Укркомунбанк» (діяв з 1993 р., належав О. Єфремову) та «Український професійний банк».

15 травня НБУ для підвищення прозорості банківської системи зобов'язав усі банки до кінця весни розкрити інформацію про справжніх власників. Також у травні він призначив К. Шевченка на посаду голови правління «Укргазбанку» (14 місце з 22,6 млрд грн активів), після того як держава збільшила свою частку в його уставному капіталі з 92,9% до 94,6%.

2 червня НБУ створив управління моніторингу пов'язаних з банками осіб, яке очолив О. Завадецький. 128 банків подали перелік бенефіціарних власників і акціонерів, а 17 відмовились. НБУ створив «чорний список» із 1000 осіб, які 10 років не могли бути керівниками чи акціонерами банків. 3 червня НБУ збільшив обсяг видачі коштів у гривні зі 150 тис. до 300 тис. грн на добу, але продовжив дію обмежень, а ФГВФО відзвітував про виплату вкладникам 40 банків 30 млрд грн з 54 млрд.

Майже весь червень НБУ тримав курс на рівні 21 грн/дол., демонструючи готовність скасувати обмеження. Коли ж він почав зростати і досяг 23 грн, традиційно відрегулював його, зрізаючи заявки на купівлю. Після стабілізації курсу в кінці червня готівковий долар коштував 22,3 грн. 30 червня НБУ опублікував дані про прибутковість банківської системи у І півріччі 2015 р. Її збитки склали 73 млрд грн (38 банків збиткові, збитки діючих – 25 млрд). Вона була збитковою, але у травні вперше отримала прибуток у 9 млрд грн²⁷⁰, а депозити вже 4 місяці зростали на 2%.

У липні долар подорожчав до 24,4 грн через паніку щодо ймовірного дефолту. Експерти побоювались, що якщо уряд оголосить дефолт, то гривня девальвує до 32 грн/дол. через велику емісію та переоцінку ВВП, який впав

²⁷⁰ Аналітичний огляд банківської системи України за 9 місяців 2015 року / НРА «Рюрік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_3_kv_2015.pdf. – С. 19.

значно сильніше. НБУ «ножицями» підганяв попит під кількість пропозицій на міжбанку і досяг курсу 22 грн/дол. Антирекорд літа був досягнений 16-17 липня, коли населення купувало долар по 24,75 грн. Зменшення паніки після виплати Україною 24 липня \$120 млн за євробондами і відстрочки дефолту курс за підсумками липня стабілізувався на рівні 23 грн/дол. Експерти казали, що він залежатиме від II траншу МВФ, але не перевищить 25 грн/дол. завдяки валютним обмеженням і боротьбі НБУ зі схемами виведення валюти.

1 липня 2015 р. НБУ запевнив, що всі діючі банки виконали плани докапіталізації і їхня загальна стійкість посилилась. 2 липня ВР ухвалила в цілому закон №1558-1 про реструктуризацію валютних кредитів, критикований Мінфіном. Після критичних виступів П. Порошенка та А. Яценюка депутати ініціювали переголосування, але доля законопроекту залежала від Президента, який збирався накласти на нього вето, хоча й обіцяв перед виборами переведення валютних кредитів у гривню. НБУ показав, як це знищить 20-50 банків і підніме курс до 40-50 грн/дол., а МВФ заявив, що він неприпустимий і завадить кредитуванню країни²⁷¹. У серпні НБУ на вимогу МВФ розслідував причини банкрутств банків, яких у 2014 р. було вже 54. Причинами були названі шахрайство, систематичні управлінські помилки, наслідки війни та погіршення економічної ситуації. 28 серпня НБУ знизив облікову ставку з 30% до 27%, даючи банкам зрозуміти, що очікує від них активізації кредитування економіки, але сигнал був занадто слабким.

У серпні НБУ 2015 р. і далі тримав курс в коридорі 21-23 грн/дол. через регулювання міжбанку, що було все важче. Додав тиску на гривню «чорний понеділок» (25 серпня світові фондові ринки зазнали рекордного обвалу за 6 років). За підсумками серпня готівковий долар подорожчав до 23,3 грн.

Влітку 2015 р. стан банків все ще залишався тяжким, але банкрутували переважно невеликі: київський «Радикал Банк», сумський «Столичний» та

²⁷¹ Аналітичний огляд банківської системи України за 9 місяців 2015 року / НРА «Рюрік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_3_kv_2015.pdf. – С. 12.

середній банк «Національний кредит», що діяв з 1996 р., належав А. Оністрату, і займав 47 місце. Він мав 2,5 млрд грн активів і одну з найбільших мереж терміналів (5 тис.). Банки постійно скорочували кредитування підприємств та відділення. У липні, після 4 місяців зростання депозитів, населення забрало більше (4 млрд грн та \$500 млн), ніж вклало.

У серпні державні «Ощадбанк» та «Укресімбанк», що були на межі дефолту, домовились²⁷² зі Спеціальним комітетом кредиторів про реструктуризацію боргів на суму \$1,3 і \$1,5 млрд відповідно. Агентство Fitch покращило їхні рейтинги з переддефолтних RD до CCC. Вже у вересні «Ощадбанк» достроково повернув НБУ 3 млрд грн і заявив про стабілізацію фінансової ситуації, а НБУ обіцяв підвищити дохідність державних банків.

1 вересня ринок відреагував на теракт 31 серпня біля Верховної Ради (після скандального голосування за зміни до Конституції внаслідок вибуху гранати загинули троє людей) зростанням міжбанківського курсу до 22,4 грн, готівкового до 23,45 грн і офіційного до 21,8 грн/дол.²⁷³ Але попри занепокоєння громадськості, вплив інциденту був слабким. Долар швидко повернувся на звичний рівень 22 грн/дол., на якому був до кінця місяця.

Також 4 вересня НБУ ще на 3 місяці продовжив вимогу продажу експортерами 75% виручки та збільшив суму зняття валюти з еквівалента 15 тис. до 20 тис. грн на добу. На «чорному» ринку занепокоєння вщухало і готівковий долар подешевшав до 22,45 грн. Стабілізація пояснювалась кількома чинниками. По-перше, відстрочкою дефолту, який міг настати 23 серпня. Реструктуризація держборгу створила підґрунтя для неї, адже країна могла не виплачувати 20% боргу²⁷⁴ приватним кредиторам та 4 роки не гасити тіло боргу. По-друге, уповільненням інфляції у вересні до 0%. По-

²⁷² «Ощадбанк» домовився про реструктуризацію 1,3 мільярда боргу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2015/08/3/553643/>.

²⁷³ Архив курсов НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://index.minfin.com.ua/arch/?nbu&2015-09-01>.

²⁷⁴ Кредитори спишуть Україні 20% боргу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/business/economics/3555894>.

третє, скороченням попиту на долар через збідніння населення. По-четверте, це утриманням Україною позитивного торговельного балансу та зростанням валютних резервів до \$13 млрд. П. Порошенко заявив, що ціною колосальних зусиль НБУ та уряд врятували гривню і поліпшили платіжний баланс²⁷⁵, тому інфляція і ціни зменшаться, і ніякої гіперінфляції не буде.

Окрім утримання курсу, у вересні НБУ велику увагу приділяв очищенню й укріпленню банківської системи. Становище банків знову почало погіршуватись. Найбільшим у II половині 2015 р. стало банкрутство великого банку «Фінанси і Кредит» (К. Жеваго). Він був проблемним з лютого 2015 р., а 10 вересня збільшив уставний фонд на 2,5 млрд. Але 18 вересня НБУ повторно визнав його неплатоспроможним і почав ліквідацію. Банк заборгував 400 тис. осіб 17 млрд грн, а ФГВФО повернув 15,4 млрд грн.

ФГВФО у вересні через брак коштів призупинив виплати клієнтам «Дельта Банку», що почалися в червні і стали найбільшими в історії. Уряд продав ОВДП і надав йому 20 млрд грн. НБУ дозволив банкам відстрочувати виплату йому відсотків, а 25 вересня знизив облікову ставку з 27% до 22%²⁷⁶. Сприяв реформі банків і Всесвітній банк, який 16 вересня виділив на це \$500 млн, а за 2015 р. позичив \$1,2 млрд. В. Гонтарева заявила, що НБУ здійснив безпрецедентну розчистку банківського сектора, яку треба було провести ще після кризи 2008 р., яка спричинила появу багатьох «банків-зомбі» без власних активів, що обслуговували олігархів. Вона сказала, що глобальна чистка завершена, а для уцілілих банків підготовані пропозиції з поліпшення кредитування економіки²⁷⁷. Експерти критикували НБУ за крах великих банків і провал реформи банківської системи, і казали, що не бачать реальних реформ і плану її розвитку, але визнали припинення погіршення її стану.

²⁷⁵ Гривню вдалося врятувати – Порошенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.interfax.com.ua/news/general/288806.html>.

²⁷⁶ Аналітичний огляд банківської системи України за 9 місяців 2015 року / НРА «Рюрік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_3_kv_2015.pdf. – С. 5.

²⁷⁷ Гонтарева анонсувала, що зробить з рештою банків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ru/news/-/359475/>.

У жовтні 2015 р. політика НБУ була жорстко обумовлена зовнішніми і внутрішніми чинниками. З одного боку, наближались місцеві вибори та затишшя на Донбасі, а з іншого – зима і закупівля енергоносіїв, що традиційно тиснуло на гривню. В I половині жовтня готівковий долар коштував 22,5 грн через збіг сприятливих обставин (перемир'я, уникнення дефолту, продаж урожаю). Населення та експерти заговорили про довгоочікуваний початок стабілізації гривні. Але слід розуміти, що НБУ свідомо знижував курс долара, щоб вигідно скуповувати валюту для резервів та сприяти зростанню рейтингу провладних партій перед виборами. Втім, до кінця жовтня він подорожчав до 24,3 грн, а міжбанківський курс вперше подолав верхню межу (23 грн) коридору НБУ. Було кілька причин погіршення ситуації. По-перше, місія МВФ, що працювала з 22 вересня, була незадоволена ходом реформ, невдалою боротьбою з корупцією і відстрочила надання III траншу. По-друге, у жовтні НБУ послабив обмеження (сума видачі готівки зросла зі 150 до 300 тис. грн на добу і воно більше не поширювалося на валютообмінні операції²⁷⁸). По-третє, попри укладення рамкової угоди про реструктуризацію боргу, Україна ще не підписала угоди з приватними кредиторами та РФ. По-четверте, НБУ викупив \$500 млн для закупівлі «Нафтогазом» 2 млрд м³ газу у РФ, що тиснуло на курс. Всього у 2015 р. НБУ купив \$1,7 млрд, а комерційні банки – \$1,3 млрд.²⁷⁹ По-п'яте, активізація виплат ФГВФО, що викликала появу вільної гривні. Тим не менш, експерти заспокоювали суспільство тим, що нема причин для стрімкої девальвації гривні. Зокрема, директор фонду Блейзера О. Устименко зазначив, що подорожчання долара тимчасове²⁸⁰ і викликане панікою з

²⁷⁸ НБУ немного ослабил валютные ограничения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://delo.ua/finance/nbu-nemnogo-oslabil-valjutnye-ogranichenija-305858/>.

²⁷⁹ Стало известно, сколько НБУ и банки купили валюты с начала года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ru/news/-/364162/>.

²⁸⁰ Что происходит с курсом долара в Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ru/news/-/360795/>.

приводу боргу перед РФ та співпраці з МВФ. Інші дії НБУ у жовтні були спрямовані на посилення контролю за банками та їх оздоровлення (спрощені умови їх докапіталізації іноземними інвесторами, почата ротація кураторів).

У листопаді 2015 р. гривня продовжувала знецінення: 19 листопада курс досяг психологічного рубежу у 25 грн (міжбанківський – до 24 грн). Пік подорожчання – 25,7 грн/дол. – припав на «чорну п'ятницю» 27 листопада, коли в світі був розпродаж. Проведення з 25 листопада НБУ аукціонів та його тиск на міжбанк знизили ціну долара до кінця листопада до 25,3 грн.

Попри традиційне погіршення ситуації на валютному ринку наприкінці року, НБУ заявив про продовження стабілізації банківської системи, про що свідчив перший за 2 роки приріст валютних депозитів (на 1,4% до \$15 млрд) і постійне зростання на 3% гривневих. 29 листопада В. Гонтарєва заявила, що ринок нарешті знайшов рівноважний курс, та обіцяла покращення у 2016 р., в якому ВВП мав зрости на 2,4%, а інфляція – зменшитись до 12%. Але деякі експерти очікували девальвацію гривні до 30 грн/дол. (на фоні заяв уряду про закладений у Бюджет-2016 р. курс 24,4 грн/дол., зростання попиту на долар підприємств (для оплати контрактів) та збільшення кількості готівки через виплати клієнтам «Дельта Банку» і «Фінанси і Кредит»²⁸¹ .

Восени 2015 р. становище банків знову почало погіршуватись через відновлення відтоку вкладів. До кінця 2015 р. окрім краху «Фінанси і Кредит» не було крупних банкрутств, але дрібні банки не мали коштів і банкрутували: у вересні – «Східно-промисловий банк», «Інтеграл-банк» (75 місце), середній банк «Національні інвестиції» (34 місце, активи 4,3 млрд); у жовтні – «Юніон Стандарт Банк», київський «Контракт» (діяв з 1993 р.), «Унікомбанк». Виплати по них були здійснені в кінці року і тиснули на курс.

Експерти прогнозували, що проблемними будуть визнані ще 50 банків через невиконання нормативів і непрозору структуру власності. Всесвітній банк заявив, що у країні після кризи залишиться 100 банків, бо в липні їх

²⁸¹ Чому в Україні росте курс долара? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ru/news/-/363953/>.

було 127, у грудні – 117, тобто з 2014 р. зникло 63 банки (30%). Він очікував подальше зменшення кредитування економіки, продовження проблем банківської системи на фоні корупції, зниження товарообігу з РФ і ліквідності та відновлення її зростання у 2016 р. Прогноз банкіра С. Фурси був більш песимістичним: залишиться 40 чи навіть 10 банків²⁸², залежних від НБУ, бо він для перезапуску системи ліквідує всі нестабільні банки.

Наприкінці 2015 р. за результатами стрес-тесту НБУ рекомендував банкам здійснити докапіталізацію (найбільшої потребував «ПриватБанк» – 8 млрд грн) та оприлюднив дані щодо їх прибутковості, що засвідчили поглиблення кризи і зростання збитків. Зокрема, державний «Укресімбанк» збільшив їх у 2 рази порівняно з 2014 р. (до 8,3 млрд грн), «Райффайзен Банк Аваль» – у 1,5 рази (до 2 млрд). Найбільші збитки понесли «ВТБ Банк» (16,3 млрд грн)²⁸³, «Фінансова Ініціатива» (9 млрд), «Unicredit Bank» (8,7 млрд), «Укресімбанк» (8,3 млрд), «Промінвестбанк» (6,3 млрд), «Ощадбанк» (5,4 млрд), «Сбербанк Росії» (1,6 млрд), «ОТП Банк» (1,3 млрд). З 13 великих банків лише 2 – «Укрсіббанк» і «Приватбанк» – мали прибуток (100 млн). Всього було 37 збиткових банки, що втратили 56 млрд грн у 2015 р.

У грудні 2015 р. почалась різка девальвація гривні, традиційна для кінця року (офіційний курс зріс до 24 грн/дол.²⁸⁴, готівковий – вище 25 грн.) Підготовка до зими («Нафтогаз» витратив ще \$1,3 млрд), напружені переговори з МВФ та кредиторами (загроза дефолту у 2015 р.), виплати ФГВФО та видача урядом у грудні соцвиплат за січень²⁸⁵ сильно підривали гривню після піврічної стабільності. Також на неї тиснуло знецінення рубля

²⁸² В Україні може залишитися 10 банків, – експерт [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/news/-/359948/>.

²⁸³ Аналітичний огляд банківської системи України за 9 місяців 2015 року / НРА «Рюрік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_3_kv_2015.pdf. – С. 19.

²⁸⁴ Архив курсов НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://index.minfin.com.ua/arch/?nbu&2015-12-31>.

²⁸⁵ Казначейський рахунок «провалився» майже на 40 млрд [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2016/01/6/575458/>.

до 85 руб/дол. після здешевлення нафти до \$30. Українські «дочки» російських банків (Ощадбанку, «Альфа-Банку», Внешэкономбанку, «ВТБ»), що контролювали 30% ринку, виводили валюту до РФ. Через сировинний характер економіки, курс гривні залежав і від цін на сталь та зерно, що падали 4-ий рік поспіль. Тому в кінці 2015 р. він наблизився до 26 грн/дол.

НБУ продовжив основні обмеження (продаж 75% виручки і 90 днів на експортно-імпортні розрахунки), скасував другорядні і вітав ветовання Президентом 18 грудня²⁸⁶ популістського законопроекту про валютні кредити. Збереження високої облікової ставки означало, що кредити для бізнесу подешевшають лише після відновлення зростання економіки.

У грудні збанкрутували невеликий банк «Софіївський» та крупний «Укрінбанк» (займав 27 місце, належав В. Клименку і діяв з 1989 р., ставши І банком незалежної України). 53 тис. його вкладників отримали 1,9 млрд грн.

У 2015 р. після докапіталізації банків (особливо державних і російських) значно змінилась структура власності. Банки з українським приватним капіталом мали 22% активів (у 2014 р. – 47%), російським – 21%, з іноземним – 17%, з державним – 40%²⁸⁷ (у 2014 р. – 22%). Після ліквідації багатьох банків III і IV групи з 72% до 80% зросла частка активів банків I групи.

Фінансовий результат банківської системи у 2015 р. другий рік поспіль був від'ємним: відтік вкладів – 10% (95 млрд грн), активи банків скоротились на 8% (до 1209 млрд грн). Збитки 38 банків склали 66,6 млрд грн²⁸⁸, причому 80% їх припало на 5 банків: «ВТБ Банк» (16 млрд грн), «Укрсоцбанк» (9 млрд), «Укрексімбанк» (8 млрд), «Промінвестбанк» та «Ощадбанк» (по 6 млрд). Прибутковими були 85 банків, а лідером залишився «Сіті Банк» (1,3 млрд грн). Також до десятки найбільш дохідних увійшли «РВС БАНК», «ІНГ

²⁸⁶ Порошенко ветоував закон про реструктуризацію валютних кредитів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2015/12/18/572959/>.

²⁸⁷ Аналітичний огляд банківської системи України за 9 місяців 2015 року / НРА «Рюрік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_3_kv_2015.pdf. – С. 7.

²⁸⁸ Так само. – С. 19.

Банк Україна», «Кредобанк», «Унікомбанк», «Приватбанк». Рейтинг найстійкіших банків очолили польський «Кредобанк» та американський «Сіті Банк», що мали підтримку материнських холдингів. Також до групи «А» у ньому увійшли «Ощадбанк», австрійський «Райффайзен Банк Аваль», французькі «Креді Агріколь Банк» і «УкрСиббанк»²⁸⁹. До групи «В» (середня стійкість) – державні «Укрексімбанк» і «Укргазбанк», «дочки» європейських холдингів: італійський «Унікредит Банк», нідерландський «ІНГ Банк Україна», угорський «ОТП Банк», грецький «Універсал Банк», російський «Альфа-Банк» та українські «ПУМБ», «ПриватБанк», «Південний». Кількість банків з кредитним рейтингом у міжнародних агентствах впала з 117 до 85²⁹⁰.

Продовження відтоку депозитів та збільшення обсягу проблемних кредитів були причинами того, що банки у 2015 р. залучили 70 млрд грн кредитів під 23% річних. Щоправда, приріст активів і валютних депозитів давав підстави говорити про початок стабілізації банківської системи.

1 січня 2016 р. в Україні було 117 банків, а з початку 2014 р. збанкрутували 65 установ (1/3), винних 53 млрд грн. НБУ завершив I етап реформи (чистка банківської системи) і почав II етап (її перезавантаження). У 2015 р. він вивів з ринку 33²⁹¹ банки (3 крупних: «Дельта Банк», «Надра», «Фінанси і Кредит») і назвав інші надійними, а ФГВФО видав 64 млрд грн.

Банківська система позбулася кишенькових банків, що обслуговували корупційні схеми, а інші були докапіталізовані. Але над нею висіли численні загрози (наприклад, контроль РФ над 30% неї). Кульмінацією стало визнання на Всесвітньому економічному форумі у Давосі (20-23 січня 2016 р.) українських банків найгіршими у світі. Також Україна посіла 79 місце зі 140 у «Глобальному рейтингу конкурентоспроможності», а в рейтингу

²⁸⁹ Каким банкам в Украине эксперты прогнозируют банкротство [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.litsa.com.ua/show/a/24675>.

²⁹⁰ Аналітичний огляд банківської системи України за 2015 рік / НРА «Рюрік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rurik.com.ua/documents/analytic_articles/2015_Rurik.pdf. – С. 4.

²⁹¹ Так само. – С. 23.

економічної свободи «Фонду спадщини» (США) та газети «The Wall Street Journal» – 162 зі 178 (у 2005 р. – 88). ВВП України у 2015 р. впав на 10,4%.

Аналіз найважливіших подій в Україні у 2014-2015 рр. дає змогу виділити причини банківської кризи. По-перше, це занепад економіки, спричинений неефективною політикою уряду, відсутністю реформ на фоні збереження хронічних проблем (олігархізація держави, корупція, тіньова економіка, розкрадання бюджету), знищенням Росією 20% промисловості. По-друге, неефективна політика НБУ в банківській і фінансовій сферах: не врятовано жодного проблемного банку, а надмірна емісія гривні підривала її курс. По-третє, хронічне переважання імпорту над експортом і зростання боргового тягаря, посилені втратою ринків збуту в СНД, скороченням попиту на 50% на українську продукцію. У результаті постійно зменшувалось надходження валюти, натомість вона витрачалась на газ і погашення боргів. Наслідки – девальвація гривні, недовіра до банків, відтік депозитів, розквіт «чорного» ринку. Банки втрачали клієнтів, кошти і не могли виконувати функцію кредитування економіки і сприяння її модернізації²⁹².

Таким чином, у 2014-2015 рр. НБУ не зміг запобігти трикратній девальвації гривні, зростанню інфляції і цін. Банківська система скоротилась на 1/3 і була на межі краху. Хоча у 2015 р. виникли перші ознаки її стабілізації, було очевидно, що вона відновлюватиметься дуже повільно.

Отже, до 2013 р. НБУ в цілому забезпечував відносну фінансову стабільність (попри 3 кризи), а комерційні банки в достатньому обсязі кредитували економіку (особливо у 2006-2009 рр., коли велась політика «накачування» промисловості і соціальної сфери кредитами). На початку 2014 р. розпочались тяжкі банківська і соціально-економічна кризи, що були тісно взаємопов'язані. Масовий крах банків призвів до втрати підприємствами оборотних коштів і їх розорення та витрати величезних сум з держбюдже-

²⁹² Мельник О.М. Вплив банківської системи на економічне зростання в Україні / О.М. Мельник // Економіка: теорія та практика: науково-практичний журнал. – К.: Київ. ін-т банківської справи, 2015. – №1. – С. 11.

ту на їх рефінансування і ФГВФО, які могли бути спрямовані на розвиток промисловості і агросектору, а натомість часто розкрадалися власниками банків. Всього у 2014-2016 рр. втрати вкладів бізнесу склали 53 млрд грн, які не підлягають виплаті. Банки опинилися в тяжкому становищі і майже не кредитували економіку. Найбільше постраждали компанії-імпортери, які через обмеження НБУ не могли купувати достатньо валюти і виконувати зобов'язання перед іноземними партнерами, тому значно зменшили активність і обсяги закупівлі товарів. Становище підприємств-експортерів (металургійних, агрокультурних, хімічних, машинобудівних) було кращим, але все одно тяжким. Їм було вигідне знецінення гривні (вони збільшили прибутки, купували за ту ж суму у доларах більше сировини для виробництва і зменшили частку зарплатного фонду до 5-10% від витрат). З іншого боку, погіршувало їхній стан постійне зниження цін на експортні товари, уповільнення росту економік ЄС та Китаю, нестача кредитів, а вимога продажу 75% валютної виручки зменшила їхні прибутки. Також банки не давали доступні кредити аграріям, тому їм через подорожчання палива і запчастин було все важче проводити посівні і збір урожаю, що погіршувало показники галузі. До того ж багато банків сприяли «відмиванню» коштів і розквіту корупції.

Економіка України стала залежною від МВФ, потерпала від нестачі і дорожнечі кредитів, високих податків та зниження купівельної спроможності населення (зумовленого кризою, знеціненням гривні і підвищенням тарифів). Розквітнув «чорний» ринок валют із щомісячним оборотом \$1,2 млрд. Кредитна активність банків у 2014-2015 рр. постійно знижувалась через невизначеність, неплатоспроможність позичальників, скорочення ресурсної бази та високі ставки НБУ. Отримуючи кошти від нього під 27-30% річних (з 25 вересня 2015 р. – 22%), банки пропонували кредити під 30-40% річних, що робило їх практично недоступними для малого і середнього бізнесу. Крупний бізнес належав олігархам, які зберегли політичний вплив і тому брали кредити на вигідних умовах у державних банках. Обсяг діючих у 2015 р. кредитів складав 911 млрд грн (частка валютних – 55%).

3.2. Соціальні аспекти діяльності українських банків

З кінця 1990-х років в Україні спостерігалась тенденція до швидкого зростання кількості клієнтів банків. Відносна фінансова і політична стабільність сприяли тому, що населення все активніше клало кошти на депозити та цікавилось споживчими кредитами. Тому воно ставало дедалі вразливішим до банківських криз. Також рівень його добробуту значною мірою залежав від курсу гривні, за стабільність якого відповідав НБУ.

Під час соціально-економічної кризи 1998-1999 рр. українці не зазнали великих збитків від краху 16 банків, попри погану систему гарантування вкладів (повертались спочатку 1500, потім – до 3000 грн), оскільки вони були невеликими (3,3 млрд грн) і більшість населення їх не мала (їх відтік склав 400 млн грн). Але дуже вплинула на рівень життя людей валютна і монетарна політика НБУ: антикризові заходи, що передбачали значне обмеження грошової маси, призвели до гострої нестачі готівки з II половини 1998 р. і занурення економіки у кризу неплатежів та призупинення соцвиплат. За умов низьких доходів більшості населення (середня зарплата у 1999 р. складала 178 грн), воно було дуже чутливим до коливань курсу гривні і цін.

Фактично, для населення України 1998 р. – це дежавю початку 1990-х. Гривня опинилася на межі краху, а народ знову поставлений на межу виживання. Курс долара став швидко зростати²⁹³, зарплати – падати. В умовах спаду виробництва влада була неспроможна припинити деградацію соціальної сфери: зростало безробіття, знижувались зарплати, зростав борг з їх виплати, що призвело до абсолютного зубожіння величезної кількості громадян²⁹⁴. Знову люди з жахом думали про завтрашній день. Здавалось, що країна повернулась у початок 1990-х. Наслідки кризи майже знищили нещодавно народжений середній клас. Втім, більшість українців тоді не мала

²⁹³ Павлюк Т.І. Особливості фінансово-економічних криз в Україні та їх наслідки / Т.І. Павлюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nauka.zinet.info/5/pavlyuk.php>.

²⁹⁴ ЦДАГО України, ф. 271, оп. 1, спр. 125, арк. 2.

великих статків (ні значних заощаджень, ні автомобілів, ні будинків) і від цього квазі-дефолту втратили небагато. Також через політику НБУ з обмеження готівкової маси²⁹⁵ в Україну стали повертатися напівзабуті бартер, взаємозалік і вексель. Усіх, хто пережив ці важкі часи, об'єднують спогади про тотальну відсутність грошей. Їх не було ні в кого – ні у простих громадян, ні навіть у артистів і підприємців. Оскільки людям треба було за щось жити, всі повернулися до товарних відносин, які існували за часів купонів. Часто за різні послуги розпачувалися продуктами. З огляду на те, що курс гривні було нічим утримувати, уряд вирішив її девальвувати до кінця 1998 р. до 5,03 грн/дол., тобто вона знецінилася у 2,5 рази. Паралельно з ростом курсу долара дорожчали й імпортні товари, частина з них взагалі зникла с полиць магазинів. Продавці закладали ціну з запасом – на випадок подальшого падіння гривні. Як і на початку 1990-х, цінники в магазинах змінювалися кілька разів на тиждень. Дуже швидко імпортні товари подорожчали в 2-3 рази, попит на них був мінімальним. Зарплати не тільки не піднімали, але й затримували на кілька місяців. Багато людей полишали роботу на підприємствах і йшли на ринок торгувати, адже там була жива виручка. У геометричній прогресії виникали стихійні ринки і базари. Падали ціни на землю й нерухомість: якщо до серпня 1998 р. 1-кімнатна квартира в Києві коштувала \$10-15 тис., то наприкінці року ціна впала до \$7-8 тис. Населення не довіряло банкам, втратило частину заощаджень після краху 16 з них і майже не розміщало в них депозити. Навпаки, воно масово знімало вклади і купувало дефіцитні долари. Результати соціопитувань у регіонах (грудень 1998 р.), подані Президенту, свідчать, що доведені до відчаю люди (64% респондентів) бажали встановлення фіксованого курсу валют, твердих цін, заборони несанкціонованого користування іноземною валютою²⁹⁶.

²⁹⁵ Багдай В., Блінов А. Чи може повторитися економічна криза 1998 року? / В. Багдай, А. Блінов // Вісник центру. Інформаційний бюлетень Міжнародного центру перспективних досліджень. – 2003. – №199. – С. 1.

²⁹⁶ ЦДАВО України, ф. 5233, оп. 2, спр. 2197, арк. 41.

1999 р. українці зустрічали з оптимізмом. Пік кризи і гіперінфляція були позаду, країна поступово відновлювалася після серії потрясінь. Звичайно, квазі-дефолт 1998 р. сповільнив зростання економіки і виробництва, відповідно – вдарив по зарплатах і в 1999 р. До стабільності ще було далеко, але в населення з'явилася надія на краще, хоча його купівельна спроможність різко впала²⁹⁷. Тривала криза неплатежів, фірми не платили податки, держава – зарплати і пенсії. Але влада втримала гривню від краху, хоч і девальвувала її, а зовнішні чинники сприяли відродженню промисловості. Більшість людей знову могли заробляти на життя і оплачувати комунальні послуги.

Наслідки кризи 1998-1999 р. для населення були дуже помітними: девальвація гривні з 1,9 до 5,2 грн/дол. призвела до знецінення більш ніж у 2,5 рази оборотного капіталу підприємців і заощаджень громадян та зменшення у 2 рази їх купівельної спроможності. Держава і підприємства остаточно погасили борги перед населенням тільки у 2000-2001 рр. Таким чином, наприкінці 1990-х років рівень життя в Україні різко знизився.

У 1999-2000 рр. українська економіка і банки відновлювались після кризи, що спричинило зростання реальних доходів населення, середньої зарплати до 230 грн і стабілізацію атмосфери в суспільстві.

Швидкі темпи зростання економіки та банківської системи у 2001-2004 рр. спричинили помітне збільшення реальних доходів населення, середньої зарплати з 311 до 591 грн і підвищення попиту на банківські послуги.

Політична і фінансова нестабільність під час «Помаранчевої революції» призвела до наростання паніки серед населення, яке почало масово забирати з банків вклади і було дуже обурене введенням з кінця 2004 р. мораторію на їх зняття та зростанням цін на 30-50% на м'ясо, цукор, бензин у квітні 2005 р. Однак, стабілізація економіки і політичної ситуації у 2005 р. заспокоїла українців, які знову почали довіряти банкам гроші та брати кредити. Також

²⁹⁷ Павлюк Т.І. Особливості фінансово-економічних криз в Україні та їх наслідки / Т.І. Павлюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nauka.zinet.info/5/pavlyuk.php>.

вплинули на їхнє фінансове становище виплати по 1 тис. грн по вкладах до Ощадбанку СРСР, але тоді гроші отримало лише 2 млн осіб (2 млрд грн).

За умов економічної стабільності в Україні у 2005-2007 рр. приріст депозитів постійно збільшувався і у 2007 р. досяг рекордних 42,5%, що відображало тенденцію до поступового зростання рівня життя²⁹⁸ та реальних доходів населення. Вкладники банків отримували високі доходи від депозитів, розміщених під 15% у гривні та 8-10% у доларах, та витрачали їх на відпочинок та придбання побутової техніки, а нерідко й авто чи квартир, що «розігрівало» українську економіку. Водночас, десятки тисяч людей у цей період стали жертвами будівельних афер за участі банків, через які у них вилучались кошти (найяскравішим прикладом є афера «Еліта-центру»).

Фінансово-економічна криза 2008-2009 рр. призвела до краху ще 18 банків, чергової девальвації гривні, зростання цін і загострення соціально-економічних проблем в Україні. З серпня 2008 р. неухильно знижувалася середня зарплата, а борг з її виплати щомісяця зростав на 2% (починаючи з 1 млрд грн у листопаді). Традиційно найвищу заборгованість мали підприємства металургійної, машинобудівної, аграрної і транспортної галузей. Бюджетникам також постійно затримували зарплати. Вперше за кілька років уряд перестав видавати вчасно соцвиплати. Затримки знижували й так невисоку купівельну спроможність українців, що сприяло подальшому погіршенню соціально-економічної ситуації. Для них очевидним свідченням початку тяжкої кризи стало знецінення гривні на 42% восени 2008 р. та введення НБУ 11 жовтня 2008 р. заборони на дострокове зняття депозитів.

Обвальна девальвація гривні²⁹⁹ у грудні 2008 р. до 10 грн/дол., попри її подальше зміцнення до 8 грн/дол. призвела до знецінення вкладів і заощаджень у гривні на 60%, а реальні доходи населення на фоні стрімкого росту цін скоротилися на 1/3. Довіра до банків впала до рекордних 8,5%.

²⁹⁸ Річний звіт Національного банку України за 2007 рік / За ред. А.В. Шаповалова. – К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2007. – С. 1.

²⁹⁹ Ватаманюк О. Хроніки кризи (зима 2008-2009 років) / О. Ватаманюк // Формування ринкової економіки в Україні. – 2009. – Вип. 19. – С. 8.

Під час цієї кризи НБУ не зміг належним чином захистити права вкладників. З 24 проблемних банків збанкрутіло 18, і далеко не всі вкладники Укрпромбанку (заборгував фізособам 7,3 млрд грн³⁰⁰) та інших установ, ліквідованих у 2008-2009 рр., отримали назад свої вклади, хоча Фонд гарантування вкладів у 2008 р. підвищив розмір гарантованих відшкодувань до 150 тис. грн кожному вкладнику ліквідованого банку, включно з відсотками. Через брак фінансових ресурсів ФГВФО розтягнув повернення вкладів аж до 2012 р. (тобто виплати поступово «з'їдались») інфляцією, причому пік виплат припав на 2009 (1,1 млрд грн) і 2010 р. (2,3 млрд грн). Загалом було виплачено 4,5 млрд грн³⁰¹, а близько 10% клієнтів не отримали компенсації, бо їхні депозити перевищували гарантовану суму (обсяг втрачених ними заощаджень становив близько 4 млрд грн). Однак, більшість вкладників проблемних банків зберегла свої вклади, оскільки уряд націоналізував найбільші з них – «Родовід Банк», «Укргазбанк», «Київ».

Відновлення у 2008 р. масових виплат вкладникам «Ощадбанку» мало вплинуло на фінансове становище населення, але люди були раді навіть невеликій фінансовій допомозі від влади³⁰². 6,4 млн осіб отримали 6 млрд грн (по 1 тис. грн), ще 6 млн вкладників мали отримати гроші пізніше.

У 2010-2013 рр. дії НБУ та уряду з підтримання стабільної фінансово-економічної ситуації та курсу 8 грн/дол. сприяло підвищенню реальних доходів населення, зростанню середньої зарплати вище 2200 грн, відновленню притоку вкладів до банків. Дрібні підприємці активно брали кредити на розвиток бізнесу, зростала сума позик на придбання житла і автомобілів. У цей період не було резонансних банкрутств банків, тому

³⁰⁰ Версаль Н.І. Проблемні банки в Україні: наслідки банківської кризи 2008-2009 рр. та ефективність відновлення їх функціонування / Н.І. Версаль, А.Г. Бондар // Економіка. Управління. Інновації [Електронний ресурс]. – 2013. – №1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eui_2013_1_9.pdf. – С. 8.

³⁰¹ Так само. – С. 9.

³⁰² Кокотюха А. Чим «Вітіна тисяча» буде краща за «Юліну» / А. Кокотюха [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavred.info/archive/2012/01/18/172554-7.html>.

кількість їх клієнтів постійно зростала і перевищила 74 млн у 2013 р. (багато людей мало рахунки у кількох установах). Водночас, виникла проблема неповернення доларових кредитів, бо багато людей брали їх у 2006-2008 рр. при курсі 5 грн/дол. (зростання їх суми було рекордним – до \$25,8 млрд³⁰³) і їм було складно гасити їх після знецінення гривні до 8 грн/дол.

У 2014–2015 рр. за умов тяжкої соціально-економічної, політичної і банківської кризи в Україні реальні доходи населення та його фінансове становище невпинно погіршувалося. Велика частка вини за це лежить на збанкрутілих комерційних банках (власники яких у більшості випадків не повертали кошти клієнтам) та НБУ, який не впорався зі своїм основним завданням і не запобіг знеціненню гривні у 3 рази за 2 роки.

Стрімка девальвація гривні у 2014 р. (до 19 грн/дол.) надала особливої гостроти проблемі неповернення валютних кредитів. Валютні позичальники, яких налічувалося понад 87 тис. осіб, стверджували, що не мають змоги вчасно виплачувати відсотки, і вимагали їх конвертації (загальний борг становив \$7 млрд) у гривню за курсом на момент їх надання та списання курсової різниці. У результаті перемовин з МВФ, який був категорично проти неї, 7 червня 2014 р. ВР ухвалила законопроект №1610 і ввела мораторій³⁰⁴ на відчуження майна валютних позичальників. Але їм відмовили в конвертації або списанні частини кредитів. Все, що їм запропонували тоді – це можливість їх пролонгації. На думку НАБУ, реструктуризації повинні підлягати лише валютні кредити, надані для придбання житла для проживання. У результаті, Президент ветовав законопроект про мораторій на відчуження майна, що критикувався МВФ і банками, а Верховна Рада у

³⁰³ Гуменюк А. Як вирішити проблему валютних кредитів / А. Гуменюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hvylya.net/analytics/economics/yak-virishiti-problemu-valyutnih-kreditiv.html>.

³⁰⁴ Річний звіт Національного банку України за 2014 рік / гол. ред. Б.В. Приходько. – К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2015. – С. 18.

лютому 2015 р. не змогла подолати вето³⁰⁵. У 2015 р., після подорожчання долара до 30 грн та його подальшої стабілізації на рівні 23-25 грн, валютні позичальники остаточно втратили можливість навіть гасити відсотки по кредиту навіть за умови, що всі свої доходи віддавали б банкам. Відповідно, мораторій не діяв і з початку 2015 р. банки стали все частіше відбирати у українців житло за борги по кредитах: із квартир виселяли навіть сім'ї з трьома дітьми³⁰⁶. Фактично, колектори, які працювали на банки, повернулись до методів 1990-х рр., бо добитись через суд виселення боржників чи повернення боргів банкам було дуже складно. Якщо в 2008 р., коли бралась більшість валютних кредитів, забрати заставне майно у боржника можна було тільки через суд, то у 2014-2015 рр. банки могли забирати його без суду і до завершення строку договору, за умови що боржник не платив тіло кредиту і відсотки та наявності виконавчого припису нотаріуса на договорі.

8 травня 2015 р. вступив у дію Меморандум про реструктуризацію валютних кредитів, який підписали 14 банків за посередництва НБУ та НАБУ³⁰⁷. У зв'язку з девальвацією гривні у кілька разів десятки тисяч сімей втратили можливість гасити не тільки сам кредит, а й навіть відсотки по ньому. У більшості позичальників була доволі високооплачувана робота, але навіть їхньої пристойної (по мірках 2013 р.) зарплати фізично не вистачало для виконання зобов'язань перед банком, бо людям треба було також оплачувати комунальні послуги і купувати їжу, одяг, ліки тощо. Решта боржників взагалі втратила роботу після початку кризи. Тому існувала велика ймовірність, що якщо залишити умови договору незмінними, то вони

³⁰⁵ Рада не змогла подолати вето на мораторій на конфіскацію житла [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rbcua.com/ukr/news/rada-ne-smogla-preodolet-veto-na-moratoriy-na-konfiskatsiyu-11022015142900>.

³⁰⁶ Банки стали масово відбирати житло [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://business.vesti-ukr.com/136784-banki-stali-massovo-otbirat-zhile>.

³⁰⁷ Аналітичний огляд банківської системи України за 9 місяців 2015 року / НРА «Рюрік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_3_kv_2015.pdf. – С. 12.

ніколи не зможуть погасити кредит. Тому остаточною редакцією Меморандуму передбачало переведення залишку кредиту, що не перевищували в еквіваленті 2,5 млн грн, у гривню за офіційним курсом на момент реструктуризації та списання після цього 50% в разі придбання боржником на ці гроші соціального житла (квартири площею до 60 м² чи будинку до 120 м²). Виявилось, що значна частина боржників брала кредити з інвестиційною метою – для придбання 2-3 квартир для перепродажу. Тому НАБУ та НБУ наполягали на необхідності скасування мораторію на відчуження несоціального житла у таких боржників, якщо вони не будуть гасити борг.

Ухвалення 2 липня 2015 р. ВР у цілому читанні згаданого вище закону №1558-1 про реструктуризацію валютних кредитів, що поширювався на всі кредити, за курсом на дату укладення договору (тобто часто по 5,05 грн/дол.)³⁰⁸, не поліпшило становище позичальників, оскільки згодом голосування за нього було визнане недійсним і подальший розгляд призупинено. Варто зазначити, що його реалізація призвела б до списання курсової різниці на збитки банків, що зробило б велику кількість банків неплатоспроможними і загрожувало існуванню банківської системи.

У листопаді НБУ і Мінфін розробили новий законопроект, що передбачав конвертацію іпотечних кредитів, що не перевищували 2,5 млн грн, у гривню та списання 40% боргу для 37 тис. незаможних сімей. Воно торкалося 20 млрд грн (23% суми валютних позик). Вето Президента 18 грудня 2015 р. на законопроект №1558-1 активізувало дії банків з відбору заставного майна, бо ці проблемні активи погіршували їхні показники.

Не менш сильно постраждали під час кризи і вкладники банків. По-перше, депозити в гривні стрімко знецінювались в умовах різкої девальвації гривні і великої інфляції (тобто по суті стали не прибутковими, а збитковими, попри 20-23% річних, які отримували вкладники), а вклади в доларах чи євро

³⁰⁸ Аналітичний огляд банківської системи України за 9 місяців 2015 року / НРА «Рюрік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_3_kv_2015.pdf. – С. 12..

було майже неможливо отримати назад в іноземній валюті (банки посилалися на її нестачу і конвертували вклад у гривню). По-друге, НБУ заборонив дострокове зняття депозитів у жовтні 2014 р., а уряд оподаткував їх з 1 серпня на 15%, а з 1 січня 2015 р. – на 20%. 1 грудня 2014 на рахунках населення було 417 млрд грн, тому податок зняв 18 млрд грн³⁰⁹. Але багато банків ще з початку 2014 р. гальмували навіть видачу депозитів, термін яких скінчився (особливо доларових), що посилювало паніку в суспільстві.

Масові банкрутства банків призвели до втрати депозитів 15% вкладників, бо вони перевищували гарантовану суму у 200 тис. грн. Формально, вони мали право на компенсацію в четвертій черзі, але реально до неї ніколи не доходило. ФГВФО звітував, що виплатив у 2014 р. 17 млрд грн (всього 64 млрд) і повністю повернув вклади від 80% до 96% клієнтів (у різних банках по-різному). Але на решту вкладників часто припадало до половини загальної суми боргу і ці гроші не поверталися.

У 2014 р. збанкрутувало 27 банків (їх кількість впала з 180 до 163). Найбільших втрат зазнали клієнти великих банків. Після банкрутства «Брокбізнесбанку» в лютому (заборгував 275 тис. осіб 2,7 млрд грн) виплати не отримали 5% клієнтів (200 млн грн)³¹⁰. У березні зазнав краху «Форум» і 130 тис. вкладників (1/5) не отримали депозити, а решті 80% було видано 2,6 млрд грн. У червні – «Фінансова Ініціатива» (16 місце), що заборгував 65 тис. осіб 4 млрд грн³¹¹. 8% з них не отримали виплат. Вкладники збанкрутілого у серпні «Терра Банку» (42 місце, борг 2 млрд грн) отримали лише 1,4 млрд грн, а після краху в листопаді «VAB Банку» (16 місце) 120 тис. осіб було

³⁰⁹ Сюрприз від уряду Яценюка: власники депозитів потрапили під роздачу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://finance.obozrevatel.com/business-and-finance/21045-syurpriz-ot-pravitelstva-yatsenyuka-vladeltsyi-depozitov-popali-pod-razdachu.htm>.

³¹⁰ У кого є шанс повернути депозит із проблемного банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/news/-/345786/>.

³¹¹ Фонд гарантування ввів тимчасову адміністрацію в банк «Фінансова ініціатива» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/news/-/353179/>.

видано 7,1 з 10 млрд грн³¹², «CityCommerceBank» (44 місце) – 33 тис. осіб 2 млрд грн (в обох нічого не отримали 15% вкладників).

Негативний вплив на фінансове становище іншої частини населення України чинила постійна девальвація гривні. Уряд на вимогу МВФ та для покриття дефіциту енергетичних компаній проводив поетапне підвищення тарифів на газ, опалення і електроенергію (у підсумку, вони зросли у 4-6 разів) та дуже неохоче проводив індексацію соцвиплат (не більше, ніж на 6-10% за раз, хоча інфляція у 2014 р. склала 25%, а у 2015 р. – близько 50%).

Таким чином, у 2014-2015 рр. за умов постійного знецінення гривні, зростання цін та комунальних тарифів у кілька разів, 50% населення опинилося на межі бідності або ж за нею. Подорожчання долара до 20-25 грн автоматично призвело до відповідного підняття цін на імпортні товари (пальне, запчастини, устаткування, побутову техніку тощо). А це зумовило подорожчання всіх українських товарів на 50-100% через рекордну інфляцію та високу частку імпорту в їхній вартості (зросли витрати на транспортування, енергоносії та обладнання для їх виробництва). Маючи дуже низькі доходи, які після різкої девальвації гривні в середньому зросли лише на 20% (зарплати більшості українців складали 2-4 тис. грн (середня по країні 3455 грн³¹³ у січні 2015 р., а пенсії – трохи більше 1 тис. грн), люди мали дуже низьку купівельну спроможність і втратили можливість нормально харчуватися, купувати одяг і ліки та платити за комунальні послуги, не говорячи вже про витрати на подорожі та купівлю побутової техніки. Рівень життя в країні катастрофічно впав, що призвело до того, що 9 млн сімей стали претендувати на субсидії від держави для оплати комунальних послуг, але половина людей через різні причини не змогли їх оформити, а ті, що отримували їх, не відчували значного полегшення фінансового становища через дорожнечу інших товарів та послуг. Уряд А.

³¹² Вкладники VAB Банку отримують від ФГВФО 7,1 млрд [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2014/12/3/510312/>.

³¹³ Середня зарплата в Україні в січні 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://index.minfin.com.ua/index/average/detail.php?2015-01>.

Яценюка відмовився індексувати доходи українців на рівень інфляції через брак коштів і пропонував їм лише субсидії. Вони у відповідь нещадно критикували владу та НБУ, звинувачуючи їх у погіршенні рівня життя.

Валютні обмеження НБУ для населення, що діяли з 3 березня 2014 р. (купівля іноземної валюти на суму не більше 3000 грн, зняття готівки з валютних рахунків у еквіваленті не більше 15 тис. грн на добу, з гривневих – 150 тис. грн), дуже обмежили його економічні права та позбавили законної можливості захистити заощадження від інфляції і девальвації гривні.

У вихідні після 20 лютого 2015 р. українці були нажахані тим, як швидко стрибок долара до 30 грн відбився буквально на всьому: від продуктів до бензину. Пальне А-95 подорожчало до 23 грн за літр. Через тиждень заправки відреагували на девальвацію гривні підвищенням цін до 27-29 грн. У результаті, вперше за багато років у великих містах зникли пробки на дорогах. Моментально піднялися і ціни на продукти та побутову техніку: імпорتنі товари подорожчали у 2 рази (мандарини до 45, банани до 38, гранати – до 60 грн), вітчизняні – на 10-25%. Через постійно зростаючий курс споживачі все більше відмовлялись від імпортних товарів, рівень конкуренції падав, і вітчизняні виробники підвищували ціни, з огляду на великий попит. На ринку одягу і взуття відбувся справжній колапс³¹⁴. Магазины, де ціни були на рівні 300-700 грн, тепер торгували по 900-1500 грн. Популярні бренди пішли з України, адже купівельна спроможність населення впала. У результаті знову в моду увійшов секонд-хенд, ціни на одяг в якому також різко збільшились. Різко вирости й ціни на товари першої необхідності – через небувалий ажіотаж. Серед людей почалась паніка, а в нестабільних ситуаціях вони прагнуть закупатися найнеобхіднішими продуктами: мукою, цукром, крупами, консервами. У багатьох торговельних центрах продуктові полиці були спустошені за лічені дні. Цей штучний ажіотаж призвів до підняття цін на вищезгадані товари у півтора-два рази.

³¹⁴ Лисенко О., Вергун Д. Девальвация: есть ли жизнь при курсе за 30? / Олена Лисенко, Денис Вергун // Вести. – 2015. – №31. – С. 2.

Також різка девальвація гривні підштовхнула уряд до радикального підняття комунальних тарифів (Н. Яресько вже анонсувала подорожчання газу на 280%). Поступове зміцнення гривні до 23-25 грн/дол. навесні-влітку 2015 р. призвело до зниження цін та товари і послуги на 20%, але вони залишилися дуже високими, через що обсяги роздрібної торгівлі постійно падали.

Банкрутство 6 лютого 2015 р. великого банку «Надра» стало черговим шоком для українців. Він заборгував вкладникам 4,4 млрд грн, а було виплачено лише 3,8 млрд. Введення адміністрації в «Надра» на день пізніше підвищило б суму виплат на 28%, бо ФГВФО робив їх за курсом 18 грн/дол., а вже після обіду 6 лютого НБУ різко підняв його до 23 грн/дол.

«Златобанк» (27 місце) зазнав краху 14 лютого і заборгував 115 тис фізосіб 4,2 млрд грн, причому 80% вкладів були в доларах на суму понад 200 тис. грн і не підлягали поверненню. ФГВФО видав 112 тис. клієнтів (97%) всього 900 млн, а 3 тис. крупних вкладників гроші втратили³¹⁵ (3,3 млрд грн).

3 березня 2015 р., після введення чергових валютних обмежень (заборони на видачу валюти за картками) і тиску НБУ на банки, готівковий долар подешевшав до 24-26 грн/дол. Зміцнення гривні подіяло на ціни – зокрема, бензин подешевшав на 1 грн, продукти – на 10%.

Після банкрутства у березні 2015 р. системного «Дельта Банку» (4 місце) виникли величезні черги у його відділеннях – значна частина вкладників прийшла і вимагала повернути їхні гроші або націоналізувати банк. Всього він заборгував 552 тис. клієнтів 16,4 млрд грн. 20% з них мали вклади понад 200 тис. грн і не отримали їх відшкодування. Але влада була невблаганна: восени 2015 р. виплати 400 тис. вкладників на суму 13 млрд грн були завершені, а 5 жовтня банк був ліквідований. Після банкрутства 20 березня 2015 р. великого банку «Київська Русь» (26 місце, заборгував 3,6 млрд грн) ФГВФО повернув гроші лише 68% його клієнтів на суму 2,4 млрд грн.

³¹⁵ НБУ закрыл крупный по размеру Златобанк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economics.lb.ua/finances/2015/02/14/295576>.

10 квітня 2015 р. НБУ ввів нові обмеження та скасував пенсійний збір з продажу валюти для погашення кредитів, а 3 червня збільшив обсяг видачі готівки у гривні зі 150 тис. до 300 тис. грн на добу. Варто зазначити, що населення навчилося обходити їх і купувати потрібну суму доларів не тільки на «чорному» ринку, а й з допомогою самих банків. Щоб залучити вклади, вони продавали клієнтам валюту за умови її розміщення на рахунку.

4 червня ФГВФО відзвітував, що за 2014-2015 рр. виплатив клієнтам 40 збанкрутілих банків 30 млрд грн з 54 млрд, і що виплати вкладникам «Дельта Банку» розпочнуться 11 червня. Але через визнання розміщення частини депозитів незаконним, виплати не отримали 5000 осіб. Вклади 18 тис. клієнтів «Дельта Банку» на суму 3 млрд грн «заморозили» на 3 місяці для перевірки законності їх подрібнення. У липні ФГВФО заявив, що виплатив вже більше 60% вкладів клієнтам «Київської Русі» та «Дельта Банку» і розблокував доступ до 75% «заморожених» депозитів³¹⁶.

Криза змусила банки призупинити кредитування населення з літа 2015 р. Взяти у них в борг ставало все важче, хоча й почалося повернення гривневих депозитів (середня їхня дохідність тепер складала близько 21%).

Нестабільність банківської системи призвела до того, що все більше українців відмовлялись від кредитів та депозитів, а якщо й вкладали гроші в банк, то на короткий термін. Станом на липень 2015 р. частка населення, що за рік не скористалася жодною банківською послугою зросла в 1,5 раза.

У середині вересня ФГВФО через брак коштів призупинив виплати клієнтам «Дельта Банку». Тому 17 вересня відбулась чергова крупна акція їх протесту³¹⁷ проти його ліквідації. Виплати були поновлені у жовтні.

21 жовтня 2015 р. суд визнав вину НБУ у банкрутстві «Брокбізнесбанку» і назвав його дії протиправними через невживання ним заходів щодо захисту

³¹⁶ Фонд гарантування «розморозить» значну частину рахунків вкладників «Дельта Банку» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2015/07/29/552931/>.

³¹⁷ Обурені вкладники банків заблокували рух на Хрещатику [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uapress.info/uk/news/show/96079>.

клієнтів банку, що давало їм право на компенсацію. Їхні позовні вимоги могли бути значними, бо обсяг вкладів підприємств складав 4,6 млрд грн, а негарантованих депозитів громадян – 3 млрд грн³¹⁸. НБУ категорично не погодився з рішенням суду і заявив про наміри оспорювати його.

Найбільш резонансним у II половині 2015 р. стало банкрутство 18 вересня великого банку «Фінанси в Кредит», який заборгував понад 400 тис. клієнтів 17 млрд грн. У підсумку, ФГВФО повністю повернув лише 15,4³¹⁹ млрд грн 380 тис. вкладників, а 10% клієнтів втратили 2 млрд грн.

Всього з 2014 р. по 2016 р. вкладники втратили на рахунках ліквідованих банків 163 млрд грн, 111 млрд з яких склали кошти фізосіб. ФГВФО виплатив 1,5 млн осіб за 2 роки лише половину – 80,8 млрд грн, а більше 30 млрд грн взагалі не підлягали поверненню. Найбільше втратили 300 тис. підприємців, вклади яких вимірювались мільйонами гривень.

За умов збереження високої облікової ставки НБУ, банки пропонували кредити громадянам під 30-40% річних, що робило їх практично недоступними для дрібних підприємців та людей, що використовували їх для придбання житла чи автомобілів. Обсяг діючих кредитів був доволі високим (900 млрд грн), але половина валютних позик була надана населенню ще у 2008-2009 рр. на придбання чи будівництво житла, й існувала велика загроза їх неповернення. Тому банки стали більш прискіпливо оцінювати фінансові можливості потенційних позичальників та часто тимчасово призупиняли кредитування, надаючи перевагу інвестуванню коштів у цінні папери³²⁰. Відповідно, дрібний та середній бізнес не мав ресурсів для нормального розвитку, а населення не мало змоги покращити побутові умови. Починаючи

³¹⁸ Национальный банк заплатит клиентам «Брокбизнесбанка» С. Курченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/rus/news/2015/10/28/565001/>.

³¹⁹ ФГВФО повідомив, скільки уже виплачено вкладникам [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ru/news/-/369485/>.

³²⁰ Аналітичний огляд банківської системи України за 9 місяців 2015 року / НРА «Рюрік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_3_kv_2015.pdf. – С. 4.

з кінця 2013 р. в Україні домінувала тенденція до скорочення так званого середнього класу, який вважається основою політичної і соціальної стабільності демократичної країни. Водночас, експерти відзначали швидкий приріст кількості бідних українців (на межі бідності знаходилось понад 50% населення, 15% – за межею тотальної бідності). Різке зменшення добробуту громадян негативно впливало на перспективи українських банків, адже кількість їхніх потенційних клієнтів постійно скорочувалась.

Знецінення гривні та нестабільність банківської системи призвели до того, що все більше українців відмовлялись від кредитів і депозитів, а якщо й вкладали гроші в банк, то на короткий термін, а підприємці були схильні переводити активи в долар і заморожувати бізнес до кращих часів. Частка населення, що за рік не скористалася жодною банківською послугою, зросла на 50%. Девальвація гривні у 3 рази призвела до розорення тисяч валютних позичальників, що не мали змоги гасити кредит. Довіра народу до влади, банків і гривні рекордно впала. За даними різних соціопитувань, у 2015 р. банкам довіряло всього від 12,7% до 15,5% населення, а мало депозити – лише 8,8%. Фактично, за 2 роки українці збідніли у 2-3 рази за рахунок того, що розмір їхніх доходів залишився майже на старому рівні (заробітні плати в різних секторах економіки зросли лише на 10-30%, причому велика кількість робітників і службовців взагалі втратила роботу чи змушена була погодитись на зменшення зарплати), а ціни і комунальні тарифи зросли в кілька разів.

Отже, політика НБУ та діяльність державних і приватних комерційних банків визначала рівень добробуту величезної кількості українців, адже більшість населення України тією чи іншою мірою залежна від становища банків. Банківські кризи призвели до розорення 1 млн вкладників та 100 тис. валютних позичальників. Значне погіршення умов роботи підприємств (особливо імпортерів) через кризу і валютну політику НБУ, змусило їх майже вдвічі скоротити штати, а самі банки за 2014–2015 рр. звільнили близько 40 тис. працівників (а під загрозою звільнення у 2016 р. перебувало ще 95 тис. осіб), що поповнили величезну кількість безробітних в Україні.

РОЗДІЛ 4

ВПЛИВ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ НА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ КРАЇНИ

4.1. Роль банківської системи в політиці органів державної влади України

Місце, яке займали проблеми банківського сектора у політиці української влади впродовж другої президентської каденції Л. Кучми (кінець 1999 р. – початок 2005 р.) визначалося необхідністю завершення формування фундаменту законодавчої бази функціонування НБУ і комерційних банків, подолання наслідків фінансово-економічної кризи 1998-1999 рр. і створення сприятливих умов для відновлення банківської системи у 2000-х роках.

Наприкінці 1990-х років уряд В. Пустовойтенка (липень 1997 р. – грудень 1999 р.) продовжував реалізацію президентського курсу на фінансову стабільність, основою якого був стабільний курс гривні до долара (1,9 грн/дол.) та недопущення великих його коливань. Програма економічного і соціального розвитку «Україна-2010» була направлена ним до Верховної Ради більше ніж через рік після його призначення, але так і не була розглянута нею. Вона передбачала завершення стабілізації економіки, ліквідацію заборгованості з соцвиплат і нову грошово-кредитну політику, яка мала фінансово підтримати виконання програми. З одного боку, населення і бізнес звикли до стабільності, що сприяло розвитку банків і економіки загалом. Але з іншого, така політика мала низку негативних наслідків: превалювання імпорту над експортом, зростання бюджетного дефіциту³²¹ та зовнішнього боргу держави, надмірний продаж ОВДП. Тому не дивно, що на фоні традиційних системних проблем української економіки та світової

³²¹ Багдай В., Блінов А. Чи може повторитися економічна криза 1998 року? / В. Багдай, А. Блінов // Вісник центру. Інформаційний бюлетень Міжнародного центру перспективних досліджень. – 2003. – №199. – С. 1.

фінансової кризи, гостра економічна криза розпочалась і в Україні. Варто зазначити, що українська влада доволі швидко реагувала на виникнення кризових явищ і спрямувала на їх подолання великі зусилля, але робила це специфічними методами, які викликали гостре невдоволення населення.

Президент прагнув будь-що уникнути дефолту, обвальної девальвації гривні та банкрутства банків, бо це означало б провал його курсу і мало б катастрофічні наслідки для країни і нього як політика. Влада змушена була реалізувати пакет екстрених заходів задля порятунку економіки. Їх прийняття ускладнювалось тим, що після початку економічної кризи виникла затяжна криза у Верховній Раді III скликання, обраній у березні 1998 р. Упродовж трьох місяців партії не могли сформувати більшість і обрати спікера. Врешті-решт, ним став О. Ткаченко, послідовний критик³²² економічного курсу Л. Кучми, оснований на приватизації. Критикували його й економісти. Наприклад, проректор Чернігівського державного інституту економіки Л. Коваленко у листопаді 1998 р. заявив, що в програмі і посланнях Л. Кучми немає системного підходу і вони по суті є «недалекосяжним гасінням пожежі і латанням дірок у бюджеті»³²³ заради пом'якшення кризової ситуації.

У 1998-1999 р. уряд спільно з НБУ максимально обмежили грошову масу в країні, утримуючи курс гривні, та змогли домовитися з кредиторами про відстрочення виплати відсотків, завдяки чому вдалося уникнути офіційного оголошення дефолту. 10 вересня 1998 р. був створений ФГВФО, що займався компенсацією вкладникам збанкрутілих банків та їх виведенням з ринку. Мінфін планував, що це стимулює залучення коштів населення в економіку, підвищить стабільність і надійність банківської системи, поновить довіру населення до депозитів³²⁴. Жорстка економічна політика (в тому числі, затримки соцвиплат), вимушена девальвація гривні у 2 рази (що призвела до знецінення заощаджень населення, капіталу підприємств і

³²² Дефолт 1998 года: 10 лет спустя [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.segodnya.ua/ukraine/defolt-1998-hoda-10-let-spructja.html>.

³²³ ЦДАВО України, ф. 5233, оп. 2, спр. 2197, арк. 118.

³²⁴ ЦДАВО України, ф. 2, оп. 15, спр. 7332, арк. 3.

банків) та підвищення цін на українські експортні товари сприяли відновленню економіки. Також з 1998 р. уряд нарешті почав значні виплати вкладникам Ощадбанку СРСР. У Бюджеті на 1998 р. було передбачено 370 млн грн³²⁵, а в проекті бюджетної резолюції на 1999 р. планувалось виділити на це не менше 1 млрд грн³²⁶. Але уряд зіткнувся з фінансовими проблемами і реально заклав у Бюджет-1999 всього 200 млн грн. Виплати здійснювались по вкладах, оформлених до 2 січня 1992 р., особам, які досягли 80-річного віку (по 48 грн), їхнім спадкоємцям (по 150 грн) та інвалідам війни (100 грн) і затримувались через невиконання бюджетів (на 1 січня 1999 р. було перераховано лише 30 млн грн), про що прозвітував 9 червня 1999 р. Голові ВР О. Ткаченку віце-прем'єр С. Тігіпко³²⁷. У відповіді на запити 270 жителів с. Станиця-Луганська Луганської обл. з приводу затримок виплат Мінфін заявив, що борг тільки перед особами старшими за 80 р. становить 9 млрд грн або 1/3 Бюджету на 1999 р., а вся грошова маса в країні склала 17,5 млрд грн, тобто у 8 разів менше сукупного боргу держави перед вкладниками³²⁸. У звіті Мінфіну від 20.12.1999 р. на виконання доручення Кабміну вирішити цю проблему зазначено, що неможливо знайти додаткові джерела фінансування виплат, а передбачені 200 млн грн уже видано³²⁹. Але перший віце-прем'єр Ю. Єхануров у відповіді уряду Президенту від 14.01.2000 р. запевнив, що всі вклади будуть видані, навіть ті, що зберігались у 1992-1994 рр., але тільки після погашення боргу у 132 млрд грн по вкладах до січня 1992 р.³³⁰ Л. Кучма 16 квітня 1999 р. доручив прем'єру В. Пустовойтенку посилити контроль за виконанням бюджетів³³¹ та щоквартально звітувати про стан виконання захищених статей. Також Президент ініціював поетапний перехід на казначейське виконання коштів бюджетних установ. Був визначений перелік

³²⁵ ЦДАВО України, ф. 2, оп. 15, спр. 8144, арк. 5.

³²⁶ ЦДАВО України, ф. 2, оп. 15, спр. 7309, арк. 52.

³²⁷ ЦДАВО України, ф. 2, оп. 15, спр. 8111, арк. 8.

³²⁸ ЦДАВО України, ф. 2, оп. 15, спр. 8111, арк. 125.

³²⁹ ЦДАВО України, ф. 2, оп. 15, спр. 8145, арк. 6.

³³⁰ ЦДАВО України, ф. 2, оп. 15, спр. 8145, арк. 70.

³³¹ ЦДАВО України, ф. 2, оп. 15, спр. 8119, арк. 119.

банків, що обслуговують позабюджетні рахунки, а розпорошення бюджетних коштів по банківських рахунках визнане недоцільним, бо погіршує контроль за їх цільовим використанням³³², як зазначав начальник Головного управління Державного казначейства П.Г. Петрашко у відповіді «Правекс-Банку» від 04.02.1999 р. Керівники середніх банків були розлючені такими заходами уряду, бо вони підривали їхню ресурсну базу і надавали бюджетні кошти в користування трьом найбільшим банкам. Вони неодноразово звертались до Голови НБУ В.А. Ющенко з проханням внести їхні установи в урядовий перелік, але отримували відмови. Наприклад, АКБ «Правекс-Банк» у зверненні від 20.11.2000 р. наголошував на своїй надійності, високій репутації і наявності права на здійснення усіх видів операцій³³³, а АТ «ВАбанк» заявляв, що активно працює з 1992 р. і має капітал у 54 млн грн.

Також величезне значення для відродження української економіки та банківської системи (бо зростання середнього класу та розвиток бізнесу сприяли зростанню клієнтської бази банків та попиту на кредити) мало запровадження системи «єдиного податку», творцем якої була О. Кужель, голова Державного комітету з питань розвитку підприємництва. У кризові роки значно підвищився ризик різкого зростання рівня безробіття, що неминуче потягло б за собою зубожіння мас і соціальні вибухи. Виходом з цього складного становища міг стати швидкий розвиток малого бізнесу: в умовах відсутності робочих місць кмітливим людям треба дати можливість самим себе працевлаштувати і стати роботодавцями для інших. Одним із стимулів до його розвитку якраз і стало введення у 1998 р. Указом Л. Кучми спрощеної системи оподаткування, що замінила громіздкий набір податків одним податком. Зміни були дуже вигідні приватним підприємцям, що мали річний оборот до 500 тис. грн і тепер платили державі всього 20-200 грн на місяць. При цьому вони отримали можливість практично безконтрольно користуватися готівкою і звітували шляхом регулярної подачі декларації.

³³² ЦДАВО України, ф. 2, оп. 15, спр. 8139, арк. 4.

³³³ ЦДАВО України, ф. 2, оп. 15, спр. 9464, арк. 2.

Також у цей період було завершено формування нормативно-правових засад функціонування банківської системи. Верховна Рада ухвалила Закони «Про Національний банк України» (20 травня 1999 р.) і «Про банки і банківську діяльність» (7 грудня 2000 р.), що сприяли розвитку банків.

Отже, у 1998–1999 р. влада була покарана за безвідповідальну економічну політику, але змогла стабілізувати економіку і не допустила масового краху банків, хоча вони зазнали великих втрат (знецінення капіталу на \$1 млрд, відтік 400 млн грн вкладів, зменшення прибутковості у 2 рази).

У 2000–2004 рр. ситуація в банківській системі продовжувала перебувати у фокусі уваги влади. Економічна політика урядів В. Ющенка (грудень 1999 – травень 2001 рр.), А. Кінаха (травень 2001 р. – листопад 2002 р.) та В. Януковича (листопад 2002 р. – січень 2005 р.) була спрямована на сприяння її післякризовому відновленню і розвитку, забезпечила стабільний приріст ВВП у 5-6%, але сприяла появі державно-фінансової олігархії³³⁴.

Програма діяльності уряду В. Ющенка «Реформи заради добробуту» (23 березня 2000 р.) окрім реформ у соціальній і економічній сферах також передбачала розвиток банківської системи. Будучи попереднім Головою НБУ (з 1993 по 2000 р.), він знав зсередини проблеми банків. У її тексті зазначалося, що станом на 2000 р. лише незначна частка банківських кредитів спрямовувалася в реальний сектор економіки. Тому уряд брав на себе зобов'язання сприяти НБУ у проведенні ним політики підтримання стабільності гривні; створити умови для вільного руху капіталу, прогнозованості інфляції³³⁵ та збільшення обсягів кредитування державних і приватних підприємств. Варто відзначити, що в цілому ці пункти програми були реалізовані: курс гривні був більш-менш стабільним (у грудні 1999 р. – 4,72 грн/дол., а наприкінці 2001 р. – 5,28 грн/дол.), банки швидко нарощували

³³⁴ ЦДАГО України, ф. 318, оп. 1, спр. 37, арк. 3.

³³⁵ Постанова №550 від 23 березня 2000 р. про «Програму діяльності Кабінету Міністрів України «Реформи заради добробуту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/550-2000-%D0%BF>. – Ст. 3.1.

активи і видали підприємцям на 50% більше кредитів. Вдала реалізація програми суттєво допомагала НБУ. Вперше за роки незалежності в Україні спостерігався стабільний приріст ВВП. Був запроваджений новий механізм розрахунків і платежів до місцевих і центрального бюджетів, що дало змогу оздоровити ситуацію на енергоринку, відмовитися від бартерів і запозичень, підвищити бюджетні надходження, збільшити соціальні витрати і нарешті погасити борги з соцвиплат. Також уряд обіцяв створити Український банк реконструкції та розвитку, але цей процес затягнувся до 5 травня 2003 р. Асоціація українських банків (голова О. Сугоняко) у зверненні до прем'єра В. Ющенка від 19.04.2000 р. висловила позитивне ставлення до програми діяльності уряду на 2000-2004 рр., назвала своїм стратегічним завданням максимально сприяти її виконанню і заявила про намір відновити роботу Ради з питань банківської діяльності при Кабміні³³⁶, на що отримала дозвіл.

Програма діяльності уряду А. Кінаха була затверджена 5 червня 2002 р.³³⁷ передбачала розвиток конкурентоспроможного фінансового сектору, підвищення капіталізації банків і здешевлення кредитних ресурсів, залучення іноземних інвестицій, зниження інфляційних очікувань населення і бізнесу, задоволення потреб реального сектору економіки у кредитах, подальшу лібералізацію валютного ринку, створення єдиної бази даних банківського нагляду і позичальників. Уряд оголосив про підтримку політики НБУ, спрямованої збереження фінансової стабільності і позитивної динаміки обмінного курсу, полегшення доступу населення і бізнесу до кредитів.

Перший уряд В. Януковича розробив 2 програми діяльності, які були затверджені Верховною Радою: «Відкритість, дієвість, результативність»³³⁸ (17 квітня 2003 р.) та «Послідовність. Ефективність. Відповідальність» (16

³³⁶ ЦДАВО України, ф. 2, оп. 15, спр. 8667, арк. 140.

³³⁷ Постанова Кабінету міністрів України №779 від 5 червня 2002 р. про «Програму діяльності Кабінету Міністрів України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0002120-02>.

³³⁸ Програма діяльності Кабінету Міністрів України «Відкритість, дієвість, результативність» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001120-03>.

березня 2004 р.)³³⁹. У першій йшлося про недостатній рівень розвитку банківської системи, страхового і фондового ринків, незахищеність кредиторів. Уряд обіцяв виправити цю ситуацію, а також вжити заходів для контролю використання банківських кредитів і коштів, отриманих від МВФ; завершити формування нормативно-правової бази з питань регулювання діяльності банків і небанківських фінустанов. Передбачалось збільшення ефективності діяльності Державної комісії з регулювання фінансових послуг; участь уряду в розробці і виконанні Комплексної програми розвитку банківської системи на 2003-2005 рр.; фінансове оздоровлення державних банків; підвищення рівня капіталізації банків; здешевлення кредитів і зменшення ризиків. У другій програмі, в тому числі, йшлося про вже досягнуті успіхи уряду В. Януковича у банківській сфері (зростання обсягів кредитних вкладень банків у економіку в 1,6 раза – до 67,8 млрд грн та частки довгострокових кредитів підприємствам з 28% до 45%). Уряд обіцяв поглибити роль банків у економічному житті країни та полегшити доступ малого бізнесу до кредитів³⁴⁰ шляхом створення спецустанов з мікрокредитування. Також планувалось підвищення ефективності державного нагляду за діяльністю банків; оздоровлення державних «Укресімбанку» та «Ощадбанку» шляхом підвищення ефективності управління; запровадження іпотечного кредитування. Варто підкреслити, що економічні успіхи уряду В. Януковича (приріст ВВП у 2003 р. склав 9,3%, а у 2004 р. – 12,7%) створили сприятливі умови для бурхливого розвитку банків.

Можна підсумувати, що урядам, що працювали у 2000–2004 рр. вдалося виконати більшу частину обіцянок, що стосувались банківської системи. Це підтверджується статистичними показниками, які свідчать про швидке відновлення і динамічний розвиток банків у той період, а також стабільне зростання обсягів кредитування ними підприємств і фізичних осіб.

³³⁹ Програма діяльності Кабінету Міністрів України «Послідовність. Ефективність. Відповідальність» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0002120-04>.

³⁴⁰ Так само. – С. 3.

За президентства В. Ющенка (січень 2005 р. – лютий 2010 р.) владі було ще складніше підтримувати стабільність у банківській і валютній сферах, що було зумовлено негативним впливом внутрішньої політичної кризи та поглибленням кризових явищ у світовій економіці. У президентському посланні 2006 р. В. Ющенко наголосив на необхідності реформ у банківській системі, що полягали б у підвищенні рівня співпраці між НБУ та урядом, запровадженні ринкових механізмів антиінфляційної політики через управління сукупним попитом³⁴¹, запровадженні гнучких механізмів курсоутворення, удосконаленні механізму рефінансування комерційних банків та сприяння їхній інвестиційній діяльності, вдосконаленні банківського законодавства відповідно до Базельських принципів банківського нагляду; прискоренні капіталізації банків через поліпшення умов інвестування в банківську сферу, підвищення вимог до розміру статутного капіталу банків, впровадження заходів щодо захисту міноритарних акціонерів, врегулювання участі іноземного капіталу; сприянні розвитку довгострокового кредитування та підвищенню захисту прав кредиторів. Це послання задавало тон діяльності всіх урядів за його президентства. Також В. Ющенко перед виборами обіцяв повернути вкладникам Ощадбанку втрачені кошти Указом №2 «Про невідкладні заходи для забезпечення повернення знецінених заощаджень громадян», але не зробив цього. Згідно з ним, держава мала визнати такі вклади своїм боргом і спрямувати на його погашення 50% доходів від приватизації.

Перший уряд Ю. Тимошенко (лютий – вересень 2005 р.) вжив рішучі заходи для стабілізації фінансово-економічної ситуації після «Помаранчевої революції». Верховна Рада 4 лютого 2005 р. затвердила програму його діяльності «Назустріч людям». Щодо банківської сфери, вона передбачала погашення кредитів, виданих під гарантії Кабміну; сприяння підвищенню

³⁴¹ Президентське послання Віктора Ющенка у 2006 р. «Доповідь про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 році» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/book/dopov_zm/R4.pdf. – С. 86-87.

надійності і ефективності банківської системи, її стійкості до криз та збільшення соціальної корисності банківської діяльності; запровадження ефективних механізмів банківського обслуговування аграрного сектора; розробку програм кредитування малого і середнього бізнесу; розвиток системи електронних платежів; узгодження з НБУ податкової і монетарної політики³⁴². Дійсно, уряд Ю. Тимошенко (в тому числі, міністр фінансів В. Пинзеник) тісно співпрацював з Головою НБУ В. Стельмахом та підтримав його антикризові заходи (наприклад, тимчасовий мораторій на зняття вкладів). Це допомогло стабілізувати ситуацію в банківському секторі, попри тривожні події на початку року, 5% відтік депозитів та різке зростання цін на ключові товари. Велике пожвавлення у суспільстві викликав початок у 2005 р. виплат урядом Ю. Тимошенко по 1000 грн вкладникам Ощадбанку (за рік видано 2 млрд грн. Основними здобутками економічного розвитку України у 2005 р. стали зростання реальних доходів громадян, збільшення доходів бюджету на 60%, зниження безробіття й інфляції. Але Президент відправив Ю. Тимошенко у відставку через непереможні протиріччя у своїй команді.

Уряд Ю. Єханурова (вересень 2005 – серпень 2006 р.) увійшов у історію як перехідний чи технократичний. В умовах політичної боротьби В. Ющенка та Ю. Тимошенко кандидатура Ю. Єханурова була компромісною. Він чудово знав державний апарат, мав дуже мало ворогів, ніколи не конфліктував з Президентом і тяжко працював. Його уряд не привертав до себе стільки уваги суспільства, як попередній, але встиг зробити досить багато. Вся його діяльність розгорталась в контексті виконання завдання В. Ющенка щодо відновлення економічної та політичної стабільності. Ю. Єхануров заспокоїв бізнес, відновив його довіру до влади і банків, зупинив реприватизацію (був здійснений лише вигідний перепродаж «Криворіжсталі»), гарантував існуючі права власності. В результаті було

³⁴² Програма діяльності Кабінету Міністрів України «Назустріч людям» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0001120-05/page2>. – С. 2.

відновлене економічне зростання на рівні 7%³⁴³ та повільний поступальний розвиток банків, зберігався стабільний курс гривні на рівні 5,05 грн/дол.

Другий уряд В. Януковича (серпень 2006 – грудень 2007 р.) був утворений «Антикризовою коаліцією» (Партія регіонів, КПУ, СПУ) після перемоги на парламентських виборах 2006 р. «Помаранчевої коаліції» («Наша Україна», БЮТ, СПУ) та її розколу через небажання Президента погоджуватись на прем'єрство Ю. Тимошенко. Він, на думку більшості дослідників, не виявився плідним через постійні суперечки з Президентом і Верховною Радою щодо зовнішньої політики і Конституції та призвів до реставрації олігархії і розквіту корупції (особливо пов'язаної з корпоративним рейдерством і діяльністю газового монополіста РосУкрЕнерго). Уряд підтримував економічне зростання на рівні 7%, продовжував повернення вкладів Ощадбанку (у 2006 р. виплачено 260 млн грн, у 2007 р. – 500 млн грн), але не робив ніяких реформ і майже не приймав важливих законопроектів, окрім тих, що були необхідні для вступу України до СОТ (у тому числі, скасування вимоги щодо обов'язкового продажу НБУ експортерами 50% валютної виручки)³⁴⁴. Однак, фінансова стабільність сприяла покращенню показників діяльності банків і рекордному збільшенню обсягів депозитів. Конфлікт В. Януковича і В. Ющенко сягнув апогею, коли прем'єр став заважати Президенту здійснювати кадрові призначення. 2 квітня 2007 р. Президент змушений був розпустити парламент, посилаючись на його неефективність і неконституційний спосіб формування коаліції, і призначити на 30 вересня 2007 р. дострокові парламентські вибори, на яких перемогу здобули БЮТ та НУНС, а прем'єром знову стала Ю. Тимошенко.

Другий уряд Ю. Тимошенко (грудень 2007 р. – березень 2010 р.), до якого внаслідок врахування помилок минулого не увійшов жоден крупний бізнесмен, розпочав свою діяльність з виплати у 2008 р. вкладникам

³⁴³ Дротенко В. Як Україна перетворилася на країну з ринковою економікою та демократією / В. Дротенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrainereforms.info/?p=456>.

³⁴⁴ Так само.

Ощадбанку 6 млрд грн (за рік компенсацію отримали 6,4 млн осіб з 12,8 млн, зареєстрованих у Реєстрі вкладників). Для продовження фінансування цієї програми планувалось здійснення масштабної реприватизації і перепродажу підприємств, яка була заблокована Президентом. Надалі виплати не здійснювалися у зв'язку з кризою. Вони були відновлені аж у 2012 р. Головним викликом для уряду стала фінансово-економічна криза 2008-2009 рр., спричинена комплексом зовнішніх і внутрішніх причин. Після обвальної девальвації гривні до 9,8 грн/дол. Ю. Тимошенко на згаданому вище брифінгу 18 грудня 2008 р. прямо звинуватила Голову НБУ В. Стельмаха і Президента В. Ющенка в спланованому обвалі гривні³⁴⁵ з метою отримання величезних прибутків на різниці курсів. Багато експертів підтримали її думку. Вони мотивували свої звинувачення тим, що різка девальвація гривні одночасно слугувала кільком цілям: була необхідна для збільшення доходів експортерів (що стояли на боці президента), для підриву довіри населення до уряду Ю. Тимошенко і для того, щоб заробити на коливаннях курсу і пільговому рефінансуванні. Вперше небажання В. Ющенка ініціювати звільнення голови НБУ В. Стельмаха (попри наполегливі прохання депутатів) та спроби пропрезидентських ЗМІ перекласти всю провину на уряд лише підкріплюють цю версію. Гостра критика з боку уряду допомогла знизити курс до рівня 8 грн/дол., на якому він протримався 5 років. 25 лютого 2009 р. прем'єр звинуватила НБУ у продовженні маніпулювання гривнею. Тим не менш, народне невдоволення було спрямоване в основному на комерційні банки і уряд. За даними соціопитувань, кожен другий українець підтримував відставку уряду, а банкам довіряли менше 10% респондентів³⁴⁶.

Хоча більшість антикризових заходів розробив і реалізував НБУ, уряд теж зробив багато для подолання кризи. Йому в її розпал вдалося уникнути

³⁴⁵ Ватаманюк О. Хроніки кризи (зима 2008-2009 років) / О. Ватаманюк // Формування ринкової економіки в Україні. – 2009. – Вип. 19. – С. 8.

³⁴⁶ Українці зрозуміють, якщо Тимошенко звільнять за ріст цін // Українська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2008/09/11/3554626/>.

дефолту, вірогідність настання якого Президент оцінював як дуже високу. Задля стабілізації фінансово-економічної ситуації та допомоги банкам уряд уклав угоду про залучення рекордного за розміром кредиту від МВФ – \$16,5 млрд, який надходив поступово у вигляді кількох траншів. Він також позичав кошти у інших організацій для покриття бюджетного дефіциту, а Мінфін на чолі з В. Пинзеником активно реалізовував ОВДП. З метою порятунку великих проблемних банків та уникнення соціальної напруженості, яка неминуче виникла б після їх краху, у червні 2009 р. уряд Ю. Тимошенко націоналізував 3 банки: «Укргазбанк», «Родовід Банк» та «Київ» за 10 млрд грн. Але банкрутство 18 дрібніших банків серйозно підірвало довіру населення до уряду і банківської системи. Законотворча діяльність Верховної Ради блокувалась Президентом і опозицією. Вдалося прийняти лише останній пакет законів для вступу до СОТ, що стався 5 лютого 2008 р. Таким чином, В. Ющенко втратив рештки довіри електорату за 2008 р., а Ю. Тимошенко не пощастило, що її прем'єрство припало на період кризи.

Відповідно, на президентських виборах 2010 р. переміг В. Янукович (лютий 2010 р. – лютий 2014 р.), який спирався на 2 уряди М. Азарова та коаліцію «Стабільність і реформи» (Партія регіонів, КПУ, Блок Литвина). Засади президентської політики були оголошені у передвиборчій програмі В. Януковича «Україна – для людей!» та його «Посланні до українського народу» 2010 р. Новий Президент у посланні проголосив повернення до курсу на досягнення і підтримання соціально-економічної стабільності³⁴⁷. Він передбачав припинення конфліктів у вищих ешелонах влади, боротьбу з бідністю (було визнано, що 30% людей знаходяться за її межею), підвищення капіталізації банків, посилення незалежності НБУ, захист кредиторів, консолідацію банківської системи і вдосконалення системи нагляду за діяльністю банків, курсову та цінову стабільність. Передвиборча програма В. Януковича в банківській сфері передбачала фінансову стабільність,

³⁴⁷ Президентське послання Віктора Януковича у 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0003100-10>.

зростання обсягів іноземних інвестицій, розвиток малого бізнесу та розширення можливостей доступу населення до кредитів³⁴⁸.

Два уряди М. Азарова (2010 – 2012 рр. і 2012 – 2014 рр.) перебували під повним контролем Президента. Прем'єр прямо заявив у березні 2010 р, що в основу роботи уряду будуть покладені принципи передвиборчої програми і послань В. Януковича. Уряди М. Азарова сприяли відновленню економіки і банківської системи, але цьому більше сприяла, за оцінками експертів, не його діяльність, а покращення зовнішньоторговельної кон'юнктури, політична стабільність у країні і кредити від МВФ. Перший уряд запам'ятався дискусійними пенсійною і податковою реформами та дерегуляцією економіки. Також у 2012 р. М. Азаров відновив виплати вкладникам Ощадбанку (за рік видав 4,6 млрд грн), але в наступні роки вони не здійснювалися. Загалом за 2005–2012 рр. їм було повернено 15,2 млрд грн. У програмі діяльності уряду банківській системі була приділена велика увага. Зокрема, передбачалось виконати невиконані попередньою владою державні зобов'язання з рекапіталізації проблемних банків; зменшити обсяг урядових запозичень, які раніше вимивали кредитні ресурси³⁴⁹. Одним із пріоритетів було визначено оздоровлення банківської системи. Для цього уряд обіцяв відновити довіру населення до неї, розблокувати кредитування реального сектору економіки, створити санаційний банк, запровадити ефективні механізми управління у державних банках та установах з державною участю, запровадити постійний моніторинг їхньої діяльності та розробити стратегію їхнього розвитку, стимулювати кредитування банками дрібного бізнесу і сільського господарства, зміцнити систему гарантування вкладів та регламентувати порядок надання та використання рефінансування

³⁴⁸ Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Януковича В.Ф. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/WP009?PT021F01=11&PT001F01=700>.

³⁴⁹ Закон України №2278 від 20 травня 2010 р. «Про державну програму економічного і соціального розвитку України на 2010 рік» // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – №33 – С. 470.

проблемними банками. Відповідно, уряд тісно співпрацював з НБУ, який в цей період очолювали В. Стельмах та С. Арбузов, та зміг виконати повністю або частково більшість цих пунктів, про що свідчить позитивна динаміка в банківській сфері та створення «Українського санаційного банку» у 2011 р.

Другий уряд М. Азарова (13 грудня 2012 р. – 28 січня 2014 р.) діяв у більш складних умовах (погіршення зовнішньоторговельного балансу України, уповільнення темпів економічного розвитку в Європі, наростання політичної напруженості всередині країни після парламентських виборів 2012 р.). Йому в цілому вдавалося підтримувати соціально-економічну стабільність у державі, але тепер це досягалося переважно за рахунок збільшення обсягів залучених кредитів (за 4 роки Україна позичила близько \$40 млрд) та розтрати золотовалютних резервів (скоротились до кінця 2013 р. до \$20,4 млрд). Цей борговий тягар пізніше став однією з найбільших проблем України. Принципи урядової політики в банківській сфері у 2012 – 2014 рр. у цілому майже не змінилися. Програма діяльності другого уряду М. Азарова³⁵⁰ багато в чому повторювала положення попередньої програми, а також передбачала створення Державного банку розвитку для кредитування пріоритетних галузей економіки (так не був створений), збільшення ролі гривні в банківській діяльності, капіталу банків та обсягу наданих фінансових послуг. У результаті, ціною великих зусиль уряду вдалося утримати курс гривні, запобігти різкому зростанню цін та зберегти довіру населення до банків. Але темпи розвитку банківської системи знову уповільнилися, хоча показники їхньої діяльності все ще були позитивними.

Революція Гідності докорінно змінила політичне життя та вектор розвитку України. Проголошений у 2014 р. в.о. Президента О. Турчиновим та новим Президентом П. Порошенком курс на прискорену євроінтеграцію став орієнтиром у діяльності інших органів державної влади. Але особливої уваги

³⁵⁰ Постанова Кабінету міністрів України №187 від 27 лютого 2013 р. про «Про затвердження Державної програми активізації розвитку економіки на 2013-2014 рр.» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/187-2013-%D0%BF>.

влади у 2014-2015 рр. потребувала ситуація в банківському секторі, яка постійно погіршувалася на фоні суспільно-політичної кризи, масового відтоку депозитів та розгортання бойових дій на сході України.

Уряд А. Яценюка (27 лютого 2014 р. – 14 квітня 2016 р.) та НБУ під головуванням С. Кубіва, а потім – В. Гонтаревої, – зіткнулися з комплексом проблем, для вирішення яких їм бракувало як політичної волі до здійснення реальних реформ, так і фінансових ресурсів. Проблеми банківської системи, з огляду на їхню величезну актуальність та вплив на соціально-економічне становище населення, не зникали з повістки дня Президента, прем'єра та Верховної Ради. Програма діяльності уряду А. Яценюка була затверджена ВР 27 лютого 2014 р. Вона була досить лаконічною і не містила окремого розділу про банківську систему, констатувала критичний стан державних фінансів на нульове зростання ВВП у попередні 2 роки та стосувалася банківської сфери лише побіжно у контексті проголошення необхідності загальної стабілізації фінансової сфери, реалізації політики економії коштів, відновлення інвестиційного клімату, запобігання втечі іноземних банків з України, залучення країни до міжнародних фінансових мереж³⁵¹. На практиці уряд А. Яценюка намагався узгоджувати політику з НБУ та майже не втручався у сферу його відповідальності, особливо коли НБУ очолила В. Гонтарева, наближена до Президента. Прем'єр та міністри фінансів О. Шлапак (27 лютого – 2 грудня 2014 р.) і Н. Ярецько (2 грудня 2014 р. – 14 квітня 2016 р.) у виступах протягом 2014 р. постійно намагалися заспокоїти населення та зменшити рівень паніки у суспільстві, яка негативно впливала на курс гривні. Під час різкої її девальвації у 2014 р. вони спочатку переконували, що вона зупиниться на позначці 10,5 грн/дол., влітку казали, що економічно виправданим є курс 12,5 грн/дол., восени перед парламентськими виборами – обіцяли, що гривня не знеціниться нижче 14

³⁵¹ Програма діяльності Кабінету Міністрів України від 27.02.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/n0001120-14>.

грн/дол., а взимку Мінфін повідомив, що в бюджет закладений долар по 17 грн. Очевидна невідповідність їхніх обіцянок реальному стану справ (у лютому 2015 р. гривня девальвувала до 30 грн/дол.) значно підірвала довіру народу до уряду і НБУ. Велике невдоволення викликав і початок дії 1 липня 2014 р. Закону «Про уникнення фінансової катастрофи», який обкладав податком депозити громадян. До досягнень А. Яценюка у 2014 р. у фінансовій сфері можна віднести укладення 1 травня 2014 р. угоди з МВФ про кредит (\$17,5 млрд), що посприяло тимчасовій фінансовій стабілізації.

Восени 2014 р. – взимку 2015 р. поглиблення кризи у банківській сфері змусило владу здійснити ще більші зусилля для пошуку шляху її подолання. 25 вересня Президент П. Порошенко звинуватив валютних спекулянтів і «чорних трейдерів» у девальвації гривні до 15 грн/дол. і заявив, що буде рішуче боротися з ними. В умовах наближення дати парламентських виборів (26 жовтня 2014 р.) він натиснув на НБУ і комерційні банки та змушував їх тримати курс на рівні 12,95-13,40 грн/дол. Але після виборів він знову плавно пішов вгору. Наприкінці 2014 р. А. Яценюк знову закликав українців не панікувати і заявив, що в Бюджет-2015 вирішено закласти курс 17 грн/дол., а П. Порошенко висловив впевненість, що після відновлення кредитування з боку МВФ ситуація стабілізується і гривня укріпиться ще більше. А. Яценюк та Н. Ярецько проводили затяжні і надзвичайно тяжкі переговори з МВФ, переконуючи його, що без надходження у 2015 р. хоча б \$15 млрд, українську економіку і банківську систему чекатиме крах. Також 12 січня 2015 р. Президент підписав Указ «Про стратегію сталого розвитку «Україна – 2020», яка передбачала 62 реформи у всіх сферах життя суспільства, в тому числі і реформи фінансового сектору, ринку капіталу, монетарної політики³⁵².

Чергова хвиля фінансово-економічної кризи, відстрочка надходження III і IV траншів від МВФ і поновлення боїв у зоні АТО, що зумовили рекордне

³⁵² Указ Президента України «Про стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» від 12.01.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

знецінення гривні у лютому 2015 р. (до 27 грн/дол., а на піку – і до 30-33 грн/дол.), попри те, що уряд вперше за 5 років зменшив дефіцит платіжного балансу країни майже до нуля та підписав з МВФ 12 лютого 2015 р. нову програму кредитування на \$17,5 млрд за 4 роки. Катастрофічна валютна ситуація, масові протести і заклики депутатів до звільнення В. Гондаревої змусили Президента вжити термінових заходів. Він категорично відмовився звільняти Голову НБУ, натомість провів 25 лютого 2015 р. спільну нараду³⁵³ з нею та А. Яценюком щодо обвалу гривні. Була досягнена домовленість про докладання НБУ максимальних зусиль щодо зміцнення гривні, введення нових обмежень на валютному ринку та тимчасове призупинення торгів. Колективними зусиллями влада змогла укріпити курс гривні на міжбанку до 23 грн/дол. та готівковий до 25 грн/дол. у березні 2015 р. Водночас, за ініціативи уряду 3 березня Верховна Рада дозволила Мінфіну провести реструктуризацію зовнішнього боргу України і посилила відповідальність власників банків перед вкладниками. Зокрема, 2 березня 2015 р. на вимогу малих фракцій коаліції був ухвалений проект Закону «Щодо відповідальності пов'язаних із банком осіб», який значно посилив адміністративну та ввів кримінальну відповідальність кінцевих бенефіціарів банків. Також у березні 2015 р. уряд і НБУ заявили, що Україна виконала усі вимоги МВФ і вони очікують I транш за новою програмою у \$10 млрд. 13 березня МВФ таки надав Україні \$5 млрд³⁵⁴, що стабілізувало фінансову ситуацію. П. Порошенко звинуватив спекулянтів у дестабілізації ситуації перед підписанням угоди з МВФ і обіцяв повернути курс на рівень 20-22 грн/дол. 26 травня 2015 р. Верховна Рада дозволила уряду призупиняти виплату дивідендів приватним кредиторам, що мало полегшити фінансове становище

³⁵³ На нараді у Порошенко домовилися про стабілізацію гривні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/business/2015/02/150225_poroshenko_meeting_ms.

³⁵⁴ Україна отримала перший транш на 5 млрд від МВФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/ECONOMICS/ukrayina-otrimala-pershiy-transh-na-5-mlrd-dolariv-vid-mvf-166752_.html.

України. Таким чином, влада у розпал кризи змогла відкласти загрозу настання дефолту і частково заспокоїти населення і бізнес.

2 липня 2015 р. ВР ухвалила закон №1558-1 «Про реструктуризацію зобов'язань по кредитах в іноземній валюті»³⁵⁵ по курсу на дату укладення договору (тобто часто по 5,05 грн/дол.) у II читанні, що викликало обурення банків та Мінфіну і радість мітингувальників. Міністри Н. Ярецько та А. Абрамавічус заявили, що 0,3% населення, що взяло валютні кредити, пропонують заплатити за них решті 99,7%, що несправедливо. Після критики МВФ та А. Яценюком такого підходу група депутатів ініціювала повторне голосування. Остаточне рішення мав прийняти Президент: він таки ветоував цей дискусійний законопроект 18 грудня 2015 р., хоча перед виборами обіцяв конвертацію кредитів у гривню, а ВР не змогла подолати вето.

Наприкінці 2015 р. прем'єр та Президент констатували, що завдяки злагодженим зусиллям НБУ і влади вдалося пройти гостру фазу економічної кризи і зберегти фінансову і банківську системи. Вони відзначили, що з'явилися перші ознаки стабілізації економіки і банків, попри тривожну заяву Мінфіну про погіршення фінансової ситуації після 6 місяців стабільності. Однак, провал політики НБУ постійно знижував рейтинг П. Порошенка.

Отже, проблеми банківської системи постійно були в фокусі уваги української влади. Президенти Л. Кучма, В. Ющенко, В. Янукович, П. Порошенко у передвиборчих програмах і щорічних посланнях наголошували на необхідності продовження її реформування та визначали засади її розвитку. У програмах діяльності майже всіх урядів містились обіцянки підвищити надійність, стійкість до криз і ефективність банків, сприяти збільшенню кредитування ними бізнесу та захисту прав вкладників. За підтримки Верховної Ради розроблялись і ухвалювались урядові законопроекти, що регламентували ті чи інші сторони діяльності банків.

³⁵⁵ Аналітичний огляд банківської системи України за 9 місяців 2015 року / НРА «Рюрік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_3_kv_2015.pdf. – С. 12.

4.2. Місце проблем банківського сектора в діяльності українських політичних партій

Проблеми української банківської системи та участь влади в їх подоланні, з огляду на їхню актуальність для більшої частини електорату партій, потенційно мали стати предметом частих запеклих дискусій у Верховній Раді та поза нею, зручним приводом для провладної більшості похвалитися результатами своєї діяльності, а для опозиції – чудовою темою для критики влади. Під час передвиборчих кампаній вони давали змогу політикам формувати позитивний імідж партії, психологічно впливати на електорат з метою його спонукання до віддачі голосів за них та для очорнення політичних опонентів шляхом критики недоліків їхньої політики в цій сфері.

Діяльність партій у Верховній Раді III скликання (травень 1998 – квітень 2002 рр.), вперше була обрана за змішаною пропорційно-мажоритарною системою, була дуже строкатою (включала депутатів 15 партій) та малоефективною), відзначалася постійною боротьбою лівих і правих сил та відсутністю сталої більшості. У 1998–1999 рр. вона приймала будь-які рішення з величезними зусиллями. З огляду на розгортання фінансово-економічної кризи і її тяжкі наслідки для населення, більшість партій нещадно критикувала економічну політику забюрократизованого уряду В. Пустовойтенка – ставленика Президента Л. Кучми. У листах лідера Народного руху України (НРУ) В. Чорновола до уряду (1998 р.) визнається скрутне фінансове становище держави та міститься заклик до стабілізації банківської системи та погашення заборгованості перед бюджетниками³⁵⁶. Демократична партія (ДемПУ) вимагала індексації вкладів населення в Ощадбанк, стабілізації фінансової системи, кредитування бізнесу³⁵⁷. Консерватори-ізоляціоністи (ВО «Громада», лідер П. Лазаренко) на чолі з М. Павловським вимагали відставки уряду за політику надмірної відкритості

³⁵⁶ ЦДАГО України, ф. 270, оп. 1, спр. 227, арк. 100.

³⁵⁷ ЦДАГО України, ф. 272, оп. 1, спр. 41, арк. 98.

економіки і банківської системи, їхню бездумну лібералізацію, нав'язану МВФ, та нехтування інтересами вітчизняного бізнесу³⁵⁸. Ліберальні та правоцентристські партії (наприклад, «Реформи – порядок» на чолі з В. Пинзеником) навпаки критикували владу за відсутність ліберальних реформ і відмову розвивати українську економіку і банківську систему за загальноприйнятими законами ринкової економіки. Однак найбільше критикували уряд ліві партії – Комуністична партія України (П. Симоненко), блок Соціалістичної партії України (СПУ) та Селянської партії, Прогресивна соціалістична партія (Н. Вітренко) – за його «антинародну політику», нездатність розвивати економіку і тяжке фінансове становище населення. СПУ заявила у вересні 1998 р., що фінансово-економічна криза посилюється, Україна на порозі національної катастрофи і винен у цьому уряд, а не криза в Росії³⁵⁹. Партія звинуватила банки в незаконних спекуляціях, паразитуванні на реальному секторі економіки³⁶⁰, а виходом зі стагнації назвала перехід до «демократичного соціалізму». Українська селянська демократична партія основним завданням для банків назвала кредитування економічного розвитку села³⁶¹. Соціал-демократичні партії (СДПУ(о) і СДПУ) основою діяльності проголошували боротьбу за утворення соціально орієнтованого багатоукладного ринкового господарства. В програмі СДПУ (о) (лідер – В. Медведчук), прийнятій у 2000 р., передбачалось формування дійсно стабільної грошово-фінансової системи, котра мала стати основою економічного зростання³⁶². Тим не менш, Народно-демократична партія, яку представляв прем'єр В. Пустовойтенко, закликала парламент до злагодженої

³⁵⁸ Скачко В. Уряд Пустовойтенка створює проблеми для наступних урядів / В. Скачко // День. – 1999. – №26 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/uryad-pustovoytenka-stvoryuie-problemi-dlya-nastupnih-uryadiv>.

³⁵⁹ ЦДАГО України, ф. 328, оп. 1, спр. 82, арк. 2.

³⁶⁰ ЦДАГО України, ф. 328, оп. 1, спр. 97, арк. 7.

³⁶¹ ЦДАГО України, ф. 342, оп. 1, спр. 16, арк. 4.

³⁶² Назарчук О. М. Економічні доктрини сучасних соціал-демократичних партій України / О. Назарчук // Гілея. – К.: ВІР УАН, 2012. – Вип. 59. – С. 6.

роботи заради стабілізації економіки і впровадження нової грошово-кредитної політики на ринкових засадах, яка б її підтримала; та добилась ухвалення 20 травня 1999 р. Закону «Про Національний банк України», довкола якого 4 роки точились суперечки щодо кола повноважень НБУ. У січні 2000 р., після відхилення лівими проекту держбюджету, навколо нового прем'єра – безпартійного В. Ющенка – утворилась нова більшість з 11 правоцентристських партій і груп³⁶³, яка підтримувала його програму відновлення економіки і оздоровлення банківської системи та курс Л. Кучми, а 7 грудня 2000 р. ухвалила Закон «Про банки і банківську діяльність». Але робота парламенту у 2000–2001 р. була паралізована через справу Гонгадзе і «касетний скандал», які призвели до колосальних змін в українському суспільстві, формування правоцентристської опозиції до режиму Л. Кучми і остаточного послаблення позиції лівих партій, які відмовчувалися під час скандалу, підіграючи адміністрації Президента. Тому Рада підтримала відставку уряду В. Ющенка, який створив для участі у парламентських виборах 2002 р. опозиційний до Л. Кучми блок партій «Наша Україна», до якого увійшли НРУ, УНП, Ліберальна партія, «Реформи і порядок» та ін.

Серед партій, що не потрапили до парламенту, активно критикувала уряд Українська республіканська партія (УРП). Вона заявляла у 1998 р. про катастрофічне соціально-економічне становище в Україні, карколомний спад виробництва, провал бюджетної і фінансової політики³⁶⁴, спростувала твердження уряду про стабілізацію банківської системи, критикувала його за відсутність послідовної позиції щодо банків і надмірний випуск ОВДП, бо це відволікало значну частину ринку грошей, негативно впливало на кредитування економіки, уповільнювало падіння відсоткових ставок. УРП закликала до подолання олігархічно-кланової моделі економіки³⁶⁵, різкого зменшення відсотків по кредитах, що допоможе вирішити кризу

³⁶³ Політична історія України / За ред. В. І. Танцюри – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – С. 442.

³⁶⁴ ЦДАГО України, ф. 271, оп. 1, спр. 125, арк. 2.

³⁶⁵ ЦДАГО України, ф. 271, оп. 1, спр. 160, арк. 14.

неплатежів³⁶⁶. Республіканська християнська партія закликала до проведення грошової приватизації, виваженої монетарної та кредитної політики як стимулів розвитку економіки³⁶⁷. А Українська народна партія «Собор» у 1999 р. пропонувала зменшити оподаткування банків задля стимулювання кредитування ними бізнесу, сформувати національний конкурентоспроможний фінансово-банківський капітал, зняти обмеження на випуск векселів і їх облік банками для подолання кризи неплатежів³⁶⁸.

У Верховній Раді IV скликання (2002 – 2006 рр.) пропрезидентські сили сформували більшість з блоку «За єдину Україну» на чолі з В. Литвином (включала Аграрну партію України (М. Гладій), НДП (В. Пустовойтенко), Партію промисловців і підприємців (А. Кінах), Партію регіонів (М. Азаров) та партію «Трудова Україна» С. Тігіпка), СДПУ (о) (В. Медведчук) та лояльних до Л. Кучми мажоритарних депутатів. Вона утворила перший в історії незалежної України коаліційний уряд на чолі з В. Януковичем (листопад 2002 – січень 2005 р.). Провладні партії охоче підтримували його політику в економічній сфері, що проводилася під гаслами послідовності, ефективності і відповідальності, та ухвалили урядові законопроекти «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» (2003 р.), «Господарський кодекс» (2003 р.) та інші, що сприяли стабілізації і післякризовому відновленню банківської системи. В подальшому, Партія регіонів активно використовувала в своїй передвиборчій агітації успіхи в реформуванні банківської і кредитної системи. Опозиція (Блок «Наша Україна», «Блок Юлії Тимошенко» та СПУ) зконцетрувалась на політичному протистоянні з президентом Л. Кучмою і, відповідно, нещадно критикувала його проект політичної реформи й усю економічну політику уряду. Зокрема, в програмі СПУ (лідер – О. Мороз), яка мала фракцію у 2002-2007 рр., проблеми економічного розвитку держави проголошувалися стержневими;

³⁶⁶ ЦДАГО України, ф. 271, оп. 1, спр. 125, арк. 17-18.

³⁶⁷ ЦДАГО України, ф. 318, оп. 1, спр. 1, арк. 11-13.

³⁶⁸ ЦДАГО України, ф. 325, оп. 1, спр. 2, арк. 45.

передбачались активізація грошово-кредитної політики³⁶⁹ і переорієнтування фінансових ресурсів з поточного споживання на модернізацію економіки, кредитування малого і середнього бізнесу. БЮТ закликав до повернення вкладникам коштів, вкрадених трастами, і вкладів до Ощадбанку СРСР та до вдосконалення системи гарантування вкладів. А партія «Сильна Україна» вимагала ухвалити закон про іпотеку, відновити земельні банки та пільгові умови кредитування аграріїв, щоб повернути власника на землю³⁷⁰. Однак, основна політична боротьба у 2002–2004 рр. велася довкола спроб Л. Кучми здійснити політичну реформу і збільшити повноваження Президента.

Ю. Тимошенко виплатила частині вкладників Ощадбанку 2 млрд грн (по 1000 грн потерпілим і по 500 грн їхнім спадкоємцям) під час свого прем'єрства у 2005 р. та ефективно використовувала ці обіцянки впродовж наступних передвиборчих кампаній (так звана «Юліна тисяча» була потужним пропагандистським інструментом у кампанії 2006 р. і привернула на її бік велику частину електорату (насамперед, людей літнього віку). У свою чергу, Партія регіонів критикувала економічну політику (особливо, реприватизацію, яка мала забезпечити повернення вкладів Ощадбанку) уряду Ю. Тимошенко (2005 р.), який утворився після «Помаранчевої революції» і перемоги на президентських виборах 2004 р. В. Ющенка. До речі, виплата втрачених заощаджень була одним з ключових пунктів його програми.

Верховна Рада V скликання (травень 2006 – листопад 2007 р.) була розпущена достроково, бо майже не займалась законотворчістю через боротьбу за повноваження між В. Ющенком і прем'єром В. Януковичем. Провладні партії (Партія регіонів, КПУ, СПУ) підтримували економічну політику уряду, яку традиційно критикував БЮТ за корупційну складову.

Верховна Рада VI скликання (листопад 2007 р. – грудень 2012 р.) стала майданчиком для політичного протистояння двох найвпливовіших на цей час

³⁶⁹ Назарчук О. М. Економічні доктрини сучасних соціал-демократичних партій України / О. Назарчук // Гілея. – К.: ВІР УАН, 2012. – Вип. 59. – С. 10.

³⁷⁰ ЦДАГО України, ф. 345, Оп. 1, Спр. 8, арк. 1.

партій – БЮТу і Партії регіонів. На I етапі партії коаліції «Демократичних сил» (2007-2008, БЮТ та НУНС) та коаліції «Національного розвитку, стабільності і порядку» (2008-2010 рр.) підтримували фінансову політику другого уряду Ю. Тимошенко. Значне місце в риторичі і політичній діяльності БЮТу займало гасло до збільшення обсягів повернення коштів вкладникам Ощадбанку. Під час передвиборчої кампанії вона обіцяла збільшити обсяг виплат у 30 разів і вирішити цю проблему за 2 роки. Виплата урядом Ю. Тимошенко 6 млрд грн у 2008 р. збільшила її рейтинг, але викликала шквальну критику з боку Партії регіонів та Президента. Вони звинуватили її в популізмі, соціальній несправедливості механізму здійснення виплат за черговістю та у навмисному завданні шкоди економіці (адже більша частина коштів пішла на валютний ринок і стала одним з факторів послаблення гривні, викликала тяжкий економічний спад)³⁷¹. Опозиція зазначала, що ці виплати ніяким чином не покращили ситуацію, бо загальний борг Ощадбанку перед українцями складав 130 млрд грн. Тим не менш, провладні партії пишалися відновленням виплат і націоналізацією 3 проблемних банків, що, на думку Ю. Тимошенко, врятувало банківську систему від краху. Але банкрутство десятків дрібніших банків, зростання цін та вкрай негативні наслідки кризи 2008–2009 рр. для гривні та населення підірвали її рейтинг та стали основою агітації В. Януковича на президентських виборах 2010 р. та Партії регіонів на виборах до ВР у 2012 р.

Після обрання В. Януковича Президентом 11 березня 2010 р. у Верховній раді VI скликання була створена коаліція «Стабільність та реформи» (Партія регіонів, КПУ, Блок Литвина), яка сформувала уряд М. Азарова. До своїх успіхів провладні партії відносили відновлення і стабілізацію економіки та банківської системи, курсову стабільність, рекапіталізацію проблемних банків та нарощування обсягів кредитування

³⁷¹ Азаров: «Юліна тисяча викликала тяжкий економічний спад» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/news/-/264450/azarov-yulyna-tysyacha-vyklykala-tyazhkyj-ekonomichnyj-spad>.

населення і промисловості. Також, попри критику політики минулого уряду, вони не змогли повністю відмовитись від компенсацій вкладникам Ощадбанку, тому у 2012 р. була здійснена остання виплата на суму 4,6 млрд грн. Вони активно готувалися до виборів 2012 р. і не могли втратити таку чудову можливість задобрити виборців, а також допомагали уряду та НБУ ціною великих валютних втрат утримувати стабільний курс гривні (7,98 грн/дол.), який мав стати одним з основних козирів Партії регіонів на виборах. Опозиція, представлена БЮТом та більшою частиною блоку НУНС, акцентувала увагу на корупції і бандитизмі влади, звинувачувала її в узурпації владних повноважень (конституційна реформа 2010 р., яка зробила Україну президентсько-парламентською республікою), політичних репресій (засудження Ю. Тимошенко у жовтні 2011 р. та Ю. Луценка в лютому 2012 р.), рейдерських захоплень підприємств і банків, різко засуджувала підписання 21 квітня 2010 р. Харківських угод з РФ, пенсійну реформу.

Передвиборча кампанія 2012 р. стала однією з найбільш напружених в історії України. 5 основних партій витратили величезні кошти на рекламні площі й ефірний час і наперебій обіцяли народу різноманітні блага³⁷² та гостро критикували опонентів. На перший план вийшла зовнішньополітична дискусія – одні партії обіцяли зближення з Росією, інші – з Євросоюзом.

Очікувано основою агітації Партії регіонів стали обіцянки забезпечення економічної, цінової та фінансової стабільності, гасло «Від стабільності до добробуту!», надання російській мові статусу другої державної, збереження позаблокового статусу України та здобуття асоційованого членства в ЄС. Окрім підвищення рівня доходів та розвитку економіки, лідери партії обіцяли видати до 2017 р. усі вклади Ощадбанку до 5000 грн³⁷³, підтримувати стабільність гривні, надання українському виробнику доступних банківських кредитів, сприяти кредитуванню дрібного бізнесу.

³⁷² Передвиборчі програми основних політичних партій, головні гасла, пріоритети // Національна безпека і оборона. – 2012. – №7-8. – С. 107.

³⁷³ Так само. – С. 107.

ВО «Батьківщина» (Ю. Тимошенко) обіцяла скасувати пенсійну реформу Тігіпка-Азарова, підвищити зарплати, ратифікувати угоду про асоціацію з ЄС. У банківській сфері партія обіцяла зробити доступними кредити для селян³⁷⁴, боротися з офшорами, монополіями, корупційними схемами «відмивання» коштів та відновити виплати вкладникам Ощадбанку.

КПУ зробила акцент на соціальній сфері (збільшення доходів трудящих, розширення пілґг тощо). У банківській сфері її лідер П. Симоненко обіцяв повне повернення трудових заощаджень та державне регулювання цін.

Нова парламентська партія «УДАР» (В. Кличко) окрім різних соціальних благ, обіцяла стимулювати інвестиції у всі сфери економіки, кредитування малого і мікробізнесу, лібералізацію податкової системи.

Ще одним дебютантом стала партія «Свобода» (О. Тягнибок), яка досягла значного успіху на попередніх місцевих виборах. Вона обіцяла захист української мови, усунення режиму олігархічної диктатури, прогресивну шкалу оподаткування та запропонувала найбільш розгорнуту програму реформування банківської сфери. Партія зобов'язалась ліквідувати офшори, заарештувати банківські рахунки порушників і націоналізувати їхнє майно, забезпечити державний контроль над банками (державні банки мали становити мінімум 30% банківського капіталу країни), обмежити законом лихварські відсотки за банківськими кредитами для підприємств і населення, забезпечити безвідсоткові державні кредити на відкриття власної справи³⁷⁵.

За результатами скандальних парламентських виборів (28 жовтня 2012 р.), до Верховної Ради VII скликання (грудень 2012 – листопад 2014 рр.) потрапило 5 партій, згаданих вище. На нашу думку, особливо варто відзначити перемогу «Партії регіонів» з результатом у 30% (виборцям сподобалась обіцяна стабільність) та прохід партії «Свобода» (10,4%), яку проросійські ЗМІ називали фашистською. Діяльність парламенту

³⁷⁴ Передвиборчі програми основних політичних партій, головні гасла, пріоритети // Національна безпека і оборона. – 2012. – №7-8. – С. 111.

³⁷⁵ Так само. – С. 111.

супроводжувалася рекордною кількістю бійок, величезним напруженням, «кнопкодавством» та «тушкуванням» (більшості не вистачало депутатів, тому вона незаконно залучала членів інших фракцій). Опозиція запекло боролася за звільнення Ю. Тимошенко та інших політв'язнів, критикувала «олігархічний режим» і звинувачувала владу у розкраданні держбюджету і кредитів від МВФ та використання банків для відмивання коштів. Провладна більшість (Партія регіонів та КПУ) продовжувала наполягати на необхідності підтримання стабільності у державі та хизувалася тим, що в таких складних умовах вдалося втримати курс гривні і позитивну динаміку в банківській системі, нарощувати кредитування населення і підприємств.

Поворотним моментом в українській історії стала відмова влади у листопаді 2013 р. від підписання угоди про асоціацію з ЄС та скандальне голосування за «Закони 16 січня». Після Революції Гідності та втечі В. Януковича Верховна Рада залишилась єдиним легітимним органом державної влади. «Батьківщина», «Свобода» та «УДАР» перейшли з опозиції до влади, сформувавши тимчасову коаліцію «Європейський вибір» разом з уламками Партії регіонів. Вона скасувала конституційну реформу 2010 р. і відновила парламентсько-президентську форму державного устрою, а в вересні 2014 р. ратифікувала угоду про асоціацію з ЄС. У банківській сфері всі партії, окрім залишків ПР, закликали до якомога швидшого виведення банків з окупованих територій та критикували дії НБУ на чолі з С. Кубівим та В. Гондаревою, якому ніяк не вдавалося стабілізувати курс гривні.

Новий Президент П. Порошенко призначив дострокові парламентські вибори на 26 жовтня 2014 р. Передвиборча кампанія відбувалася за умов бойових дій в зоні АТО, що дуже позначилося на риториці усіх партій і спричинило подібність їхніх програм і гасел. Політологи умовно поділили всіх учасників кампанії на 2 табори: 1) «проєвропейські партії» («Народний фронт», «Блок Петра Порошенка», ВО «Батьківщина», ВО «Самопоміч», «Радикальна партія Олега Ляшка», «Правий сектор», «Громадянська позиція»), що підтримували унітарний устрій України, виступали за вступ до

ЄС і НАТО (всі, окрім «Свободи» і «Правого сектора») та стабілізацію економічної ситуації шляхом залучення кредитів від МВФ; 2) «Проросійські партії» («Опозиційний блок» (Ю. Бойко), «КПУ», «Сильна Україна» (С. Тігіпко), які боролись за федералізацію України та її вступ до Митного Союзу. Вони обіцяли мир у Донбасі, критикували непрофесійну економічну політику уряду А. Яценюка та НБУ і казали, що економіку і банківську систему можна врятувати лише відновивши торгівлю і співпрацю з Росією.

До Верховної Ради VIII скликання (з 27 листопада 2014 р.) потрапили «Народний фронт», «Блок Петра Порошенка», Об'єднання «Самопоміч», «Радикальна партія Олега Ляшка» та ВО «Батьківщина», які сформували коаліцію «Європейська Україна», а також «Опозиційний блок» та велика кількість мажоритарників (колишніх регіоналів та членів дрібних партій), які сформували опозиційні депутатські групи «Відродження» (В. Бондар, В. Хомутиннік), «Воля народу» (Я. Москаленко). Варто підкреслити, що в політичній боротьбі у 2014-2015 рр. більшість парламентських партій активно використовували проблеми банківської та фінансової систем, а також постійне погіршення соціально-економічного становища населення. Партія ВО «Свобода», яка зупинилася за крок до подолання прохідного бар'єру у 5%, вустами депутатів-мажоритарників постійно заявляла, що саме «Свобода» ініціювала розпуск Верховної Ради VII скликання і йшла на ризик бути не переобраною не для того, щоб влада знову була узурпована пропрезидентськими силами і олігархи продовжували грабувати країну. Вони відкрито звинувачували уряд у корупції³⁷⁶, послідовно критикували НБУ та політику залучення кредитів МВФ уряду А. Яценюка, яка, на їхню думку, була недержавницькою, руйнувала економіку і посилювала борговий тягар для нащадків. Під впливом невпинного погіршення економічного і політичного становища України в коаліції швидко виник розподіл на

³⁷⁶ Олег Осуховський: «Свободу цькують за відверту критику уряду» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://svoboda.org.ua/news/comments/00015170/>.

провладні фракції («Народний фронт» і БПП «Солідарність») та внутрішню опозицію у складі трьох менших фракцій.

«Народний фронт» та БПП «Солідарність» намагались стабілізувати ситуацію у країні і оздоровити економіку шляхом проведення непопулярних реформ і підвищення податкового тиску на населення, закликали народ не вірити популістам і що в умовах війни у країні немає іншого виходу, як терпіти кілька років і чекати, доки ці реформи дадуть позитивні результати. Їхні ж політичні опоненти бачили в діяльності влади лише непрофесійність і корупцію. Тому не дивно, що пропрезидентські партії мали значні проблеми з ухваленням у парламенті відповідних законопроектів і дедалі частіше залучали голоси колишніх регіоналів. Внутрішня опозиція критикувала їх за це і звинувачувала у зраді ідеалів Революції Гідності і лобіюванні інтересів українських олігархів у обмін на голоси у Раді³⁷⁷. Провладні фракції натомість звинувачували колег по коаліції в популізмі, веденні деструктивної політики та боротьбі за владу в час, коли Україна веде війну за незалежність, а у відповідь отримували звинувачення у спекуляціях на війні з метою приховування корупційних прибутків та виправдання політики пограбування населення. Тим не менш, рейтинг цих двох партій стрімко падав.

Відповідно, найбільше критикували економічну політику влади та її заходи у фінансовій і банківській сфері «Радикальна партія» та «Опозиційний блок». Колишні регіонали традиційно засуджували майже всі ініціативи уряду та його бездіяльність. Постійно наводячи статистику щодо погіршення економічних показників і рівня життя населення, вони закликали до федералізації і примирення з РФ, за що звинувачувались у сепаратизмі та колабораціонізмі. «Опозиційний блок» постійно нагадував народу про стабільні економічні умови, за яких він жив при колишній владі, і висловлював впевненість у перемозі на дострокових виборах до ВР.

³⁷⁷ Ляшко звинуватив Яценюка і Народний фронт у роботі на олігархів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukranews.com/ua/news/301178-lyashko-zvynuvatyv-yacenyuka-i-narodnyu-front-v-roboti-na-oligarkhiv>.

Основою політики «Радикальної партії» було поєднання популізму та відстоювання інтересів держави і простого народу. Перебуваючи в коаліції, вона нерідко критикувала політику Президента, НБУ і уряду і закликала великі фракції прислухатися до її зауважень. Після виходу зі складу коаліції у вересні 2015 р. фракції «Радикальної партії», її члени перейшли до відкритої критики влади за прямих звинувачень у політичній і економічній корупції. Відповідно, радикали завжди різко коментували ситуацію в банківській сфері, хоча О. Ляшко (його фракція ще не увійшла до парламенту) проголосував за ухвалення 1 серпня 2014 р. закону про оподаткування депозитів з 1 січня 2015 р. З червня 2014 р. він неодноразово закликав владу закрити всі російські банки і фірми. У ході стрімкої девальвації гривні у другій половині 2014 р. «Радикальна партія» гостро критикувала діяльність НБУ та кадрову політику Президента, який призначив його Головою наближену до себе людину з малим досвідом роботи в банківській сфері. У розпал кризи (січень-березень 2015 р.) О. Ляшко кілька разів звинувачував В. Гонтареву в некомпетентності, корупції в сфері рефінансування проблемних банків та свідомому підриві гривні шляхом надмірної її емісії. Він вимагав, аби вона регулярно звітувала у Верховній Раді про результати діяльності НБУ. Коли ж В. Гонтарєва таки прийшла зі звітом 16 січня 2015 р., то лідер радикалів не дав їй завершити промову, обсипав її доларами, звинувативши в тому, що вона або непрофесійна, або корумпована, а під час слухань щодо стабілізації банківської системи підійшов до трибуни і накричав на неї³⁷⁸, знову не даючи завершити виступ. Після рекордного обвалу гривні у лютому 2015 р. фракція «Радикальної партії» неодноразово закликала Президента відправити у відставку Голову НБУ за те, що вона не врятувала жодного банку і спричинила збідніння населення у 3 рази, а коли він відмовився, звинуватив його у причетності до корупційних схем НБУ та отриманні великих прибутків за рахунок постійної зміни курсу. В

³⁷⁸ Ляшко накричав на Гонтареву в Раді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukranews.com/ua/news/311113->.

подальшому, «Радикальна партія» лобювала ухвалення у березні 2015 р. закону про посилення відповідальності власників банків за доведення їх до банкрутства та закликала уряд та коаліцію відмовитися під політики залучення коштів від МВФ та не виконувати сліпо його розпорядження щодо ухвалення антикризових законів та урізання соціальних видатків у бюджеті. У другій половині 2015 р. вона зконцентрувалась на дошкульній критиці тарифної політики уряду і змови Президента з олігархами. Варто відзначити, що така політика додала «Радикальній партії» підтримки народу (якщо на виборах 2014 р. вона набрала 7,4% голосів, то у 2015 р. збільшила рейтинг до 10-12%), а персональний рейтинг О. Ляшка наприкінці року складав 11-14%³⁷⁹. Однак, голосування більшості депутатів фракції за бюджети на 2015 р. і 2016 р. негативно позначилося на рейтингу радикалів і дало підстави для звинувачення їх у торгівлі голосами в обмін на преференції від влади.

«Самопоміч» на чолі з О. Садовим була в коаліції до лютого 2016 р. і проводила зважену державницьку політику, але уникала підтримки законопроектів, які надмірно тиснули на бізнес і населення. Депутати фракції майже не голосували за пакет непопулярних законів, необхідних для продовження кредитування з боку МВФ та радили не захоплюватися нарощуванням боргів. Натомість вони пропонували рятувати економіку шляхом економії бюджетних коштів, проведення розумної політики та викорінення корупції. У 2015–2016 р. лідери партії гостро критикували політику влади з дофінансування нежиттєздатних банків (наприклад, голова фракції «Самопоміч» у Київській С. Гусовський засудив виділення КМДА банку «Хрещатик» 150 млн грн і закликав до створення комісії для з'ясування винних у розкраданні коштів). Члени партії уникали популістичних заяв і активно працювали над розробкою і обговоренням антикризових законопроектів, але не голосували за урядовий проект Бюджету-2016 (тоді як

³⁷⁹ В президентському рейтингу лідирує Ю. Тимошенко, – КМІС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lb.ua/news/2016/05/26/336138_v_prezidentskom_reytinge_lidiruet.html.

Бюджет-2015 підтримали 10 із 32 депутатів). Така поміркована політика дозволила «Самопоміч» збільшити рейтинг з 11% у 2014 р. до 13,5% у грудні 2015 р.³⁸⁰ і стати одним з фаворитів майбутніх виборів.

Партія ВО «Батьківщина», що на виборах 2014 р. набрала 5,68% і ледве пододала прохідний бар'єр, докорінно змінила свою політичну стратегію. На нашу думку, з метою підняття рейтингу і ребрендингу партії «Батьківщина» відійшла від ліберально-демократичних гасел і орієнтації на середній клас і у своїй діяльності максимальну увагу приділила актуальним у 2014-2015 рр. різноманітним соціальним аспектам (підвищення пенсій і прожиткового мінімуму, зменшення тарифів, захист вкладників збанкрутілих банків тощо), а її реальна програма стала дуже подібною до програми «Радикальної партії».

Ю. Тимошенко з колегами також критикували політику НБУ, звинувачували В. Гонтареву у навмисному розвалі банків, девальвації гривні та закликали повернути в бюджет вкрадені В. Януковичем кошти, заморожені в українських і іноземних банках. «Батьківщина», як і інші дрібні фракції коаліції, довго балансувала між власними і коаліційними інтересами, торгувалась з великими фракціями та нерідко підтримувала дискусійні законопроекти уряду в обмін на посади. Однак, вона не голосувала в повному складі за Бюджет-2015 і Бюджет-2016. Тарифно-соціальна риторика членів партії сприяла зростанню станом на кінець 2015 р. її рейтингу до 12,9%³⁸¹ і рейтингу Ю. Тимошенко до 16-20%³⁸², що дало їй змогу обігнати П. Порошенка та стати головним фаворитом майбутніх президентських виборів.

Отже, більшість українських парламентських партій з 2004 р. активно використовувала проблеми банківського сектора як у своїй діяльності як у

³⁸⁰ Соцопитування соціологічної групи «Рейтинг»: рейтинг партій, січень 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://konkurent.in.ua/news/politika/1529/ak-zminivsvya-rejting-politichnih-partij-v-2016-roci.html>.

³⁸¹ Так само.

³⁸² В президентському рейтингу лідирує Ю. Тимошенко, – КМІС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lb.ua/news/2016/05/26/336138_v_prezidentskom_reytinge_lidiruet.html.

Верховній Раді, так і впродовж передвиборчих кампаній. Особливо активно вони піднімалися у 2008-2009 рр. та у 2014-2015 рр. Оскільки перебування при владі проєвропейських партій і блоків переважно припадало на періоди економічних криз (БЮТу і «Нашої України» у 2005 р, БЮТу і НУНС у 2008-2009 р. та БПП, «Народного фронту», «Батьківщини», «Самопоміч» і «Радикальної партії» у 2014-2015 рр.), то їм було складно це робити. Тим не менш, БЮТ на чолі з Ю. Тимошенко зміг суттєво підвищити власний рейтинг за рахунок ініціювання виплат вкладникам Ощадбанку (у 2005 та 2008 рр.) та націоналізації трьох великих банків у 2009 р. Але загалом, знецінення гривні, підвищення цін і банкрутства банків підірвали довіру населення до БЮТу і НУНС та другого уряду Ю. Тимошенко. У 2014-2015 р. рекордна девальвація гривні, зростання цін і тарифів у кілька разів і банкрутство третини банків призвели до зниження рейтингу «Народного фронту» та прем'єра А. Яценюка з 22% майже до нуля, а БПП – з 21% до 13%. Інші проєвропейські партії коаліції змушені були поступово збільшувати критику політики уряду, НБУ та Президента у банківській сфері, щоб зберегти рейтинг (особливо активно це робила «Радикальна партія»).

Проросійським партіям («Партія регіонів», СДПУ (о), КПУ) щастило перебувати при владі у міжкризові роки (2002-2004 рр., кінець 2005 – початок 2007 рр., 2010-2013 рр.), коли зовнішньоторговельна кон'юнктура сприяла розвитку української економіки, тому у своїй агітації вони постійно повторювали, що їм вдавалося досягати і підтримувати курсову, цінову і банківську стабільність, що було сильним аргументом для «Партії регіонів», а пізніше – для «Опозиційного блоку» в періоди перебування в опозиції у 2005, 2007-2009, 2014-2015 рр. та під час президентських і парламентських виборів. Однак, проєвропейські партії постійно ставили під сумнів міф про стабільність та наголошували на величезних масштабах корупції, розкрадання державних коштів і кредитів від МВФ та розтраті регіоналами золотовалютних резервів заради утримання стабільного курсу гривні у 2010-2013 рр., що стало однією з причин виникнення подальшої кризи.

4.3. Вплив банківської сфери на суспільно-політичну активність населення України

Різноманітні економічні негаразди, що виникали у країнах колишнього соцтабору у процесі ринкової перебудови економік, створювали сприятливі умови для зростання рівня політичної свідомості населення, яке змушене було відстоювати свої економічні інтереси.

Під час фінансово-економічної кризи 1998-1999 рр. українське суспільство все ще залишалося політично пасивним. Влада не допустила значних банківських банкрутств (хоча 16 невеликих банків було ліквідовано), а переважна більшість українців не мала вкладів, тому масштабних акцій протесту проти політики влади в банківській сфері не було, за винятком мітингів вкладників Ощадбанку СРСР щодо повернення депозитів. Наприклад, у листі до Верховної Ради від зборів 10 тис. обманутих вкладників (лідер – А.І. Паламарчук) у м. Євпаторії у червні 1998 р. люди просили закласти у Бюджет на 1999 р. кошти на виплату вкладів «через масовий пограбунок мільйонів громадян, що набув масштабів катастрофи за кількістю постраждалих і складністю ліквідації наслідків»³⁸³. Однак, жорстка політика уряду і НБУ з обмеження грошової маси та знецінення гривні з 1,9 грн/дол. на початку 1998 р. до 5,2 грн/дол. 31 грудня 1999 р. призвели до масштабних страйків робітників через затримки зарплат і зниження доходів. Вони вимагали погашення боргів і незакриття заводів і шахт. Найбільшими були акції протесту шахтарів у липні-серпні 1998 р. у Києві та Луганську. 24 серпня вперше в незалежній Україні її учасники були розігнані «Беркутом» з застосуванням спецзасобів³⁸⁴. У 1999 р. робітничий рух майже припинився на 10 років через часткове погашення боргів та психологічну втому страйкарів.

³⁸³ ЦДАВО України, ф. 2, оп. 15, спр. 7309, арк. 184.

³⁸⁴ Кравченко С. Масштабних шахтарських страйків в Україні не було з кінця 90-х / С. Кравченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/134906>.

Економічні успіхи влади у 2000-2004 рр. призвели до стабілізації банківської системи та значного підвищення рівня життя українців, тому вони стали більше цікавитися банківськими послугами і були задоволені роботою банків. Натомість, на перший план з кінця 2000 р. вийшли політичні протести населення, пов'язані з «касетним скандалом» і справою Гонгадзе, що вилились у всеукраїнську кампанію «Україна без Кучми» (2000-2002 рр.).

«Помаранчева революція» (кампанія мітингів, протестів, страйків та пікетів у листопаді-грудні 2004 р.) стала наступним етапом зростання політичної свідомості населення і початком формування громадянського суспільства в Україні (оскільки у свідомості громадян сформувалося розуміння основних його пріоритетів: захисту власних ідей, сприйняття та аналізу думок інших людей, об'єднання заради досягнення спільної мети)³⁸⁵.

Політична криза в Україні спричинила виникнення у кінці 2004 р. – на початку 2005 р. тимчасової фінансової кризи та реалізацію урядом та НБУ непопулярних антикризових заходів. Зокрема, введення в дію 30 листопада 2004 р. постанови НБУ №576, яка тимчасово заборонила дострокове зняття депозитів³⁸⁶, викликала велике обурення населення, яке з загостренням політичного протистояння побігло знімати вклади і не змогло це зробити. Вкладники сформували великі черги біля семи найбільших банків і відстоювали своє право на повернення грошей, яке гарантувалось Цивільним кодексом. Однак вони встигли зняти до введення в дію заборони 4 млрд, що складало 5% депозитів банківської системи і спричинило значну кризу в ній. У квітні-травні 2005 р. біля будівлі Кабміну поновилися акції протесту, викликані різким підвищенням цін (на 30-50%) на м'ясо, цукор та бензин. Ю. Тимошенко вбачала в цьому ознаки картельної змови і відреагувала на

³⁸⁵ Череватюк В.Б., Безпальча О.О. Громадянське суспільство в Україні: етапи формування та нової громадські ініціативи / В.Б. Череватюк, О.О. Безпальча // Юридичний вісник. – 2015. – №4 (37). – С. 50.

³⁸⁶ Ормоцадзе М. Як революція позначиться на фінансовій системі / Маргарита Ормоцадзе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/news/~/313990>.

мітинги ввезенням оптових партій дефіцитних товарів, завдяки чому через 2 місяці ціни на них знизились. Поступова стабілізація фінансової ситуації в Україні та скасування мораторію на зняття вкладів у 2005 р. заспокоїли населення і звели акції протесту нанівець. Іншим напрямком протесту населення проти політики влади у банківській сфері у 2005 р. стало надто повільне виконання нею однієї з головних передвиборчих обіцянок Президента В. Ющенка – повернення грошей вкладникам Ощадбанку СРСР. Громадяни дуже позитивно сприйняли цю обіцянку, але здійснення виплат у розмірі лише 1000 грн та той факт, що впродовж року їх отримала лише невелика частина постраждалих осіб (уряд Ю. Тимошенко виплатив 2 млрд грн), викликали великі черги і акції протесту біля відділень Ощадбанку.

У 2006-2007 рр. українські банки успішно розвивались і рекордно збільшили обсяг залучених депозитів. Єдиним скандалом, побічно пов'язаним з їхньою діяльністю, була афера «Еліта-центру». Ця група компаній збудувала велику фінансову піраміду, залучивши у 1700 інвесторів близько 400 млн на будівництво житла в Києві і не виконавши своїх зобов'язань. Кошти залучались на рахунок у банку «Демарк», а потім переводились на рахунки двох комерційних структур у «Правекс-банку»³⁸⁷. Ошукані громадяни з кінця 2007 р. час від часу проводили акції протесту і голодування біля адміністрації Президента і відділень банків, вимагаючи повернення внесків. У результаті житло отримала лише невелика кількість з них, а також виникла проблема неповернення постраждалими громадянами взятих у інших банків кредитів це будівництво. Судовий процес у справі головного підозрюваного – О. Волконського – розтягнувся аж до 2016 р.

Після початку фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. НБУ знову ввів мораторій на дострокове зняття депозитів (постанова №319 від 11 жовтня 2008 р.), після чого в Києві відновились масштабні акції протесту. Також вкладники проблемних банків, які мали вклади, що перевищували

³⁸⁷ Афера «Еліта-центру»: хто затягує справу? [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://podrobnosti.ua/297960-afera-elita-tsentra-kto-zatjagivaet-delo.html>.

гарантовану суму, регулярно вимагали від уряду їх націоналізації. У результаті уряд Ю. Тимошенко ухвалив компромісне рішення і націоналізував найбільші з них у 2009 р. («Укргазбанк», «Родовід Банк» та «Київ»), а іншим надав рефінансування³⁸⁸. Але уряд і НБУ не змогли завадити банкрутству 18 банків, втраті клієнтами вкладів, девальвації гривні з 5 до 8 грн/дол. та зростанню інфляції до 20%. Тисячі людей протестували перед Кабміном та ВР проти затримок зарплат і пенсій, які почались з листопада 2008 р., та значного зростання цін на продукти, звинувачували владу у знеціненні заощаджень та свідомому пограбуванні населення і закликали до відставки уряду. Прем'єр Ю. Тимошенко намагалась перевести народний гнів на Президента В. Ющенка та НБУ, звинувативши їх у змові та свідомій маніпуляції гривнею з метою отримання надприбутків, однак її рейтинг знизився вдвічі, а рівень довіри до банків встановив антирекорд.

Поновлення урядом Ю. Тимошенко виплат вкладникам Ощадбанку з 11 січня 2008 р. мало подвійний ефект. З одного боку, люди були раді отримати хоча б частину коштів і рейтинг прем'єра зростав, а з іншого, видача 6,4 млн осіб 6 млрд грн супроводжувалася великими організаційними труднощами та стала однією з причин сплеску інфляції і зростання цін. Погана організація процесу та несправедливий механізм здійснення виплат за черговістю спричинили нові антибанківські мітинги по всій країні і зростання соціальної напруги. Людей дратувала повільна реєстрація у новоствореному Реєстрі вкладників заощаджень громадян та те, що компенсацію встигли отримати лише 50% з 12 млн зареєстрованих людей. За свідченнями очевидців,³⁸⁹ у ощадкасах по всій Україні утворилися величезні черги, постійно не вистачало касирів і грошей. Населення дізналось про це раптово і забувало в

³⁸⁸ Хамлетс В. Уряд націоналізував перші три банки / В. Хамлетс // Економічна правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2009/06/11/196052/>.

³⁸⁹ Кокотюха А. Чим «Вітіна тисяча» буде краща за «Юліну» / А. Кокотюха [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavred.info/archive/2012/01/18/172554-7.html>.

товкотнечі про людяність і здоровий глузд. Наприклад, у Чернігові 1000 грн видавали за талонами, що виписувались у відділеннях банків, які рахували, скільки людей касири фізично зможуть прийняти за день. Через кілька днів після початку виплат Україною прокотилася хвиля паніки: поширювалися чутки, що грошей вистачить не всім. Після того, як інваліди почали масово втрачати свідомість у чергах і були зафіксовані перші смертельні випадки, гроші почали доставляти додому банківські працівники. У результаті різко зросла кількість нападів на них і банківські відділення, які мали великі суми і були незахищені. Отже, ця кампанія не вирішила радикально проблему боргу Ощадбанку, а лише збільшила соціальну та політичну напругу.

У 2009 р. також зародилась проблема неповернення валютних кредитів. На думку А. Гуменюка, вона була спричинена різкою девальвацією гривні та безпрецедентним зростанням обсягу доларових позик у 2007-2008 рр. (до \$25,8 млрд, що втричі перевищував обсяг гривневих)³⁹⁰. Дослідник поклав відповідальність за це на керівництво НБУ і комерційних банків, які нарощували обсяги виданих кредитів і подавали це як головне досягнення, але недостатньо ретельно перевіряли рівень платоспроможності позичальників. У підсумку, з 2009 р. до кінця 2014 р. сума валютних кредитів зменшилась з \$25,8 млрд до \$6,5 млрд і на цьому процес їх повернення майже зупинився через банкрутство боржників і знецінення гривні у 3 рази. А. Гуменюк наголосив, що більшість валютних позичальників просто не мала чим платити відсотки і перестала гасити борг ще у 2011-2013 рр., тобто питання переведення його за курсом 8 чи 5 грн/дол. нічого не дало б³⁹¹.

Період 2010-2013 рр. відзначився запеклою політичною боротьбою опозиції проти авторитарного режиму В. Януковича і був сповнений великою кількістю політичних акцій (марші «Вставай, Україно!», протести у Врадіївці

³⁹⁰ Гуменюк А. Як вирішити проблему валютних кредитів / А. Гуменюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hvylya.net/analytics/economics/yak-virishiti-problemu-valyutnih-kreditiv.html>.

³⁹¹ Так само.

2013 р. та інші акції громадської непокори, що врешті-решт переросли в Революцію Гідності). У ці роки не було мітингів щодо діяльності банків, за винятком протестів валютних позичальників. Громадські акції на економічну тематику переважно були спрямовані проти пенсійної та податкової реформ уряду М. Азарова і організовувались малим і середнім бізнесом.

Соціально-економічна та банківська криза 2014-2015 рр., що стали наслідком тривалого політичного протистояння в країні, неефективної політики уряду та війни і припинення торгівлі з РФ, призвели до трикратної девальвації гривні, різкого зниження реальних доходів і рівня життя населення, зростання інфляції і відповідного підвищення цін і тарифів та спричинили масове банкрутство банків. Відповідно, склалися передумови для рекордного зростання рівня суспільного невдоволення і розгортання громадських акцій протесту проти дій влади і банків за п'ятьма основними напрямками: катастрофічне знецінення гривні, проблема погашення валютних кредитів, неповернення збанкрутілими банками і Фондом гарантування великих вкладів, а також тарифна політика уряду і його небажання здійснювати індексацію грошових доходів населення.

У рамках нашого дослідження ми не будемо здійснювати детальний аналіз тарифної і соціальної політики уряду А. Яценюка, лише відзначимо, що попри численні протести громадян він здійснював поетапне підвищення комунальних тарифів у кілька разів та дуже неохоче індексував соцвиплати (не більше, ніж на 6-10% за раз, хоча інфляція у 2014 р. склала 25%, а у 2015 р. – 53%). Відповідно, значне погіршення фінансового становища українців поглиблювало банківську кризу, бо люди стали вкладати в банки значно менше грошей і їм нічим було гасити кредити. Політика влади і НБУ в банківській і валютній сферах призвела до підвищення рівня самоорганізації громадян, багато з яких брали активну участь у Революції Гідності і не боялись приходити до будівель органів влади і відстоювати свої інтереси.

Протести вкладників проблемних банків були зумовлені тим, що хоча ФГВФО повністю повертав вклади 80-98% клієнтів збанкрутілих установ

(депозити яких не перевищували 200 тис. грн), але сотні тисяч людей мали більші вклади і ця величезна сума не поверталась. Вони претендували на отримання грошей у IV черзі, але на практиці до цього ніколи не доходило. Їхні акції розгортались за схожим сценарієм: після оголошення банку проблемним клієнти пікетували його відділення з вимогою видачі коштів, а переконавшись у безперспективності таких дій, вимагали допомоги влади.

Наприклад, 2 червня 2014 р. у Києві відбувалась масштабна акція протесту вкладників банку «Форум»³⁹², які вимагали від уряду націоналізувати банк, щоб його клієнти не втратили гроші. Банк входив до 20 найбільших в Україні, і 130 тис. вкладників мали на рахунках суму, більшу за гарантовану. Однак, уряд не задовольнив вимоги протестуючих, а ФГВФО відмовив усім інвесторам, що бажали придбати банк і ліквідував його.

У ході активізації бойових дій в зоні АТО через збиття 14 червня 2014 р. транспортного літака Іл-76 у Луганську (загинуло українських 49 військових) та очевидну збройну допомогу РФ сепаратистам у Києві 14 червня відбулися пікетування посольства Росії, а 22 червня – стихійний погром офісу «Сбербанку Росії» за участю патріотичних організацій. Погроми та підпали у відділеннях російських банків продовжувалися у 2014-2015 рр. у багатьох містах України: 23 червня 2014 р. і 3 серпня 2015 р. у Львові («Сбербанк»), 20 червня 2014 р. – у Житомирі (постраждали будівлі 5 банків: «Сбербанку», «ВТБ», «Російського Стандарту» та ін. – розлючені люди трошили вивіски, закидали їх яйцями та зеленкою) та інших містах. Обурені активісти звинувачували НБУ, що він досі дозволяє банкам країни-агресора заробляти на українцях і контролювати значну частину фінансового ринку в країні, та закликали до їх бойкоту. НБУ відповідав, що в Україні немає російських банків, а є установи з російським капіталом, і дозволяв їм працювати далі,

³⁹² Вкладники банку «Форум» почали безстрокову акцію протесту під Кабміном [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/news/-/327033/vkladnyku-banku-forum-pochaly-bezstrokovu-aktsiyu-protestu-pid-kabminom>.

однак українці зняли за 2 роки 50% депозитів з них і з кінця 2015 р. їхнє керівництво почало активно шукати шляхи виходу з українського ринку.

Найбільші мітинги вкладників у 2015 р. були пов'язані з банкрутством системного «Дельта Банку», який мав 550 тис. клієнтів. Від початку лютого у відділеннях банку спостерігались великі черги, що виникли після появи в пресі інформації про його проблемний статус. Після визнання 3 березня 2015 р. банку неплатоспроможним³⁹³ десятки тисяч його вкладників вийшли на акцію протесту з вимогою його націоналізації, бо мали вклади, що перевищували гарантовану суму (загальний обсяг депозитів, що не підлягали компенсації, склав 3,4 млрд грн). Але уряд відмовив їм також.

14 травня 2015 р. 200 вкладників «Дельта Банку» знову перекрили вул. Грушевського і пікетували Кабмін з вимогою не ліквідувати, а націоналізувати цю установу³⁹⁴ і не підвищувати ціни на енергоносії для населення. Тоді ж з'явилася інформація, що за порятунок банку будуть боротися його крупні вкладники і потенційні інвестори – «Ощадбанк» і «Приватбанк», але вони не поспішали його рятувати. 9 вересня 2015 р. вкладники повторили акцію з пікетування Кабміну. Однак, уряд А. Яценюка був невблаганним і вже 10 жовтня 2015 р. НБУ оголосив про початок ліквідації «Дельта Банку», яка мала тривати два роки.

Вкладники «Дельта Банку» та інших установ повторювали свої акції з блокування руху перед Кабміном спільно з членами «ЗУН» («Захист українського народу») та інших громадських організацій 20 серпня, 3 та 9 вересня 2015 р., доповнивши їх новими гаслами: відставки В. Гонтаревої, звільнення корупціонерів з НБУ, реформування банківської системи за європейським зразком. Приводом для нових виступів стало підписання

³⁹³ «Дельта Банк» признали неплатежеспособным [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://korrespondent.net/business/economics/3486216-delta-bank-pryznaly-neplatezhesposobnym>.

³⁹⁴ Вкладники неплатоспроможного «Дельта Банку» пікетують Кабмін [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2015/05/14/542462/>.

Президентом 7 серпня закону, що спростив виведення неплатоспроможних банків з ринку і був потрібний для продовження співпраці з МВФ. 17 вересня відбулась остання гучна акція, спричинена призупиненням виплат ФГВФО.

Конфлікт між банками і валютними позичальниками, яких нараховувалося близько 80-100 тис. осіб, був однією з найбільш висвітлюваних у пресі тем 2014-2015 рр. Влада цілий рік вагалася, але так і не вирішила остаточно, яку зі сторін підтримати. З одного боку, десятки тисяч сімей були фізично не здатні вчасно гасити кредити та відсотки по них після трикратного знецінення гривні. Вони регулярно проводили акції протесту з вимогою реструктуризувати їхні борги і не відбирати у них заставне майно і житло. З іншого боку, за умови рішення влади списати ці борги банки втратили б 100 млрд грн, що остаточно добило б і так слабку банківську систему. За посередництва уряду, НБУ і НАБУ, було здійснено кілька спроб розробити компромісний варіант меморандуму між банками і позичальниками, який би задовольнив обидві сторони конфлікту, але жоден із них так і не набув статусу закону, тим більше, що Президент П. Порошенко під тиском МВФ і банкірів неодноразово заявляв, що заветує будь-який законопроект, який призведе до значних фінансових втрат банків.

3 червня 2014 р. Верховна Рада під тиском суспільства проголосувала за введення тимчасового мораторію на примусове стягнення нерухомого майна боржника, що виступає як забезпечення зобов'язань громадян України за споживчими кредитами³⁹⁵. 28 грудня 2014 р. парламент проголосував у цілому за нову редакцію цього законопроекту, яка ліквідувала недоліки попереднього законопроекту (схему стягнення житла валютних позичальників через приписи нотаріусів). Мораторій мав діяти до реструктуризації валютних кредитів. Однак, Президент 15 січня 2015 р. ветоував цей законопроект, що підвищило рівень агресії протестувальників.

³⁹⁵ Закон України №1304 «Про мораторій на стягнення майна громадян, наданого як забезпечення кредитів в іноземній валюті» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1304-18>.

16 грудня 2014 р. після низки небагатолюдних пікетувань біля будівель НБУ та комерційних банків влітку та восени 2014 р. валютні позичальники, до яких приєдналися ошукані вкладники, проголосили початок мітингу «Народний бунт – Фінансовий Майдан», який ще називали «кредитним», – безстрокову акцію протесту проти політики влади в банківській сфері. Тоді вперше велика кількість активістів перекрила вул. Інститутську і вимагала від НБУ стабілізації на валютному ринку та повернення депозитів. Вкладники і позичальники звинуватили керівництво НБУ, що воно замість захисту їхніх прав навпаки грабує їх, і відзначили, що після літніх протестів ситуація тільки погіршилась, бо мораторій на відчуження житла не діяв, а ціна на долар розорювала позичальників³⁹⁶. Ті ж люди, які клали гроші на депозити, не могли повернути їх через масові банкрутства приватних банків. Незабаром мітингувальники розійшлися з-під будівлі НБУ, але продовжили пікетування під ВР і облаштували палатки і пункти обігріву. Вони оголосили про виникнення всеукраїнського руху «Фінансовий Майдан» та створили прес-службу і сторінки у соцмережах. Журналістам вдалося з'ясувати, що це був не монолітний рух ображених позичальників, а скоріше ситуативний союз кількох громадських організацій, які виникли ще влітку 2014 р.: ГО «Правдива країна» (її лідер Я. Авраменко увійшла до громадської ради при НБУ), ГО «Кредитний Майдан» (Тетяна Руденко), ГО «Громадський контроль банків» (О. Івлєв), «Фінансовий майдан» (Юлія Сало)³⁹⁷.

У лютому-березні 2015 р. у зв'язку з новою хвилею девальвації гривні протести валютних позичальників значно посилилися. Всього їх налічувалося близько 87 тис. і вони були винні банкам \$7 млрд. Люди кілька разів пікетували Верховну Раду і урядові будівлі, заявляючи, що не мають фізичної можливості вчасно виплачувати відсотки і тіло кредиту, навіть якщо

³⁹⁶ У Києві розпочався Фінансовий Майдан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sockrainia.com/golovne/13169/>.

³⁹⁷ Кисляк Р. Кому нужен финансовый майдан? / Р. Кисляк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://finance.liga.net/banks/2015/3/12/articles/42600.htm>.

всі свої доходи віддаватимуть банкам. В. Гондарєва 2 березня заявила, що меморандум між ними і банками, що передбачав скасування штрафних санкцій, списання до 50% кредиту на придбання соціального житла і конвертацію боргу в гривню по курсу 5 чи 12 грн/дол., почне реально діяти тільки після скасування Радою мораторію на відчуження майна. Основна проблема полягала в тому, що близько \$4 млрд були взяті до 2008 р. в якості іпотечних кредитів при курсі 5 грн/дол. Тому в разі перерахування доларових кредитів у гривню за старим курсом, банки втрачали 100 млрд грн і хтось мав компенсувати їм ці втрати, що могли добити і так ослаблену банківську систему (бо станом на березень відтік депозитів склав вже 18 млрд грн).

Одна з наймасовіших протестних акцій в рамках руху «Фінансовий Майдан» відбулася 24-27 лютого 2015 р. під стінами НБУ. Валютні позичальники прийшли звечора 24 лютого і почали барабанити в металеві бочки, закликаючи киян приєднатися до них. Вони приїхали до Києва з багатьох міст України (з Харкова, Львова, Одеси, Дніпропетровська та ін.). Мітингувальники встановили перед будівлею так званий «сміттєвий люстратор» для В. Гондарєвої³⁹⁸, протестували проти девальвації гривні та вимагали від влади законодавчо зафіксувати курс валют на момент укладання кредитних договорів. На плакатах, якими вони обвішали стіни НБУ, переважали гасла «Валютні кредити – голодні діти», «Гривня плаває чи вже втопилася?» та «Спекулянти сидять у Нацбанку». Найбільша кількість людей зібралась 26 лютого (після того, як він опустив офіційний курс гривні до 30 грн/дол.). Валютні боржники продовжували вимагати пільг у виплаті доларових кредитів. Увечері 26 лютого 2016 р. Нацгвардія та поліція, розігнала кийками протестувальників, але вони повернулися знову 27 лютого. Під стінами НБУ поступово розрісся цілий наметовий табір, за долею якого відтепер уважно спостерігали представники ОБСЄ. Голова СБУ

³⁹⁸ Валютні позичальники другу добу пікетують НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zik.ua/news/2015/02/25/valyutni_pozychalnyku_drugu_dobu_piketuyut_nbu_567561.

В. Наливайченко та міністр МВС А. Аваков заявили, що ці акції організують і фінансують керівники банків, ліквідованих за відмивання коштів. Голова НБУ неодноразово звинувачувала в їх організації «Батьківщину», опозиційні партії та власників банків. На її думку, вони за гроші звозили «активістів» на акції з метою зміни влади, що дозволило б банкам не повертати НБУ борги. Утім, постійний тиск на депутатів почав давати результати: фракції активно стали займались розробкою законопроектів, які б вгамували протести.

9 квітня позичальники влаштували чергову акцію біля ВР, аби депутати не забували про їхні проблеми. У результаті вони проголосували у I читанні за законопроект 1558-1 «Про захист прав споживачів фінансових послуг від девальвації гривні». При цьому керівник фракції БПП Ю. Луценко зазначив, що це не є поверненням до долара по 5 грн, а лише механізм цивілізованого врегулювання суперечок між банками і клієнтами³⁹⁹. Мітингувальники відзначили, що за 84 дні протестів біля НБУ до них від влади виходив лише він один, та й той образився після їхньої відмови прибрати намети, незважаючи на плідне голосування. Вони погрожували, що почнуть перекривати дороги, якщо Рада затягуватиме з ухваленням законопроекту в цілому.

8 травня 2015 р. вступив в дію Меморандум щодо врегулювання питання реструктуризації кредитів у іноземній валюті, який підписали 11 банків («Альфа-Банк Україна», «Приватбанк», «Банк Михайлівський» та ін., інші хотіли долучитись пізніше), що поширювався на борги до 2,5 млн грн, які мали бути переведені у гривню за курсом НБУ станом на 1 січня 2015 р. Вони змушені були піти на таке рішення, оскільки вести діалог з боржниками ставало все важче, і вони прагнули якомога швидше отримати кошти, а не займатися реалізацією заставного майна. Меморандум ґрунтувався на добровільній згоді обох сторін (оскільки ВР не змогла прийняти закон про реструктуризацію) і не мав значного успіху. Тим не менш, він розділив протестний рух позичальників, бо охопив близько 25% валютних кредитів.

³⁹⁹ Верховна Рада запроваджує механізм реструктуризації валютних кредитів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukr.media/politics/232802/>.

19 травня 2015 р. учасники «Фінансового Майдану» оголосили під стінами ВР голодування до ухвалення закону 1558-1 про реструктуризацію валютних кредитів, проект якого мав розглядатися цього дня у II читанні.

21 травня 2015 р. вони знову заблокували рух в урядовому кварталі Києва. Мітингувальники не пропускали автомобілі на вул. Грушевській і Інститутській, свистіли, стукали пластиковими пляшками по асфальту, вимагаючи повернути гроші вкладникам проблемних банків та відставки Голови НБУ В. Гонтаревої. На своїх плакатах вони звинувачували її в тому, що вона «зруйнувала банки і перетворила гривню на сміттевий папірець з метою спекулятивних торгів рефінансом»⁴⁰⁰. Водночас, 21 травня 2015 р. великий мітинг відбувся безпосередньо під стінами ВР під час розгляду законопроекту №1558-1 в II читанні. Активісти продовжили голодування, оголошене 19 травня, і вимагали переведення кредитів у гривню по курсу, встановленому на дату підписання договору. Вони підпалили під будівлею шини, а після того, як пожежники погасили їх, підпалили нові та заважали гасили полум'я, в результаті чого відбулися сутички протестувальників з міліцією. Вони також продовжували пікетувати НБУ та обіцяли, що їхній рух буде розширюватися в разі незадоволення вимог. Під таким шаленим тиском ВР 21 травня ухвалила в II читанні законопроект 1558-1, але для ухвалення його в цілому не вистачило голосів і він був направлений на третє читання.

На початку червня 2015 р. відбулось чергове загострення протестного руху. Спочатку кілька десятків активістів встановили на Майдані Незалежності палатки і вимагали від Президента і уряду звіту про виконану роботу. Однак, в ніч на 8 червня близько 100 невідомих осіб у балаклавах розігнали цю акцію. Влада ініціювала відкриття справи за статтею «хуліганство», але нападники залишились непокараними, що стало підставою для звинувачення її в організації знесення палаток. Організатора

⁴⁰⁰ Центр Києва перекритий учасниками «фінансового Майдану» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rian.com.ua/photolents/20150521/367870672_367868823.html.

акції протесту Р. Ташбаєва СБУ видворила з України за провокаційну діяльність. Однак антиурядові мітинги продовжувались. 16 червня 2015 р. близько 1,5 тис. вкладників банків та членів профспілок провели спільну мирну акцію під стінами Верховної Ради, вимагаючи повернення депозитів та протестуючи проти введення касових апаратів для дрібного бізнесу та підвищення комунальних тарифів. 200 протестувальників також пікетувало Кабмін і перекрило рух на вул. Грушевського. 18 і 25 червня 2015 р. біля НБУ відбулися мітинги проти корупції в банківській системі⁴⁰¹ за участю вкладників, позичальників та членів «ЗУН». Активісти вимагали відставки В. Гонтаревої, припинення злочинних маніпуляцій з курсом та встановлення європейських процентних ставок за кредитами і депозитами.

2 липня 2015 р. площа перед будівлею парламенту знову була забита людьми: 700 позичальників нагадували депутатам про їхні обіцянки, бо хоча профільний комітет схвалив проект закону про реструктуризацію валютних кредитів, але він був відсутній у повістці дня Ради. Тим не менш, вона 229 голосами ухвалила його у третьому читанні і в цілому⁴⁰², що означало переведення у більшості випадків валютних кредитів у гривню за курсом 5,05 грн/дол. і списання банками курсової різниці. Це викликало величезну радість мітингувальників і значно понизило градус напруги в їх середовищі, хоча для остаточного затвердження цього законопроекту його ще мав підписати Президент, а ЗМІ поширювали інформацію, що П. Порошенко перебуває під тиском банків, уряду і МВФ та має намір ветувати його.

Депутати С. Каплін, О. Ляшко та інші лідери опозиції попереджали, що якщо влада й надалі ігноруватиме вимоги громадян, наслідки народного бунту можуть стати незворотними. У ЗМІ та промовах опозиціонерів дедалі

⁴⁰¹ Мітинг проти корупції в банківській системі проходить біля Нацбанку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rian.com.ua/kyiv/20150618/369180628.html>.

⁴⁰² Аналітичний огляд банківської системи України за 9 місяців 2015 року / НРА «Рюрік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_3_kv_2015.pdf. – С. 12.

частіше став прогнозуватись «Третій Майдан», хоча Президент та прем'єр закликали їх не розхитувати ситуацію. Продовження збідніння населення та майже повна відсутність реакції влади на громадські протести призвели до значного зниження рейтингу двох провідних партій на збереження вибухонебезпечної ситуації в суспільстві. Політтехнолог С. Гайдай заявив, що якщо влада не почне реформи, то революція знову перейде в активну вуличну фазу. На противагу йому, директор інституту Інформаційного суспільства Я. Павловський відзначив, що українці розчаровані владою, але на дійсно масові протести не вийдуть, і що численні мітинги з вимогою відставки уряду створені штучно і не є реальним відображенням суспільного протесту. Втім, за даними соціопитування, проведеного КМІСом у липні 2015 р., рейтинг «БПП» знизився до 13,3%, а «Народного фронту» – до 1,6%⁴⁰³. Нездатність НБУ і уряду стабілізувати банківську систему і вирішити фінансові проблеми громадян (знецінення заощаджень, високі тарифи і ціни, низькі зарплати і пенсії, валютні кредити) призводила до наростання у них політичної пасивності і апатії. Вони швидко розчарувались у політиках, які прийшли до влади внаслідок революції. Кількість громадян, яка точно не збиралась йти на майбутні вибори, перевищила 25%, а ще 27% не визначилися, за кого голосувати (тобто з великою вірогідністю теж не пішли б). Відповідно, явка на місцевих виборах (25 жовтня 2015 р.) склала 46,6%.

4 серпня 2015 р. активісти «Фінансового Майдану», котрі представляли інтереси валютних позичальників, оголосили про завершення безстрокового мітингу під стінами НБУ, що тривав з кінця 2014 р., забрали намети і повністю очистили територію перед центральним входом до будівлі. НБУ підтвердив демонтаж протестного табору. Керівництво НБУ запевнило, що громадська рада разом з банківськими асоціаціями та представниками позичальників продовжують конструктивний діалог щодо пошуку

⁴⁰³ Соціально-політична ситуація в Україні. КМІС, липень 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=540&page=1>.

оптимального, взаємовигідного шляху вирішення проблеми. Воно пообіцяло розробити новий законопроект про реструктуризацію вкладів, бо травневий Меморандум не працював через ухвалення популістського законопроекту №1558-1. Новий проект мав об'єднати попередні два з метою захисту конкретно тих людей, що купували соціальне житло. НБУ пропонував банкам списати 50% кредиту, а решту перевести у гривню за актуальним курсом. Окрім цього, для інвалідів АТО та сімей загиблих воїнів передбачалось повне списання боргу. В НБУ повідомили, що за 7 місяців у ході кампанії з реструктуризації валютних кредитів кількість позичальників скоротилася до 55,7 тис. осіб, а сума їхнього боргу – з \$3,6 до \$2,4 млрд.

Однак один наметовий табір майже одразу був замінений на інший – з 20 жовтня до 17 листопада 2015 р. під будівлею Кабміну стояли намети «тарифного Майдану», організованого з ініціативи О. Ляшка.

Отже, акції громадян за стабілізацію гривні та рухи вкладників і валютних позичальників стали важливою складовою суспільно-політичного життя в Україні і відображали падіння рівня довіри громадян до влади і банківської системи, але станом на кінець 2015 р. не досягли своєї мети, оскільки гривня знецінилась втричі, потерпілі вкладники не отримали компенсації за втрату великих депозитів, а 18 грудня 2015 р. Президент ветоував скандальний законопроект №1558-1 про конвертацію валютних кредитів⁴⁰⁴ і він був скасований. Влада неодноразово називала ці протестні рухи проросійськими і спрямованими на дестабілізацію політичної ситуації в Україні з метою проведення дочасних виборів. Але позичальники заявили про продовження боротьби, адже втрачати їм було нічого і гасити кредити на старих умовах вони були не здатні фізично. Водночас, значно зросла загроза опису і відбору їхнього майна банками і колекторськими фірмами, які сприйняли скасування законопроекту 1558-1 як сигнал до більш рішучих дій.

⁴⁰⁴ Порошенко ветоував закон про реструктуризацію валютних кредитів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2015/12/18/572959/>.

ВИСНОВКИ

Виявлено, що тема дисертації в історичній науці розроблена вкрай недостатньо. Функціонування української банківської системи та її вплив на соціально-економічне і суспільно-політичне життя України наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. дотепер не було предметом цілісного, всебічного історичного дослідження та висвітлено в науковій літературі побіжно. Діяльність банків досліджувалась в основному економістами, які вивчали її окремі теоретичні проблеми та особливості. А в історичних працях перевага надавалась вивченню політичних, соціальних, культурних проблем, а історія банків є малодослідженою. Деякі аспекти, такі як вплив банків на рівень добробуту населення та суспільно-політичне життя є майже не вивченими. Історики уникали дослідження історії банківської системи та її впливу на розвиток України через складність розуміння фінансових аспектів її функціонування, а економісти – через необізнаність з історичними процесами. Визначено, що джерельна база є достатньо репрезентативною, різноманітною і достовірною для проведення наукового дослідження з обраної теми.

Встановлено, що за сутністю банківська система України була дворівневою перехідною моделлю; законодавчо визначеною, ієрархічно структурованою системою взаємопов'язаних банків, що мала забезпечувати ефективне функціонування грошового ринку та сприяти розвитку економіки. Станом на 2015 р. її формування ще тривало, хоча її фундамент був закладений наприкінці 1990-х рр. Перший її рівень складав НБУ, що мав розгалужену структуру, побудовану за принципом централізації з вертикальним підпорядкуванням. Його керівними органами були Рада НБУ та Правління НБУ на чолі з Головою НБУ. НБУ був автономним органом державного управління, який самостійно розробляв і проводив грошово-кредитну політику, здійснював емісію гривні, відповідав за курсову і цінову стабільність в Україні, здійснював нагляд за банками. Другий рівень банківської системи складала державні і приватні комерційні банки, кількість яких зменшилась з

203 у 1999 р. до 117 у 2015 р. За розміром активів вони поділялись НБУ на 4 групи (найбільші, великі, середні, невеликі) і також мали складні структуру і систему управління (загальні збори акціонерів, Наглядова рада, Правління, органи контролю). Нормативно-правові засади функціонування банківської системи були сформовані до 2001 р. Закони «Про Національний банк України» (20 травня 1999 р.) і «Про банки і банківську діяльність» (7 грудня 2000 р.) закріпили економічну самостійність банків, їхній статус, структуру органів управління, завдання і функції (забезпечення функціонування розрахунково-платіжного механізму, акумулювання тимчасово вільних коштів населення, кредитування підприємств та ін.).

Аналіз фінансового і кадрового потенціалу українських банків наприкінці 1990-х рр. дає змогу стверджувати, що рівень їхньої забезпеченості грошовими ресурсами і фахівцями в цілому був достатнім для здійснення ефективної банківської діяльності та визначених законом функцій за тодішніх соціально-економічних умов. 164 діючі у 1999 р. банки попри кризу наростили власний капітал до 5,8 млрд грн, статутний – до 2,15 млрд, що було замало, але дало їм змогу й далі збільшувати обсяг кредитів (до 11 млрд грн) і депозитів (до 20 млрд грн). Кадровий потенціал банківської системи був значним (0,5 млн осіб), а на одну вакансію в середньому претендувало 9 осіб. Було зайнято 160 тис. осіб, з яких 71% складали жінки, 29% – чоловіки, а 44% працівників мали вік до 35 років. Але існували серйозні проблеми, які гальмували розвиток банків: значні недоліки в кадровій політиці, недостатня кваліфікація топ-менеджерів, низький рівень доходів населення і довіри до банків, нестача капіталу та великий обсяг проблемних кредитів.

Основним стабілізуючим елементом української банківської системи був НБУ, якому попри значні труднощі і періодичні економічні кризи до 2013 р. у цілому вдавалося виконувати основні завдання з підтримання стабільності банківської системи і курсу гривні та стримування інфляції. Він під керівництвом В. Ющенка (1997-2000 рр.), В. Стельмаха (2000-2002, 2004-2010 рр.), С. Тігіпка (2002-2004 рр.) та С. Арбузова (2010-2013 рр.) зробив

великий внесок у подолання криз 1998-1999, 2004 та 2008-2009 рр. та сприяв післякризовому відновленню банків та економіки. Але події 2014-2015 рр. продемонстрували його нездатність боротися з катастрофічними наслідками всеохопної кризи, в яку занурилась Україна. НБУ на чолі зі С. Кубівим (лютий-червень 2014 р.) та В. Гонтаревою (з 19 червня 2014 р.) намагався їх пом'якшити, використовуючи обмежені фінансові можливості та весь арсенал адміністративних засобів, але трикратна девальвація гривні, стрімке зростання інфляції і цін, рекордне скорочення ВВП України, численні обвинувачення Голів НБУ у корупції, некомпетентності і навмисному знищенні банків промовисто свідчать про провал його політики в цей період.

Обґрунтовано, що процес функціонування банківської системи можна поділити на 5 етапів, у ході яких вона чинила значний вплив на економічний розвиток України: 1) 1998-1999 рр., коли банки допомагали владі долати економічну кризу, уникнути дефолту та вгамувати паніку серед населення; 2) 2000-2007 рр., коли банки сприяли післякризовому відновленню економіки, активно розвивалися і нарощували кредитування бізнесу; 3) 2008-2009 рр. – період фінансово-економічної кризи, що спричинила скорочення ВВП на 15%, крах 18 банків, знецінення гривні на 50% та підірвала довіру бізнесу до гривні, банків і влади; 4) 2010-2013 рр. – час, коли зберігалась відносна стабільність, але виникли передумови подальшої кризи та загострилися системні економічні проблеми України; 5) 2014-2015 рр. – період гострої політичної і соціально-економічної кризи, що призвела до скорочення кількості банків на третину (зі 180 до 117), ВВП на 7,5% у 2014 р. і 10,4% у 2015 р., трикратної девальвації гривні і засвідчила нездатність НБУ на чолі з В. Гонтаревою долати кризові явища. Розквітнув «чорний» ринок валют з щомісячним оборотом у \$1,2 млрд, а бюджет недоотримував податки. Комерційні банки через відтік 200 млрд грн вкладів майже не кредитували економіку. Багато з них просто акумулювали кошти, які розкрадались їхніми власниками, як і більша частина грошей, виділених НБУ на рефінансування банків. Ніхто так і не поніс кримінальної відповідальності за це. Також

багато банків сприяли збагаченню олігархів та розвитку корупції, обслуговуючи схеми з «відмивання» коштів і розкрадання бюджету. Економіка України стала залежною від МВФ, а кошти підприємств і вклади 300 тис. підприємців на суму 53 млрд грн не підлягали поверненню. Підприємства-імпортери страждали від неможливості купувати іноземну валюту в необхідній кількості та робити великі перекази за кордон, а підприємства-експортери виграли від знецінення гривні, але потерпали від зниження цін на українські товари та від продажу 75% валютної виручки. Підприємці згортали бізнес через кризу, втрату оборотних коштів у банках, нестачу дешевих кредитів від банків та жорсткі валютні обмеження від НБУ.

Визначено, що діяльність НБУ і комерційних банків суттєво впливала на рівень життя більшості українців. З кінця 1990-х рр. в Україні стрімко зростала кількість клієнтів банків. За умов відносної стабільності у 2000-2007 і 2010-2013 рр. населення все активніше робило вклади і брало кредити на розвиток бізнесу, освіту, поліпшення побутових умов і ставало дедалі вразливішим до банківських криз. Знецінення гривні у 2,5 рази у 1998-1999 рр., на 50% у 2009 р. та у 3 рази у 2014-2015 рр., обмеження на зняття готівки та крах банків призвели до збідніння або розорення 1 млн вкладників і понад 100 тис. валютних позичальників (заборгували \$7 млрд). Зі 163 млрд грн, втрачених через банкрутство у 2014-2015 рр. 65 банків за 2 роки держава повернула лише 80 млрд, а 30 млрд грн вкладів фізосіб взагалі не підлягали поверненню. НБУ і влада так і не вирішили проблеми вкладників і позичальників, а решта населення потерпала від знецінення гривні, тому рівень довіри до банків у 2015 р. знизився до 12%, а депозити мали лише 8,8% українців.

Встановлено, що проблеми банківської системи постійно перебували в фокусі уваги української влади. Президенти Л. Кучма, В. Ющенко, В. Янукович та П. Порошенко у передвиборчих програмах і щорічних посланнях наголошували на необхідності її реформування, визначали засади її розвитку. Програми діяльності майже всіх урядів містили обіцянки підвищити надійність, стійкість і ефективність банків, забезпечити кредитування бізнесу

і захист вкладників. Найбільше банківська система вливала на політику урядів В. Пустовойтенка у 1998-1999 рр., Ю. Тимошенко у 2008-2009 рр. та А. Яценюка у 2014-2015 рр., які в умовах кризи змушені були шукати шляхи порятунку банків та виплати компенсацій вкладникам.

З'ясовано, що більшість провідних політичних партій також приділяли велику увагу проблемам банківської системи під час передвиборчих кампаній, парламентської діяльності та в ході політичної боротьби. Вони були гарним приводом для провладної більшості похвалитися результатами своєї діяльності, а для опозиції – чудовою темою для критики влади і підняття свого рейтингу. Опозиційні політики в різні періоди намагались використати банківські кризи та спричинені ними фінансові проблеми бізнесу і населення для розхитування політичної ситуації в Україні з метою зміни влади і наближення дострокових виборів.

Доведено, що банківська система мала великий вплив на громадську і політичну активність населення: в періоди процвітання вона сприяла соціально-економічному розвитку держави, підвищенню добробуту суспільства і збільшенню рівня його політичної активності і довіри до влади, а під час фінансово-економічних криз погіршення її стану і різка девальвація гривні були каталізатором зростання нестабільності і протестних рухів у державі та політичної пасивності і апатії громадян, бо спричиняли зниження рівня їх життя, реальних доходів і купівельної спроможності, знецінення заощаджень. Наймасовішими були громадські акції, рухи і організації («Фінансовий Майдан», «Правдива країна», «Кредитний Майдан», «Громадський контроль банків», «ЗУН» тощо), метою яких було змусити НБУ підтримувати стабільність гривні, а комерційні банки – повертати вчасно і повністю депозити та перевести у гривню і частково списати валютні кредити. Однак, станом на кінець 2015 р. через опір банків і влади вони не досягли значних результатів.

Отже, у досліджуваний період банківська система України перебувала у процесі ринкової трансформації, перенесла 3 кризи і була одним із важливих чинників соціально-економічного і суспільно-політичного розвитку держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ***ДЖЕРЕЛА*****Архівні матеріали****Архів ПАТ Комерційний банк «Даніель»****Ф. 4. Загальна інформація про діяльність банку. 2003 – 2013 рр.****Оп. 2. Фінансова звітність**

1. Спр. 2. Звіт про фінансові результати за 2006 р., 12 арк.

**Центральний державний архів вищих органів влади та управління
України****Ф. 2. Кабінет Міністрів України****Оп. 15. Відділ з питань грошово-кредитної політики і фінансів**

2. Спр. 7309. Листування з Верховною Радою України та її комітетами із загальнодержавних проблем, що відносяться до компетенції відділу (червень – жовтень 1998 р.), 251 арк.
3. Спр. 7332. Листування з органами виконавчої влади та банківськими установами з питань кредитної політики (травень – листопад 1998 р.), 84 арк.
4. Спр. 8111. Листування з Верховною Радою України та її комітетами із загальнодержавних проблем (травень – червень 1999 р.), 198 арк.
5. Спр. 8119. Листування з Президентом України та Адміністрацією Президента України з питань державних фінансів та розвитку фінансових ринків (січень – квітень 1999 р.), 196 арк.
6. Спр. 8139. Листування з Національним банком і комерційними банками з загальнодержавних питань, з питань грошово-кредитної політики та банківського нагляду (січень – квітень 1999 р.), 219 арк.

7. Спр. 8144. Листування з Національним банком і комерційними банками з загальнодержавних питань, з питань грошово-кредитної політики та банківського нагляду (вересень – листопад 1999 р.), 222 арк.

8. Спр. 8145. Листування з Національним банком і комерційними банками з загальнодержавних питань, з питань грошово-кредитної політики та банківського нагляду (листопад 1999 р. – січень 2000 р.), 223 арк.

9. Спр. 8767. Листування з Національним банком і комерційними банками з загальнодержавних питань, з питань грошово-кредитної політики та банківського нагляду (січень – липень 2000 р.), 225 арк.

10. Спр. 8768. Листування з Національним банком і комерційними банками з загальнодержавних питань, з питань грошово-кредитної політики та банківського нагляду (липень – жовтень 2001 р.), 221 арк.

11. Спр. 9464. Листування з Національним банком і комерційними банками з загальнодержавних питань, з питань грошово-кредитної політики та банківського нагляду (березень – листопад 2001 р.), 135 арк.

Ф. 5233. Адміністрація Президента України. 1991 – 1998 рр.

Оп. 2. Адміністрація Президента України (Л. Д. Кучма)

12. Спр. 2197. Інформації про політичну та соціально-економічну ситуацію в регіонах (листопад – грудень 1998 р.), 319 арк.

13. Спр. 2907. Інформації про політичну та соціально-економічну ситуацію в регіонах (листопад – грудень 1999 р.), 312 арк.

Центральний державний архів громадських об'єднань України

Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної партії України. 1917 – 1991 рр.

Оп. 32. Загальний відділ ЦК Комуністичної партії України

14. Спр. 2487. Записки, довідки, інформації відділу сільського господарства, Українського республіканського правління Промбудбанку СРСР, Українського республіканського правління Агропромбанку СРСР,

Інституту економіки АН УРСР про необхідність реорганізації банківської системи в областях, 1988 р., 14 арк.

15. Спр. 2949. Касові обороти по УРСР, відомості про виконання розрахунків касових оборотів правління Українського республіканського банку Держбанку СРСР, 1991 р., 8 арк.

Ф. 270. Народний рух України (НРУ). 1989 – 1998 рр.

Оп. 1. Документи з основної діяльності НРУ

16. Спр. 227. Вихідні листи Центрального Проводу і секретаріату НРУ до Президента та уряду України, міністрів і центральних відомств, ЦВК, міжнародних і громадських організацій, Київської міськради, інших установ, місцевих осередків Руху про суспільно-політичне та економічне становище України, підготовку виборів до Верховної Ради, проведення громадсько-політичних заходів, 100 арк.

Ф. 271. Українська республіканська партія (УРП). 1990 – 2002 рр.

Оп. 1. Документи з основної діяльності (1990 – 2002 рр.)

17. Спр. 125. Політична та соціально-економічна доктрина УРП, прийнята на засіданні Ради від 13 жовтня 1997 р., 22 арк.

18. Спр. 160. Документи (протокол, постанови, ухвали, списки делегатів) XII з'їзду УРП (22 грудня 2001 р.), 52 арк.

Ф. 272. Демократична партія України (ДемПУ). 1990 – 1998 рр.

Оп. 1. Документи Демократичної партії України за 1990 – 1998 рр.

19. Спр. 41. Звернення, відозви, листівки до громадян, Президента, Верховної Ради України про політичний та економічний стан в Україні, 1998 р., 102 арк.

Ф. 318. Республіканська християнська партія України (РХП). 1997 – 2004 рр.

Оп. 1

20. Спр. 1. Протокол установчого з'їзду Республіканської християнської партії, Статут та програмові засади РХП, 54 арк.

21. Спр. 37. Протокол VI з'їзду РХП від 10 листопада 2002 р. та заяви з'їзду з питань економічного стану в Україні, проекту державного бюджету України на 2003 р., 34 арк.

Ф. 325. Українська народна партія «Собор» (УНП). 1999 – 2003 рр.

Оп. 1

22. Спр. 2. Протокол установчого з'їзду Української народної партії «Собор» від 25 грудня 1999 р., програмні документи (декларація, програми та статут партії), затверджені на з'їзді, 56 арк.

Ф. 328. Соціалістична партія України (СПУ). 1991 – 2010 рр.

Оп. 1. Документи СПУ з основної діяльності (1991 – 2006 рр.)

23. Спр. 82. Заяви, звернення фракції Соціалістичної і Селянської партій «Лівий сектор» у Верховній Раді України з питань поглиблення кризи у суспільстві (лютий – грудень 1998 р.), 20 арк.

24. Спр. 97. Програма СПУ «До Демократичного соціалізму» (проект), 2000 р., 43 арк.

Ф. 342. Українська селянська демократична партія (УСДП). 1991 – 2012 рр.

Оп. 1

25. Спр. 16. Протокол V з'їзду УСДП та додатки до нього. Статут у новій редакції та програма УСДП зі змінами і доповненнями, 1997 р., 66 арк.

Ф. 345. Політична партія «Сильна Україна». 1999 – 2013 рр.

Оп. 1

26. Спр. 8. Доповідь секретаря з економічної політики ТПУ П. Устенка «Про партійну програму соціально-економічного розвитку України», обговорення на засіданні за участю членів депутатської фракції ТПУ та голів обласних партійних організацій, 2001 р., 10 арк.

Публікації джерел

27. Архив курсов НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://index.minfin.com.ua/arch/?nbu&2015>.

28. Банківська справа в Україні: законодавчі і нормативні акти / За ред. В.А. Ющенко. – Т. 3. – К.: Ін Юре, 1998.
29. Економіка України за лютий 2009 року // Урядовий кур'єр. – 2009. – №57. – С. 5.
30. Закон України №2278 від 20 травня 2010 р. «Про державну програму економічного і соціального розвитку України на 2010 рік» // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – №33 – С. 470.
31. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 20 березня 1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/872-12>.
32. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р. № 2112 // Урядовий кур'єр. – 2001. – №8. – 17 січня.
33. Закон України «Про банки і банківську діяльність». Науково-практичний коментар / За заг. ред. В.С. Стельмаха. – К.: Ін Юре, 2006. – 520 с.
34. Закон України №1304 «Про мораторій на стягнення майна громадян, наданого як забезпечення кредитів в іноземній валюті» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1304-18>.
35. Закон України «Про Національний банк України». – Київ: Парламентське видавництво, 2006. – 40 с.
36. Закон УРСР «Про економічну самостійність Української РСР» від 03.08.1990 р. / Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – №34. – С. 499.
37. Законопроект №1558-1 «Про реструктуризацію зобов'язань за кредитами в іноземній валюті» від 23 грудня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53099.
38. Конституція України. – К.: Парламентське видавництво, 2001. – 89 с.
39. Основні засади грошово-кредитної політики на 2015 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=60522. – 15 с.
40. Офіційні курси валют НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bankstore.com.ua/currencyrates/dailyrates/123286/?currency>.

41. Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Януковича В.Ф. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/WP009?PT021F01=11&PT001F01=700>.

42. Передвиборчі програми основних політичних партій, головні гасла, пріоритети // Національна безпека і оборона. – 2012. - №7-8. – С. 107-113.

43. Постанова Кабінету міністрів України №550 від 23 березня 2000 р. про «Програму діяльності Кабінету Міністрів України «Реформи заради добробуту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/550-2000-%D0%BF>.

44. Постанова Кабінету міністрів України №779 від 5 червня 2002 р. про «Програму діяльності Кабінету Міністрів України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0002120-02>.

45. Постанова Кабінету міністрів України №187 від 27 лютого 2013 р. про «Про затвердження Державної програми активізації розвитку економіки на 2013-2014 рр.» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/187-2013-%D0%BF>.

46. Постанова Правління НБУ № 368 від 28.08.2001 р. «Про затвердження Інструкції про порядок регулювання та аналіз діяльності комерційних банків» // Офіційний вісник України. – 2001. – №21.

47. Президентське послання Віктора Ющенка у 2006 р. «Доповідь про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 році» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.niss.gov.ua/book/dopov_zm/R4.pdf. – С. 86-87.

48. Президентське послання Віктора Януковича у 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0003100-10>.

49. Про прийняття постанови Правління Національного банку України №49 «Про заходи щодо діяльності банків та проведення валютних операцій». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=5434311.

50. Програма діяльності Кабінету Міністрів України від 27.02.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/n0001120-14>.

51. Програма діяльності Кабінету Міністрів України «Відкритість, дієвість, результативність» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001120-03>.

52. Програма діяльності Кабінету Міністрів України «Назустріч людям» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/n0001120-05/page2>.

53. Програма діяльності Кабінету Міністрів України «Послідовність. Ефективність. Відповідальність» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0002120-04>.

54. Про прийняття постанови Правління Національного банку України №49 «Про заходи щодо діяльності банків та проведення валютних операцій». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=5434311.

55. Річний звіт Національного банку України за 2003 рік / За ред. А.П. Яценюка – К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2004. – 172 с.

56. Річний звіт Національного банку України за 2006 рік / За ред. А.В. Шаповалова. – К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2007. – 212 с.

57. Річний звіт Національного банку України за 2007 рік / За ред. А.В. Шаповалова. – К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2007. – 199 с.

58. Річний звіт Національного банку України за 2008 рік / За ред. А.В. Шаповалова. – К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2008. – 204 с.

59. Річний звіт Національного банку України за 2009 рік / За ред. А.В. Шаповалова. – К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2009. – 202 с.

60. Річний звіт Національного банку України за 2010 рік / За ред. Ю.В. Колобова. – К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2010. – 238 с.
61. Річний звіт Національного банку України за 2011 рік / гол. ред. В.П. Прохоренко. – К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2012. – 185 с.
62. Річний звіт Національного банку України за 2012 рік / гол. ред. Б.В. Приходько. - К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2013. – 191 с.
63. Річний звіт Національного банку України за 2014 рік / гол. ред. Б.В. Приходько. - К.: Департамент статистики та звітності НБУ, 2015. – 212 с.
64. Річний звіт Національного банку України за 2015 рік / За ред. В.О. Гондаревої [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=31669311>. – 75 с.
65. Річний фінансовий звіт ПАТ Комерційний банк «Даніель» за 2006 рік / за ред. І.В. Семироза. – К., 2007. – 99 с.
66. Розвиток економіки та банківської системи України. Інформаційно-аналітичні матеріали. – К.: НБУ, 2004. – 64 с.
67. Середня зарплата в Україні в січні 2015 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://index.minfin.com.ua/index/average/detail.php?2015-01>.
68. Соціально-політична ситуація в Україні. КМІС, липень 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=540&page=1>.
69. Соцопитування соціологічної групи «Рейтинг»: рейтинг партій, січень 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://konkurent.in.ua/news/politika/1529/ak-zminivsyia-rejting-politichnih-partij-v-2016-roci.html>.
70. Указ Президента України «Про заходи щодо захисту прав фізичних осіб-вкладників комерційних банків України» від 10.09.1998 р. // Збірник указів Президента України. – Вип. 3. – К.: Управління документального забезпечення та інформатизації, 2002.

71. Указ Президента України «Про стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» від 12.01.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

ЛІТЕРАТУРА

Довідкові видання

72. Банківська енциклопедія / За ред. А.М. Мороза. – К.: Серце, 1993. – 327 с.

73. Економічний словник-довідник / За ред. С.В. Мочерного. – К.: Феміна, 1995. – 368 с.

74. Енциклопедія банківської справи України / За ред. В.С. Стельмаха. – К.: Ін Юре, 2001. – 679 с.

75. Енциклопедія історії України: В 10-ти т. – Т. 1 / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2003. – 688 с.

76. Енциклопедія історії України: В 10-ти т. – Т. 2 / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2004. – 528 с.

77. Енциклопедія сучасної України: В 15 т. – Т. 2 / За ред. І.М. Дзюби. – К., 2003. – 872 с.

78. Словник фінансово-правових термінів / за заг. ред. Л.К. Воронової. – К.: Алерта, 2011. – 558 с.

79. Фінансовий словник / За ред. А.Г. Загороднього, І.Л. Вознюка, Г.С. Смовженка. – К.: Знання, 2002. – 566 с.

Монографії, посібники, підручники

80. Адамик Б.П. Національний банк і грошово-кредитна політика / Б.П. Адамик. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 278 с.

81. Аналіз діяльності комерційного банку / За ред. Ф.Ф. Бутинця. – Житомир: ПП Рута, 2001. – 384 с.

82. Банківські операції / А.М. Мороз, М.І. Савлук. – К.: Вид. КНЕУ, 2000. – 384 с.
83. Бернд Р. Банковская система и контроль за банковской деятельностью в условиях рыночной экономики / Р. Бернд. – Мюнхен, 1994. – 426 с.
84. Братко А.Г. Центральный банк в банковской системе России / А.Г. Братко. – М.: Спарк, 2001. – 336 с.
85. Бугулов В.М. Національний банк та його операції / В.М. Бугулов. – К.: МАУП, 1997. – 44 с.
86. Вадим Гетьман – громадянин, фінансист, політик: Меморіальне видання [уклад.: В.А. Дробязко, А.Г. Хромов]. – К.: Оранта, 1999. – 632 с.
87. Васильченко З.М. Комерційні банки: реструктуризація та реорганізація: монографія / З.М. Васильченко. – К.: Кондор, 2004. – 528 с.
88. Влада, банки, бізнес: політекономія взаємодії і розвитку / С.К. Реверчук, Л.М. Стрельбицька. – К.: Атика, 2002. – 320 с.
89. Гальчинський А.С. Криза і цикли світового розвитку / А.С. Гальчинський. – К.: АДЕФ-Україна, 2009. – 392 с.
90. Голикова Ю.С. Организация деятельности центрального банка / Ю.С. Голикова, М.А. Хохленкова. – М.: Инфра-М, 2012. – 798 с.
91. Гроші та кредит / За ред. А.П. Івасіва. – Тернопіль: Карт-бланш, 2000. – 512 с.
92. Гроші, фінанси, кредит: навч.-метод. посібник / М.М. Александрова, С.О. Маслова. – К.: Центр навчальної літератури, 2002. – 336 с.
93. Грошово-кредитна політика в Україні : монографія / В.С. Стельмах, А.О. Єпіфанов. – К.: Знання, 2000. – 307 с.
94. Грушко В.І., Пилипченко О.І. Управління фінансовими ризиками / В.І. Грушко, О.І. Пилипченко. – К.: Вид. «КРОК», 2000. – 168 с.
95. Дзюблюк О.В. Грошово-кредитна система України в умовах переходу до ринкових відносин: монографія / О.В. Дзюблюк. – Т.: Карт-бланш, 2007. – 308 с.

96. Дзюблюк О.О. Комерційні банки в умовах переходу до ринкових відносин / О.О. Дзюблюк. – Тернопіль, 1996. – 140 с.
97. Дорнбуш Р., Фишер С. Макроэкономика / Р. Дорнбуш, С. Фишер. – М.: Инфра-М, 1997. – 784 с.
98. Д'яконова І.І. Теоретико-методологічні основи функціонування банківської системи України: монографія / І.І. Д'яконова. – Суми: Університетська книга, 2007. – 400 с.
99. Економічна теорія: Політекономія / За ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2006. – 631 с.
100. Єпіфанов А.О. Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України / А.О. Єпіфанов. – Суми: Слобожанщина, 1999. – 266 с.
101. Єщенко П.С. Сучасна економіка: навчальний посібник / П.С. Єщенко. – К.: Вища школа, 2005. – 327с.
102. Заруба О.Д. Нестабільність банківської сфери зберігається / О.Д. Заруба / Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – Суми: Ініціатива, 1999. – 268 с.
103. Історія грошей і банківництва / За заг. ред. С.К. Реверчука. – К.: Атика, 2004. – 340 с.
104. Калина А.В., Кощев А.А. Работа современного коммерческого банка / А.В. Калина, А.А. Кощев. – К.: МАУП, 1997. – 227 с.
105. Козюк В.В. Центральний банк і грошово-кредитна політика / В.В. Козюк. – Тернопіль: Джура, 1999. – 260 с.
106. Костіна Н.І. Банки: сучасні інформаційні технології / Н.І. Костіна, В.М. Антонов. – Ірпінь: Нац. акад. ДПС України, 2004. – 360 с.
107. Костюченко О.А. Банківське право України / О.А. Костюченко. – К.: А.С.К., 2006. – 624 с.
108. Коцовська Р. Операції комерційних банків / Р.Р. Коцовська, В.І. Ричаківська. – Львів: ЛБІ НБУ, 2003. – 500 с.
109. Кредит і банківська справа: Підручник / Вовчак О.Д., Руцишин Н.М. – К.: Знання, 2008. — 564 с.

110. Крупка М.І. Банківська система / М.І. Крупка. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. – 554 с.
111. Лаврушин О.И. Деньги, кредит, банки / О.И. Лаврушин. – М.: Кнорус, 2010. – 320 с.
112. Лютий І.О. Грошово-кредитна політика в умовах перехідної економіки: монографія / І.О. Лютий. – К.: Атика, 2000. – 240 с.
113. Мамонова И.Д., Лаврушин О.И. Банковское дело / И.Д. Мамонова, О.И. Лаврушин. – М.: Кнорус, 2009. – 798 с.
114. Національний банк України / За ред. О.С. Любуня. – К.: УН-Т «Крок», 2005. – 512 с.
115. Новітня історія України / За ред. А.Г. Слюсаренка. – К.: Вища школа, 2000. – 663 с.
116. Онищенко В.О. Основи банківської справи: навч. посібн. / В.О. Онищенко. – Полтава: Вид-во ПДТУ, 1999. – 163 с.
117. Орлюк О.П. Банківська система України. Правові засади організації / О.П. Орлюк. – К.: Юніком Інтер, 2003. – 240 с.
118. Пересада А.А. Управління банківськими інвестиціями: монографія / А.А. Пересада, Т.В. Майорова. – К.: Вид. КНЕУ, 2005. – 388 с.
119. Перехідна економіка: Підручник / За ред. В.М. Гейця. – К.: Вища школа, 2003. – 591 с.
120. Петрук О.М. Банківська справа / О. Петрук. – К.: Кондор, 2004. – 461 с.
121. Подік С.М. Банки і банківська діяльність: навч.-метод. посібн. / С.М. Подік. – К.: Вид-во ФАДА ЛТД, 2006. – 250 с.
122. Політична історія України / За ред. В. І. Танцюри – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 488 с.
123. Примостка Л.О. Аналіз банківської діяльності: сучасні концепції, методи та моделі / Л.О. Примостка. – К.: Вид. КНЕУ, 2002. – 316 с.
124. Роуз П. Банковский менеджмент / За ред. И.В. Башниш, И.Е. Новикова. – М.: Дело, 1997. – 744 с.

125. Савлук М.І. Гроші та кредит / М.І. Савлук. – К.: КНЕУ, 2002.– 598 с.
126. Савлук М.І. Гроші та кредит / М.І. Савлук. – К.: КНЕУ, 2011.– 589 с.
127. Савлук М.І. Гроші та кредит. Конспект лекцій / М.І. Савлук. – К.: КНЕУ, 2010. – 391 с.
128. Синки Дж. Финансовый менеджмент в коммерческом банке и в индустрии финансовых услуг / Дж. Синки. – М.: Альпина Паблишер, 2007. – 1024 с.
129. Сітайло М.В. Банківська система України у 90-х роках ХХ століття / М.В. Сітайло. – Вінниця: Балюк І.Б., 2012. – 250 с.
130. Сорос Дж. Алхимия финансов / Дж. Сорос. – М.: Инфра, 2001. – 208 с.
131. Сугоняко О.А. Банки: проростання крізь постсоціалізм / О.А. Сугоняко. – К.: Дніпро, 1999. – 389 с.
132. Федосов В.М. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями : монографія / В.М. Федосов. – К. Вид. КНЕУ, 2002. – 342 с.
133. Хелферт Э. Техника финансового анализа / Э. Хелферт. – С-Пб.: Питер, 2003. – 640 с.
134. Черкашина К.Ф. Центральный банк і грошово-кредитна політика / В.В. Коваленко, К.Ф. Черкашина. – Суми: Вид. «УАБС» НБУ. – 2010. – 138 с.
135. Швайка М.А. Банківська система України: шляхи реформування і підвищення ефективності: монографія / М.А. Швайка. – К.: Парламентське видавництво, 2000. – 196 с.
136. Швайка М.А. Шляхи докорінної перебудови і реформування банківської системи України / М.А. Швайка. – К.: Вид. Київського міжнародного університету, 2004. – 52с.
137. Шелудько Н.М. Управління фінансовою стійкістю комерційних банків: монографія / Н.М. Шелудько. – К.: Ін-т економіки НАНУ, 2002. – 228 с.

Наукові статті, збірники наукових праць

138. Алексеєнко М.Д. Структура капіталу комерційного банку / М.Д. Алексеєнко // Фінанси України. – 2001. – №4. – С. 123-131.
139. Багдай В., Блінов А. Чи може повторитися економічна криза 1998 року? / В. Багдай, А. Блінов // Вісник центру. Інформаційний бюлетень Міжнародного центру перспективних досліджень. – 2003. – №199.
140. Банківська система України: теорія і практика становлення: зб. наук. праць: У 2 т. – Т. 1 / За ред. А.О. Єпіфанова. – Суми: ВВП «Мрія-1», 1999. – 336 с.
141. Банковская система в Украине // Налоги и бухгалтерский учет. – 2001. – № 2. – С. 91-100.
142. Барановський О. Безпека банківської сфери / О. Барановський // Вісник НБУ. – К., 2014. – №6. – С. 20-27.
143. Береславська О.І. Доларизація кредитного ринку в Україні: причини і наслідки / О.І. Береславська, Н.М. Шелудько // Економіка і прогнозування. – 2006. – №3. – С. 117-130.
144. Боровікова М.О. Аналіз рівня капіталізації комерційних банків України / М.О. Боровікова // Вісник КНУ. – 2007. – Економіка; Вип. 91. – С. 54-55.
145. Брегеда О.А. Тенденції розвитку світової та вітчизняної банківських систем / О.А. Брегеда, С.М. Савлук // Фінанси України. – 2010. – №4. – С. 27-34.
146. Васильченко З.М. Капіталізація банків України: сучасний стан та проблеми нарощення / З.М. Васильченко, І.В. Доманецький // Фін.-кредит. діяльн.: пробл. теорії та практики: зб. наук. праць. – 2013. – Вип. 1. – С. 3-10.
147. Ватаманюк О. Хроніки кризи (зима 2008-2009 років) / О. Ватаманюк // Формування ринкової економіки в Україні. – 2009. – Вип. 19. – С. 7-15.

148. Вахненко Т.П. Фінансова криза в Україні: фактори, механізми, дії, заходи подолання / Т.П. Вахненко // Фінанси України.– 2008. – №10. – С. 3-21.
149. Версаль Н.І. Проблемні банки в Україні: наслідки банківської кризи 2008-2009 рр. та ефективність відновлення їх функціонування / Н.І. Версаль, А.Г. Бондар // Економіка. Управління. Інновації [Електронний ресурс]. – 2013. – №1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eui_2013_1_9.pdf.
150. Версаль Н.І. Проблемні банки в Україні: причини появи та особливості функціонування в 2008-2014 рр. / Н.І. Версаль // Вісник КНУ. – К., 2014. – Економіка. Вип. 10. – С. 10-17.
151. Версаль Н.І. Розвиток системи комерційних банків в Україні і Росії в 2000-2006 рр. / Н.І. Версаль // Фінанси України. – 2007. – №2. – С. 97-104.
152. Геєць В.М. Ринкова трансформація в 1991-2000 рр.: здобутки, труднощі, уроки / В.М. Геєць // Вісник НАНУ. – 2000. – №2. – С. 22-37.
153. Герасимчук І.С. Методика аналізу енергоефективності паливно-енергетичного комплексу України / І.С. Герасимчук, М.М. Мітрохович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://jrn1.nau.edu.ua/index.php/SBT/article/view/5217/5711>. – 4 с.
154. Гетьман В. Банківська система України: діяльність і проблеми / В. Гетьман // Банківська справа. – 2005. – №1. – С. 15-17.
155. Гладких Д. Типова структура та основні функції підрозділів банківської установи / Д. Гладких // Вісник НБУ. – 2000. – №11. – С. 20-22.
156. Гончарук Т.И. Переходная экономика нового типа: к методологии исследования / Т.И. Гончарук / Проблемы і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. пр. – Суми: Ініціатива, 1999. – 268 с.
157. Гресько Д.С. Фінансово-економічна криза 2008-2009 року в Україні / Д.С. Гресько [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=22286>.
158. Гриценко Л.Л. Банківська система України: сучасний стан і напрямки розвитку / Л.Л. Гриценко, Є.Ю. Онопрієнко // Актуальні проблеми

економіки. – 2010. – №10. – С. 111-116.

159. Грищенко А.А. Економічна глобалізація та її наслідки для України // Стратегія розвитку України. – 2005. – №1. – С. 7-14.

160. Делас В. Валютні конверсійні операції комерційних банків / В. Делас // Вісник КНУ. – 2007. – Економіка; Вип. 92. – С. 30-32.

161. Дзюблюк О. Генезис функцій центрального банку в ринкових умовах господарювання / О. Дзюблюк // Вісник НБУ. – 2002. – № 7. – С. 18-23.

162. Дробязко А. Банківська система України: шляхи подолання кризи / А. Дробязко, А. Крисоватий // Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2015. – №2. – С. 39-57.

163. Єлісеєва Л.В. Банківська криза як індикатор суспільної довіри / Л.В. Єлісеєва // Управління розвитком: зб. наук. праць. – Харків: Вид. Дім «Інжек», 2015. – № 2. – С. 38-42.

164. Жам О.Ю. Дослідження та аналіз стану банківської системи України / О.Ю. Жам, Р.Г. Крутінь / Проблеми підвищення ефективності інфраструктури: зб. наук. праць. – К.: Вид. НАУ, 2015. – Вип. 40. – С. 45-50.

165. Жукова Н.К. Визначення ефективності кредитної діяльності комерційних банків в Україні / Н.К. Жукова // Вісник КНУ. – 2007. – Економіка; Вип. 91. – С. 43-45.

166. Іваницька О.М. Державне регулювання фінансових ринків в Україні у посткризовий період / О.М. Іваницька // Фінанси України. – 2011. – №2. – С. 35-42.

167. Ізюмцева Н.В., Пономаренко В.О. Проблемні питання кадрової політики сучасного банку / Н.В. Ізюмцева, В.О. Пономаренко // Вісник Університету банківської справи НБУ. – 2013. – №1. – С. 310-312.

168. Карпенко Г.В. Кредитна діяльність вітчизняних банків та можливості їх інтеграції до світової фінансової системи / Г.В. Карпенко // Фінанси України. – 2007. – №2. – С. 89-96.

169. Карчева Г. Особливості функціонування банківської системи України в умовах фінансово-економічної кризи / Г. Карчева // Вісник НБУ. –

2009. – №11. – С. 10-16.

170. Колісник М.Б. Сутність та структурна побудова банківської системи України / М.Б. Колісник // Науковий вісник НЛТУУ. – 2010. – Вип. 20.1. – С. 220-226.

171. Кульчицький С.В. Суспільно-політичне й соціально-економічне становище України в 2010 – першій половині 2015 рр. / С. Кульчицький // Український історичний журнал. – 2015. – Вип. 3 (№522). – С. 154-175.

172. Кульчицький С.В. Україна: суспільство на терезах історії (1991–2006 рр.) / С.В. Кульчицький // Історія України. – 2014. – №7. – С. 5-10.

173. Лагутін В.Д. Догматизм грошово-кредитної політики як гальмо економічного зростання в Україні / В.Д. Лагутін // Банківська справа. – 2001. – №4. – С. 38.

174. Матвієнко П.В. Підвищення ефективності праці персоналу банку / П.В. Матвієнко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://academy.gov.ua/ej/ej5/txts/07mpvppb.htm>.

175. Мельник О.М. Вплив банківської системи на економічне зростання в Україні / О.М. Мельник // Економіка: теорія та практика: науково-практичний журнал. – Київ: Київ. ін-т банк. справи, 2015. – №1. – С. 4-11.

176. Могильний В.В. Роль банків в умовах перехідної економіки / В.В. Могильний / Банківська система України: теорія і практика становлення. Збірник наукових праць: В 2 т. – Т. 2. – Суми: Мрія-1, 1999. – 659 с.

177. Молдован О. Економічний цикл по-українськи: криза як причина піднесення / О. Молдован // Економічна правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2009/03/19/186221/>.

178. Назарчук О.М. Економічні доктрини парламентських партій України в Верховній Раді 6-го скликання / О. Назарчук // Університет: науковий історико-філософський журнал. – 2012. – №2 (146). – С. 68-73.

179. Назарчук О.М. Економічні доктрини сучасних соціал-демократичних партій України / О. Назарчук // Гілея: наук. вісник: зб. наук. праць. – К.: ВІР УАН, 2012. – Вип. 59 (№4). – С. 710-715.

180. Науменкова С.В. Забезпечення стабільності функціонування фінансових систем в умовах глобалізації: формування нової парадигми / С.В. Науменкова // Соц.-екон. дослідж. в перехід. період. Євроінтеграц. курс України: фін. вимір. – 2006. – Вип. 3. – Ч. 1. – С. 58-64.

181. Науменкова С.В. Інституційний розвиток фінансового сектору України / С.В. Науменкова, В.І. Міщенко // Фінанси України. – 2008. – №7. – С. 53-71.

182. Науменкова С.В. Сучасні проблеми проблеми капіталізації банківської системи України / С.В. Науменкова, В.І. Міщенко // Фін.-кредит. діяльн.: пробл. теорії та практики: зб. наук. праць. – 2013. – Вип. 2. – С. 3-11.

183. Ормоцадзе М. Як революція позначиться на фінансовій системі / Маргарита Ормоцадзе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/news/~/313990>.

184. Павлюк Т.І. Особливості фінансово-економічних криз в Україні та їх наслідки / Т.І. Павлюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nauka.zinet.info/5/pavlyuk.php>.

185. Пелішенко В.О. Основні чинники формування клептократії в Україні / В.О. Пелішенко // Сучасне суспільство. – 2015. – Вип. 1. – С. 94-104.

186. Петрик О. Фінансова криза в Україні та заходи щодо її подолання / О. Петрик // Вісник НБУ. – 2009. – №8. – С. 4-10.

187. Резнік І.С. Роль банківської системи України в подоланні соціально-економічної кризи 1998-1999 рр. / І. Резнік // Гілея: наук. вісник: зб. наук. праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2014. – Вип. 89 (10). – С. 96–101.

188. Резнік І.С. Розвиток банківської системи України в 2000-2008 рр. / І. Резнік // Гілея: наук. вісник: зб. наук. праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2014. – Вип. 91 (12). – С. 106–111.

189. Резнік І.С. Розвиток банківської системи України в умовах фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр. / І. Резнік // Гілея: наук. вісник:

зб. наук. праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2015. – Вип. 92 (1). – С. 87–92.

190. Резнік І.С. Розвиток банківської системи України за президентства В. Януковича (2010-2013 рр.) / І. Резнік // Гілея: наук. вісник: зб. наук. праць / гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2015. – Вип. 93 (2). – С. 93–98.

191. Резнік І.С. Розвиток банківської системи України у 2014-2015 рр. / І.С. Резнік // Spheres of Culture: наук. вісник: зб. наук. праць / гол. ред. І. Набутович. – Люблін: Ingvarr, 2016. – Вип. 13. – С. 400–408.

192. Савелко Т.В. / Особливості банківської системи України / Т.В. Савелко // Інвестиції: практика та досвід. – 2011. – №22. – С. 16-19.

193. Сало І.В. Розвиток монетарної політики Національного банку України / І.В. Сало // Вісник Української академії банківської справи. – 2006. – №1. – С. 9-17.

194. Сивульний М.І. Національні особливості фінансової кризи / М.І. Сивульний // Фінанси України. – 2009. – №7. – С. 3-19.

195. Симановский А.Ю. Банковский сектор в переходной экономике / А.Ю. Симановский // Деньги и кредит. – 1999. – №11. – С. 26.

196. Сітайло М. З історії становлення банківської справи в Україні 90-х рр. ХХ ст. (порівняльний аналіз) / М. Сітайло // Вісник КНУ. – Історія; Вип. 85/86 – 2006. – С. 41-44.

197. Слав'янська Н. Капіталізація комерційних банків України: стан і перспективи / Н. Слав'янська // Банківська справа. – 2002. – №4. – С. 35-47.

198. Сусіденко В.Т. Комерційний банк як основа кредитної системи в умовах ринку / В.Т. Сусіденко / Банківська система України: Теорія і практика становлення: зб. наук. праць: В 2 Т. – Т. 1. – Суми: Мрія-1, 1999. – 338 с.

199. Тимошенко О.П. Проблеми банківської системи України: шляхи вирішення / О.П. Тимошенко // Економіка та держава. – 2009. – №7. – С. 21-25.

200. Череватюк В.Б., Безпальча О.О. Громадянське суспільство в Україні: етапи формування та нові громадські ініціативи / В.Б. Череватюк, О.О. Безпальча // Юридичний вісник. – 2015. – №4 (37). – С. 48-53.

201. Черкашина К.Ф. Депозитна діяльність банків в Україні: стан та перспективи / К.Ф. Черкашина // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – №4. – С. 937-941.

202. Чкан А.С. Державне регулювання банківського сектора України: стан, проблеми та перспективи / А.С. Чкан // Держава та регіони : науково-виробничий журнал. – Запоріжжя: Класич. приватний ун-т, 2014. – С. 17-21.

203. Шевчик Б.М. Ринкова трансформація перехідної економічної системи України в постіндустріальному континуумі: геостратегічні аспекти та історичні витоки / Б.М. Шевчик, С.С. Гринкевич // Екон. проблеми ринкової трансформації України: зб. наук праць. – 2003. – Вип. 1. – С. 286-290.

204. Шелудько Н.М. Іноземний капітал у банківському секторі України: проблеми і наслідки / Н.М. Шелудько // Фінанси України. – 2006. – №7. – С. 79-86.

205. Шелудько Н.М. Кредитна експансія та стійкість банківського сектора в Україні / Н.М. Шелудько // Фінанси України. – 2007. – №10. – С. 148-156.

206. Шумська С.С. Банківська система України: проблеми і напрямки розвитку / Банківська система України: Теорія і практика становлення: Зб. наук. праць. – Суми: «Мрія-1», 1999. – 659 с.

207. Ющенко В.А. Оздоровлення банківської системи України - запорука зміцнення економіки / В. Ющенко // Економічний часопис. – № 5. – 2001. – С. 3-7.

Публіцистика (газети, вісники, електронні ресурси)

208. Азаров: «Юліна тисяча» викликала тяжкий економічний спад [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/news/-/264450/>.

209. Аналітичний огляд банківської системи України за 2010 рік / НРА «Рюрік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_4kv2010.pdf. - 46 с.

210. Аналітичний огляд банківської системи України за 2011 рік / НРА «Рюрік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_IV_kv_2011.pdf. - 48 с.

211. Аналітичний огляд банківської системи України за 2014 рік / НРА «Рюрік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_4_kv_2014.pdf. - 28 с.

212. Аналітичний огляд банківської системи України за 9 місяців 2015 року / НРА «Рюрік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rurik.com.ua/documents/research/bank_system_3_kv_2015.pdf. – 23 с.

213. Аналітичний огляд банківської системи України за 2015 рік / НРА «Рюрік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rurik.com.ua/documents/analytic_articles/2015_Rurik.pdf. - 10 с.

214. Афера «Еліта-центру»: хто затягує справу? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://podrobnosti.ua/297960-afera-elita-tsentra-kto-zatjagivaet-delo.html>.

215. Банкам вдалося стабілізувати ситуацію [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ru/news/-/320381/>.

216. Банківське кредитування реальної економіки // Вісник Національного банку України. – 1999. – №12. – С. 24-25.

217. Банки стали масово відбирати житло [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://business.vesti-ukr.com/136784-banki-stali-massovo-otbirat-zhile>.

218. Валютні позичальники другу добу пікетують НБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zik.ua/news/2015/02/25/valyutni_pozychalnyku_drugu_dobu_piketuyut_nbu_567561.

219. ВВП у 2015 році впав на 10,4% - звіт уряду / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2016/02/2/579241/>.

220. Верховна Рада запроваджує механізм реструктуризації валютних кредитів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukr.media/politics/232802/>.

221. В президентському рейтингу лідирує Ю. Тимошенко, – КМІС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lb.ua/news/2016/05/26/336138_v_prezidentskom_reytinge_lidiruet.html.

222. «Вільне плавання» гривні призведе до її зміцнення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/news/-/343904/>.

223. Вкладники банку «Форум» почали безстрокову акцію протесту під Кабміном [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/news/-/327033/>.

224. Вкладники неплатоспроможного «Дельта Банку» пікетують Кабмін [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2015/05/14/542462/>.

225. В одному з великих державних банків – серйозні проблеми [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://expres.ua/news/2015/04/19/132638-odnomu-dvoh-velykyh-derzhavnyh-bankiv-seryozni-problemy>.

226. Войцехова О. Полювання на банкіра: що являє собою ринок банківської праці / О. Войцехова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.net.ua/ua/opinions/1406676>.

227. В Україні може залишитися 10 банків, – експерт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/news/-/359948/>.

228. Вкладники VAB Банку отримують від ФГВФО 7,1 млрд [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2014/12/3/510312/>.

229. Вплив кредитування на динаміку реального сектору економіки // Бюлетень Національного банку України. – 2011. – №11 (224). – С. 51.

230. Гладких Д. Залучені кошти комерційних банків: структура і динаміка зростання / Д. Гадких // Вісник Національного банку України. – 1999. – №1. – С. 49-50.

231. Гонтарева анонсувала окончание банковской зачистки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ru/news/-/349679/>.

232. Гонтарева анонсувала, що зробить з рештою банків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ru/news/-/359475/>.

233. «Дельта Банк» визнали неплатоспроможним [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://korrespondent.net/business/economics/3486216>.

234. Дефолт 1998 года: 10 лет спустя [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.segodnya.ua/ukraine/default-1998-hoda-10-let-spuclja.html>.

235. Дротенко В. Уряд Єханурова: відновлення порядку / В. Дротенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrainereforms.info/?p=456>.

236. Дротенко В. Як Україна перетворилася на країну з ринковою економікою та демократією / В. Дротенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrainereforms.info/?p=456>.

237. Гривню вдалося врятувати – Порошенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.interfax.com.ua/news/general/288806.html>.

238. Гуменюк А. Як вирішити проблему валютних кредитів / А. Гуменюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hvylya.net/analytics/economics/yak-virishiti-problemu-valyutnih-kreditiv.html>.

239. З сьогоднішнього дня доходи українців з депозитів оподатковуються [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ru/news/-/329070/>.

240. Здобутки і втрати минулого року // Вісник Національного банку України. – 1999. – №2. – С. 3-6.

241. Кабмін ввів у дію спец мита в розмірі 5-10% на всі імпортні товари [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ipress.ua/news/kabmin_vviv_u_diyu_spetsmyta_v_rozmiri_510_na_vsi_importni_tovary_111984.html.

242. Казначейський рахунок «провалився» майже на 40 млрд [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2016/01/6/575458/>.

243. Каким банкам в Украине эксперты прогнозируют банкротство [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.litsa.com.ua/show/a/24675>.

244. Кисляк Р. Кому нужен финансовый майдан? / Р. Кисляк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://finance.liga.net/banks/2015/3/12/articles/42600.htm>.

245. Кокотюха А. Чим «Вітіна тисяча» буде краща за «Юліну» / А. Кокотюха [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavred.info/archive/2012/01/18/172554-7.html>.

246. Кравченко С. Масштабних шахтарських страйків в Україні не було з кінця 90-х / С. Кравченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/134906>.

247. Кредитори спишуть Україні 20% боргу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/business/economics/3555894>.

248. Лисенко О., Вергун Д. Девальвация: есть ли жизнь при курсе за 30? / Олена Лисенко, Денис Вергун // Вести. – 2015. – №31. – С. 1-2.

249. Лукашенко Ю. Еволюція банківського працівника: 20-річна ретроспектива / Юлія Лукашенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bankchart.com.ua/hr/statti/evolyutsiya_bankivskogo_pratsivnika_20_richna_retrospektiva.

250. Лямець С. Банкрутства банків як дзеркало «професіоналізму» НБУ / С. Лямець [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2014/11/24/508162/>.

251. Ляшко звинуватив Яценюка і Народний фронт у роботі на олігархів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukranews.com/ua/news/301178-lyashko-zvynuvatyv-yacenyuka-i-narodnyu-front-v-roboti-na-oligarkhiv>.

252. Ляшко накричав на Гонтареву в Раді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukranews.com/ua/news/311113->.

253. Мітинг проти корупції в банківській системі проходить біля Нацбанку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rian.com.ua/kyiv/20150618/369180628.html>.

254. На нараді у Порошенку домовилися про стабілізацію гривні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/business/2015/02/150225_poroshenko_meeting_ms

255. Нацбанк підвищив ставку рефінансування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://korrespondent.net/business/financial/3349389>.

256. Национальный банк заплатит клиентам «Брокбизнесбанка» С. Курченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/rus/news/2015/10/28/565001/>.

257. НБУ видав банкам понад 101 млрд грн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/ECONOMICS/nbu-vidav-bankam-ponad-101-mlrd-griven-kreditiv-refinansuvannya-145602_.html.

258. НБУ закрав крупный по размеру Златобанк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://economics.lb.ua/finances/2015/02/14/295576_nbu_zakril_krupniy_razmeru.html.

259. НБУ немного ослабил валютные ограничения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://delo.ua/finance/nbu-nemnogo-oslabil-valjutnye-ogranichenija-305858/>.

260. НБУ в октябре потратил на удержание гривны 3 млрд [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ru/news/-/338309>.

261. НБУ призвал вкладчиков успокоиться [Електронний ресурс]. – Режим доступу: news.finance.ua/ru/news/-/321752/.

262. Обурені вкладники банків заблокували рух на Хрещатику [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uapress.info/uk/news/show/96079>.

263. Олег Осуховський: «Свободу цюкують за відверту критику уряду» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://svoboda.org.ua/news/comments/00015170/>.

264. Охріменко О. Курс долара скоро вернется к до кризисному / О. Охріменко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ru/news/-/319674/>.

265. «Ощадбанк» домовився про реструктуризацію 1,3 мільярда боргу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2015/08/3/553643/>.

266. Почему в Украине растет курс доллара? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ru/news/-/363953/>.

267. Рада не змогла подолати вето на мораторій на конфіскацію житла [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rbcua.com/ukr/news/rada-ne-smogla-preodolet-veto-na-moratoriy-na-konfiskatsiyu-11022015142900>.

268. Скачко В. Уряд Пустовойтенка створює проблеми для наступних урядів / В. Скачко // День. – 1999. – №26 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://day.kyiv.ua/uk/article/podrobici/uryad-pustovoytenka-stvoryuie-problemi-dlya-nastupnih-uryadiv>.

269. Сюрприз від уряду Яценюка: власники депозитів потрапили під роздачу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://finance.obozrevatel.com/business-and-finance/21045-syurpriz-ot-pravitelstva-yatsenyuka-vladeltsyi-depozitov-popali-pod-razdachu.htm>.

270. При курсе 14 грн за доллар много банков спасти не удастся [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ru/news/-/337553/>.

271. Про що хотіла сказати Гонtareва в Раді, але їй не дали. Повний текст доповіді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/groshi/pro-scho-hotila-skazati-gontareva-v-radi-ale-yiy-ne-dali-povniy-tekst-dopovidi-413684.html>

272. Решение НБУ вернет доллары в обменники [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ru/news/-/344026/>.

273. Стало известно, сколько НБУ и банки купили валюты с начала года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ru/news/-/364162/>.

274. Стенограма засідання Верховної Ради від 16 січня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2015/01/16/522059/>.

275. «Тінь» над українською економікою збільшилася // Економічна правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2009/08/3/202428/>.

276. У кого є шанс повернути депозит із проблемного банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/news/-/345786/>.

277. Україна домовилася з МВФ про надання 17,5 млрд [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/02/12/7058284/>.

278. Україна отримала перший транш на 5 млрд від МВФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/ECONOMICS/ukrayina-otrimala-pershiy-transh-na-5-mlrd-dolariv-vid-mvf-166752_.html.

279. Україна повинна виплатити 11 млрд у 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/01/13/7054932/>.

280. Україні перестануть давати гроші [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/news/~-/295737>.

281. Україні прогнозують девальвацію гривні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://businessua.com/finance/ukraini-prognozuyut-devalvaciyu-9031.html#>.

282. Українці зрозуміють, якщо Тимошенко звільнять за ріст цін // Українська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2008/09/11/3554626/>.

283. У Києві розпочався Фінансовий Майдан [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sockraina.com/golovne/13169/>.

284. ФГВФО повідомив, скільки уже виплачено вкладникам [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ru/news/-/369485/>.

285. Фонд гарантування ввів тимчасову адміністрацію в банк «Фінансова ініціатива» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/news/-/353179/>.

286. Фонд гарантування «розморозить» значну частину рахунків вкладників «Дельта Банку» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2015/07/29/552931/>.

287. Хамлетс В. Уряд націоналізував перші три банки / В. Хамлетс // Економічна правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2009/06/11/196052/>.

288. Центр Києва перекритий учасниками «фінансового Майдану» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://rian.com.ua/photolents/20150521/367870672_367868823.html.

289. Чому банків-банкрутів в Україні ставатиме лише більше [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ru/news/-/332874/>.

290. Что происходит с курсом долара в Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ru/news/-/360795/>.

291. Что сделал Степан Кубив за 100 дней [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://delo.ua/finance/chto-sdelal-stepan-kubiv-za-100-dnej-na-postu-glavy-nbu-238066/?supdated_new=1439450138.

292. Чухай Г. Україна у рейтингу глобальної конкурентоспроможності / Г. Чухай, В. Страхова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reforms.in.ua/ua/news/ukrayina-u-reytingu-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-2015>.

293. Швайка М.А. Пропозиції щодо невідкладних заходів стосовно докорінної перебудови і реформування банківської системи України / М.А. Швайка [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.kbs.org.ua/index.php?get=38&id=1778>. – 51 с.

294. Яка доля чекає на Сітікомерсбанк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2014/05/30/460169/>.

Дисертації та автореферати дисертацій

295. Жилінський А.І. Комерційні банки у забезпеченні фінансової стабільності держави: дис. ... канд. екон. наук: 08.04.01 / А.І. Жилінський. – К., 2002. – 212 с.

296. Журавльов О.С. Розвиток міжнародних комерційних банків в умовах глобалізації: Автореф. дис. ... канд. екон. наук / О.С. Журавльов. – К., 2004. – 17 с.

297. Сітайло М.В. Становлення банківської системи України 90-х років ХХ століття: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / М.В. Сітайло. – К., 2012. – 204 с.

298. Сітайло М.В. Становлення банківської системи України 90-х років ХХ століття: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / М.В. Сітайло. – К., 2012. – 16 с.

299. Циганов С.А. Формування банківської системи України в умовах ринкової трансформації економіки: дис. ... докт. екон. наук: 08.01.01 / С.А. Циганов. – К., 2000. – 396 с.

300. Яценюк А.П. Організація системи банківського нагляду і регулювання в Україні: Автореф. дис. ... канд. екон. наук / А.П. Яценюк. – Суми, 2004. – 20с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Структура Національного банку України

Голова НБУ				
Секретаріат Голови НБУ	Перший заступник Голови НБУ	Заступник Голови НБУ	Заступник Голови НБУ	Заступник Голови НБУ
Департамент внутрішнього аудиту	Департамент монетарної політики	Департамент бухгалтерського обліку	Департамент науково-економічних досліджень	Юридичний департамент
Управління контролю ризиків	Департамент валютного регулювання	Департамент інформатизації	Департамент готівково-грошового обігу	Департамент пруденційного нагляду
Департамент персоналу	Департамент валютного контролю і ліцензування	Департамент платіжних систем	Департамент інкасації і перевезення цінностей	Управління реєстрації і ліцензування банків
Департамент міжнародних зв'язків		Департамент персоналу	Управління справами	Управління роботи з проблемними банками
Департамент банківської безпеки	Економічний департамент	Департамент внутрішнього аудиту	Управління будівництва	Управління нагляду за великими банками
Прес-служба	Фінансовий департамент	Операційне управління	Редакція періодичних видань	
	Група управління проектами міжнародних кредитних ліній	Центральна розрахункова палата	Територіальні управління	
			Банкотно-монетний двір	
	Державна скарбниця	Інженерно-технічний центр	Центральне сховище	
			Фабрика банкотно-паперу	

Джерело: складено автором за інформацією офіційного сайту НБУ <https://www.bank.gov.ua>.

Додаток Б

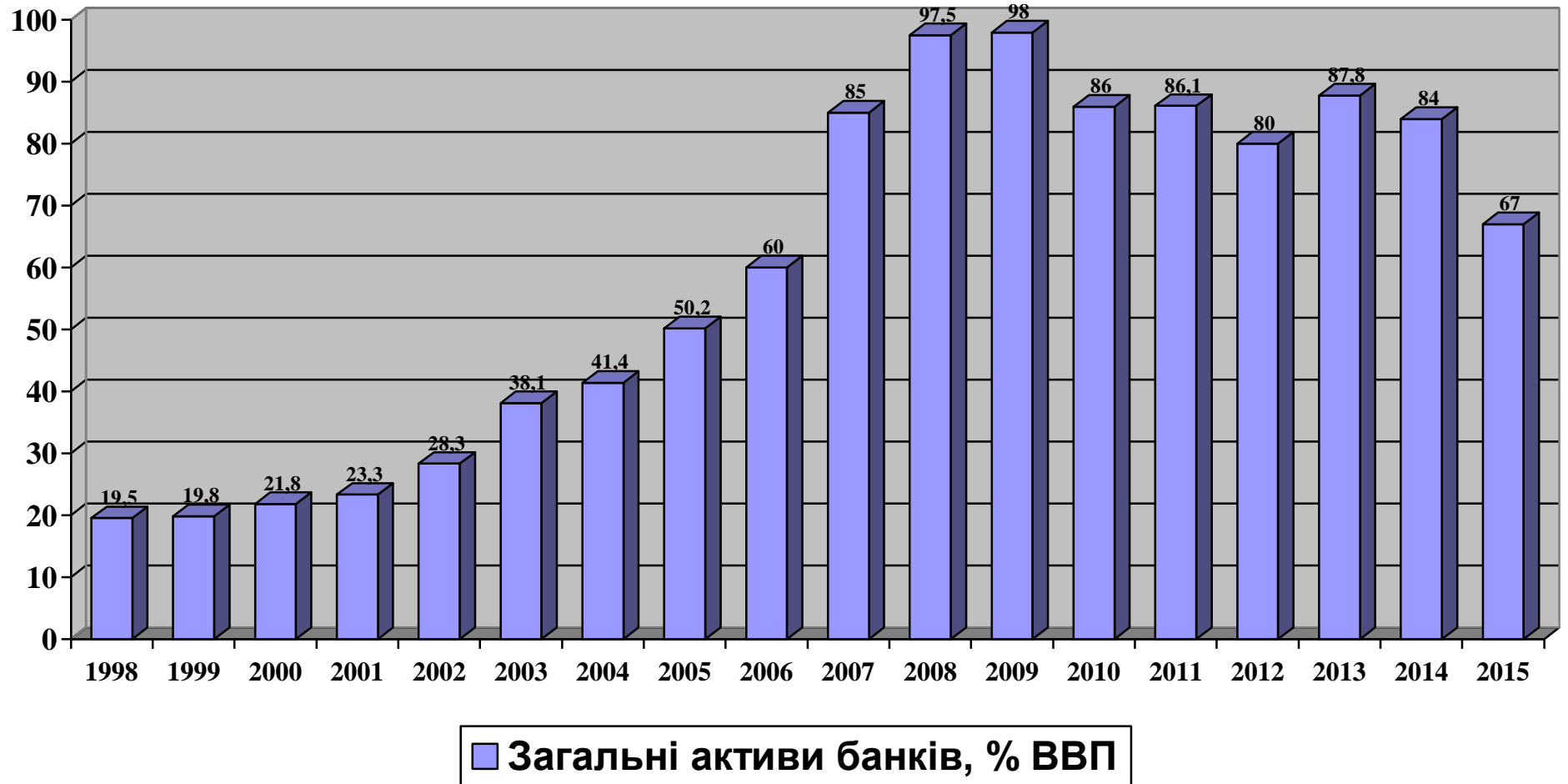
Середньорічний курс гривні до долара та рівень інфляції в Україні у 1998 – 2015 рр.

Рік	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Курс (грн/ дол.)	2,45	4,13	5,44	5,37	5,33	5,33	5,33	5,12	5,05	5,05	5,26	7,79	7,93	7,96	7,99	7,99	11,88	21,84
% інф- ляції	20,0	19,2	25,8	6,1	-0,6	8,2	12,3	10,3	11,6	16,6	22,3	14,9	7,9	6,9	0,8	0,5	24,9	43,3

Джерело: складено автором за інформацією офіційного сайту НРА «Рюрік» <http://rurik.com.ua>.

Додаток В

Динаміка активів банківської системи відносно ВВП України

Джерело: складено автором за інформацією офіційного сайту НРА «Рюрік» <http://rurik.com.ua>.

Додаток Д

Розподіл Нацбанком банків на групи за розміром активів на 2015 р.

		ГРУПА I					
1	1	ПРИВАТБАНК		41	6	БАНК ВОСТОК	
2	2	ОЩАДБАНК		42	7	УКРАЇНСЬКИЙ	
3	3	УКРЕКСІМБАНК				ПРОФЕСІЙНИЙ БАНК	
4	4	ДЕЛЬТА БАНК		43	8	БАНК ІНВЕСТИЦІЙ ТА	
5	5	ПРОМІНВЕСТБАНК				ЗАОЩАДЖЕНЬ	
6	6	РАЙФФАЙЗЕН БАНК		44	9	СІТІ КОМЕРЦ БАНК	
		АВАЛЬ		45	10	УКРБІЗНЕСБАНК	
7	7	УКРСОЦБАНК		46	11	БМ БАНК	
8	8	СБЕРБАНК РОСІЇ		47	12	ФОРТУНА-БАНК	
9	9	АЛЬФА БАНК		48	13	ФІНБАНК	
10	10	НАДРА		49	14	ПРЕУС БАНК МКБ	
11	11	ПУМБ		50	15	АВАНТ-БАНК	
12	12	ВТБ БАНК		51	16	ТАСКОМБАНК	
13	13	БАНК ФІНАНСИ І		52	17	МІЖНАРОДНИЙ	
		КРЕДИТ				ІНВЕСТИЦІЙНИЙ БАНК	
14	14	УКРСИББАНК		53	18	ІДЕЯ БАНК	
15	15	УКРГАЗБАНК		54	19	ІНДУСТРІАЛ БАНК	
16	16	ОТП БАНК		55	20	БТА БАНК	
		ГРУПА II					
17	1	КРЕДІ АГРІКОЛЬ БАНК		56	21	ДІВІ БАНК	
18	2	ФІНАНСОВА		57	22	КРЕДИТ ЄВРОПА БАНК	
		ІНІЦІАТИВА		58	23	БАНК НАЦІОНАЛЬНИЙ	
19	3	ПІВДЕННИЙ				КРЕДИТ	
20	4	ВІЕЙБІ БАНК		59	24	ВІЕС БАНК	
21	5	ФІДОБАНК		60	25	АРКАДА	
22	6	ІМЕКСБАНК		61	26	МАРФІН БАНК	
23	7	ІНГ БАНК УКРАЇНА		62	27	БАНК ФОРВАРД	
24	8	СІТІБАНК		63	28	СОЮЗ	
25	9	ХРЕЩАТИК		64	29	АКЦЕНТ-БАНК	
26	10	КИЇВСЬКА РУСЬ		65	30	ЕКСПОБАНК	
27	11	РОДОВІД БАНК		66	31	КИЇВ	
28	12	БАНК КРЕДИТ ДНІПРО		67	32	БАНК РЕНЕСАНС	
29	13	ЗЛАТОБАНК				КАПІТАЛ	
30	14	УКРІНБАНК		68	33	ЕНЕРГОБАНК	
31	15	УНІВЕРСАЛ БАНК				ГРУПА IV	
32	16	МЕГАБАНК		69	1	ЕКСПРЕС-БАНК	
33	17	ПЛАТИНУМ БАНК		70	2	МІСТО БАНК	
34	18	ДІАМАНТБАНК		71	3	ТК КРЕДИТ	
35	19	КРЕДОБАНК		72	4	БАНК	
		ГРУПА III				МИХАЙЛІВСЬКИЙ	
36	1	ВБР		73	5	ЮНЕКС БАНК	
37	2	ПРАВЕКС-БАНК		74	6	БГ БАНК	
38	3	КЛРИНГОВИЙ ДІМ		75	7	КАПІТАЛ	
39	4	БАНК НАЦІОНАЛЬНІ		76	8	КРЕДИТПРОМБАНК	
		ІНВЕСТИЦІЇ		77	9	ПРЕМІУМ	
40	5	ПРОКРЕДИТ БАНК		78	10	ЄВРОБАНК	
				
				163	95	КРИСТАЛБАНК	

Джерело: <http://ukr.lb.ua/news/2015/01/06/291440>.

Додаток Е

Розподіл банків за групами на 2016 р. (здійснений НБУ у грудні 2015 р.)

	Банки з державною часткою		2 група (менше 0,5% активів Б.С.)		
1	ОЩАДБАНК	1	МІБ	41	РВС (Перехідний)
2	Укресімбанк	2	ІНВЕСТИЦІЙ ТА ЗАОЩАДЖЕНЬ	42	МОТОР-БАНК
3	УКРГАЗБАНК	3	ТАСКОМБАНК	43	ОКСІ
4	РОДОВІД БАНК	4	ФОРТУНА	44	КРИСТАЛБАНК
5	Розрахунковий центр	5	КЛПРИНГОВИЙ ДІМ	45	УКРАЇНСЬКИЙ КАПІТАЛ
6	Держземабанк	6	А - БАНК	46	АРТЕМ
7	УБРР	7	АРКАДА	47	Полікомбанк
	Банки іноземних банківських груп	8	ІНДУСТРИАЛБАНК	48	СМАРТБАНК
1	Промінвестбанк	9	МИХАЙЛІВСЬКИЙ	49	Інвестбанк
2	Райффайзен Банк Аваль	10	АВАНТ	50	УКРБУДІНВЕСТБАНК
3	СБЕРБАНК	11	Ідея банк	51	РАДАБАНК
4	УКРСОЦБАНК	12	БТА Банк	52	АГРОКОМБАНК
5	УкрСиббанк	13	НОВИЙ	53	АВАНГАРД
6	ВТБ	14	МІСТО БАНК	54	АКОРДБАНК
7	КРЕДІ АГРІКОЛЬ	15	ФОРВАРД	55	КСГ БАНК
8	ОТП	16	ПРЕМІУМ	56	РЕГІОН-БАНК
9	СІТБАНК	17	ТК КРЕДИТ	57	ВЕРНУМ БАНК
10	ІНГ Банк Україна	18	ЕКСПРЕС-БАНК	58	НК БАНК
11	КРЕДОБАНК	19	Полтава-банк	59	ФІНЕКСБАНК
12	ПРАВЕКС-БАНК	20	ЛЬВІВ	60	КОНКОРД
13	ВіЕс Банк	21	ЮНЕКС	61	КЛАСИКБАНК
14	БМ БАНК	22	ГЛОБУС	62	ПФБ
15	ПРЕУС БАНК МКБ	23	ПЕРШИЙ ІНВЕСТИЦІЙНИЙ БАНК	63	Траст-капітал
16	МАРФІН БАНК	24	ГРАНТ	64	КІБ
17	КРЕДИТ ЄВРОПА	25	КОМІНВЕСТБАНК	65	НЕОС
18	Дойче Банк ДБУ	26	ЄВРОБАНК	66	ФАМІЛЬНИЙ
19	СБКОРПОРАТИВНИЙ	27	ЄВРОПРОМБАНК	67	ФІНАНС БАНК
	1 група (більше 0,5% активів банк. системи)	28	ПЕТРОКОММЕРЦ-УКРАЇНА	68	ЗЕМЕЛЬНИЙ КАПІТАЛ
1	ПРИВАТБАНК	29	СОЮЗ	69	Центр
2	АЛЬФА-БАНК	30	БАНК СІЧ	70	ПОРТАЛ
3	ПУМБ	31	ДІВІ БАНК	71	ФІНАНСОВИЙ ПАРТНЕР
4	ПІВДЕНИЙ	32	ЮНІСОН	72	ВЕКТОР
5	ХРЕЩАТИК	33	КРЕДИТВЕСТ БАНК	73	АСТРА
6	МЕГАБАНК	34	БАНК 3/4	74	КРЕДИТ ОПТИМА
7	КРЕДИТ ДНІПРО	35	ФІНБАНК	75	АЛЬЯНС
8	ПРОКРЕДИТ	36	АПЕКС	76	ІНВЕСТИЦІЙНО-ТРАСТОВИЙ
9	ФІДОБАНК	37	ТРАСТ	77	ГЕФЕСТ
10	УНІВЕРСАЛ БАНК	38	АСВІО	78	АЛЬПАРІ
11	ПТБ	39	БОГУСЛАВ		
12	ВОСТОК	40	МетаБанк		
13	ДІАМАНТ				

Джерело: офіційний сайт НБУ. – Режим доступу: https://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=25852020.